

63.3(47кр)5

B-55

ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНОЇ
ОСВІТИ

ВИШКІЛЬНИЙ КУРС

Ч. 2

Матеріали до історії розвитку
суспільно-політичної думки в Україні
XIX-XX стол.

Уложив проф. Г. Васькович керівник ІСПО.

1976/77

В-во Спілки Української Молоді

Брюссель - Мюнхен - Лондон - Нью Йорк - Торонто

ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНОЇ
ОСВІТИ

ВИШКІЛЬНИЙ КУРС Ч. 2

Матеріяли до історії розвитку
суспільно-політичної думки в Україні
XIX-XX стол.

Уложив проф. Г. Васькович керівник ІСПО.

В-во Спілки Української Молоді

Брюссель - Мюнхен - Лондон - Нью Йорк - Торонто

ВСТУП	3
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВНІСТЬ	
Г. Васькович: День Державности і Соборности.....	5
Чотири Універсали Української Центральної Ради (тексти).....	13
С. Ярославин: »Організіція Державної влади в Галичині у 1918-1919 рр.«.....	26
ДУМКИ В. ЛИПІНСЬКОГО ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ	
І. Мірчук: Месіянїзм Липинського.....	35
Вячеслав Липинський: Листи до Братів-Хліборобів.....	41
РОЗУМІННЯ НАЦІОНАЛІЗМУ В ДМИТРА ДОНЦОВА	
Г. Васькович: Національна ідеологія Донцова.....	121
Дмитро Донцов: Песимїзм і предтечі самовистачаючого націоналізму	141
Воля, як закон життя. Її форми. Роля від'ємного моменту. Дві перші вимоги волевого націоналізму.....	149
Романтизм, догматизм, ілюзїонїзм – третя вимога націоналізму.....	166
Фанатизм і »аморальність«, як четверта вимога волевого націоналізму.....	175
Свідокство історії – »романтизм«, як чинник поступу – синтеза раціоналізму та інтернаціоналізму – п'ята вимога волевого націоналізму.....	185
Творче насильство та ініціативна меншість як порядкуючі сили – шоста вимога волевого націоналізму.....	193
Світогляд »фавстівських« і »буддистських« народів, – дилема: або-або.....	198

ВСТУП

Відаємо до рук української студіюючої молоді чергову збірку матеріалів до історії розвитку суспільно-політичної думки в Україні 19 і 20 ст. Цими матеріалами, так як і першою збіркою Вишкільного курсу ІСПО, має користуватися молодь на своїх студійних сходинах і в семінарійних дискусіях, щоб з оригінальних джерел пізнавати політичне мислення творців Української Держави 1917-20 років та пізніше теоретичні міркування про шляхи національно-державного відродження після визвольних змагань першої світової війни.

Для вивчення поданих тут оригінальних текстів необхідна додаткова література, в якій студіююча молодь під керівництвом викладачів, або й через самостійне читання знайде фахову інтерпретацію прочитаного. Наприклад, щоб зрозуміти чотири Універсали УЦРади і також зрозуміти той факт, що Українське правління за неповний рік від домагання територіяльної автономії перейшло до самочинного проголошення повної незалежності України, треба необхідно студіювати Історію України 1917-23 Дмитра Дорошенка. Шойно той хто уважно прочитає цю Історію зрозуміє існуючу тоді політичну ситуацію і спроможності та здобуті досягнення Українського правління і виробить собі власну політичну думку про ці важливі, переломові історичні факти.

Світова політика 20-того сторіччя характеризується небувалою бурхливістю і динамічністю у зв'язку з двома світовими війнами та в їх наслідку територіяльними і політичними змінами, що й надало українській політиці і її науково-теоретичним підвалинам особливу печать. Правильне розуміння і оцінювання цієї політики є можливе лише на підставі систематичного її вивчення з оригінальних джерел і документів в світлі історичної тяглості. Саме під цим аспектом зложено нашу збірку матеріалів.

Шукання відповідної, корисної політичної концепції, після невдачі наших визвольних змагань, у зв'язку з питанням про дальшу долю України, виявлялося в різних ідеологічних течіях, але найбільш прийнятою активними політичними діячами і широкими колами суспільства була ця концепція, в основу якої ідея нації входила як центральний чинник. Тому в нашій збірці приділено головну увагу цій концепції подаючи в цілях студійних політичні й світоглядові ідеї Вячеслава Липинського і Дмитра Донцова та сконцентровано написану працю О.І. Бочковського про об'єктивні і

суб'єктивні ознаки нації та про ті чинники, які відіграють головну роль в житті кожної національної спільноти.

Матеріяли цієї збірки мають особливу вартість і значення також в історичній перспективі. Це тому, що кожний державний нарід будує своє сучасне і майбутнє політичне життя на підставі свого власного політичного досвіду. Ми, українці, як недержавна нація, повинні тим більше так поступати. Це означає, що через ступінь оригінальних джерел і подібних матеріалів, які є надруковані в цьому виданні, ми повинні аналізувати сучасне положення українського народу та давати дальшому розвиткові української політичної думки відповідний і конструктивний напрям.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА 1917 – 1920

ДЕНЬ ДЕРЖАВНОСТИ І СОБОРНОСТИ

22-го січня 1918 року проголосила в Києві Українська Центральна Рада IV-им Універсалом Українську Народню Республіку, 22-го січня 1919 року на тій же Софійській площі прочитано урочисто державний акт про злуку Української Народньої Республіки зі Західньою Українською Народньою Республікою.

Український нарід відмічає рік-річно Свято Державности 22-го січня, як найсвітлішу подію своєї історії. Проголошенням Української Республіки незалежною, суверенною державою піднесено українську націю до висоти державних націй світу. З того часу Україна вступила на новий шлях праці для всебічного свого захисту й розвитку. Національна свідомість народу з кожним роком зростає і дає силу новим поколінням безперервно змагатися за здійснення проголошених тоді ідей.

Акт державности 22-го січня 1918 року має для цілого українського народу своє глибоке значення в кількох різних площинах:

– він є важливим, як історична подія вікового значення, зроджена природним розвитком в час революції в Україні 1917 року;

– він є важливим також, як політичний акт внутрішньо-українського і міжнародньо-правного значення, що формально започаткував новий державно-правний уклад на сході Європи;

– крім того, акт державности має своє велике значення з уваги на рішуче підкреслення принципу національної свободи українського народу в протизвагу панівним тоді клясовим теоріям.

Розглядаючи акт державности, як історичну подію, мусимо визнати деякі характеристичні риси того акту, що надають йому непромінального значення.

Перше, найбільш суттєве формально-правне значення IV Універсалу полягає в тому, що він був проголошений з волі народу. Українська Центральна Рада з проф. Михайлом Грушевським у проводі, яка ухвалила і проголосила незалежність України, була вибрана в квітні 1917 року Українським Національним Конгресом і доповнена Всеукраїнським Військовим, Селянським і Робітничим З'їздами, в яких брали участь численні делегати з цілої України.

Друге суттєве історичне значення випливає з самого тексту IV Універсалу, який звучить:

«Український Народ! Твоєю силою, волею, словом утворилася на українській землі свобідна Українська Народня Республіка. Від нині Українська народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.»

Ці слова, що так чітко визначали незалежність України, були оформлені по зтяжній боротьбі творців IV Універсалу з московськими урядами. Вони (слова), щоправда, не були сказані на початку революції, лише в самому її розпалі, але тим більше свідчать про найвищий вияв політичної зрілості, яка природно, хоч і прискішеним революційним способом, завершилася в ході революції, не зважаючи на довговікове поневолення народу.

Акт державности має ще й третє суто історичне значення. Він творить в історії України межу між тим, що було до його появи, і тим, що слідувало опісля. З днем проголошення незалежности український народ став іншим, ніж був перед тим. Він уже має перед собою визначену мету. З того часу ніхто не може ставити запиту: за що ведемо боротьбу, лише кожний з нас має шукати шляхів і способів, як треба боротися за визволення Батьківщини. І в тому, власне, глибокий сенс і велике історичне значення проголошеного акту, яким політично завершено революційні змагання. З тим актом державности рахуються також до сьогоднішнього дня чужі народи й завдяки йому признають українському народові право на незалежне життя. Згадаймо хоча б Конгрес ЗДА, який щороку вшановує свято української державности.

Беручи тепер до уваги, у свою чергу, суто політичне значення світлої події проголошення незалежности України, тре-

ба ствердити особливо велику напругу дії і незвичайно швидкий розвиток політичної думки, що мав місце від вибуху революції до проголошення незалежності. Політична думка, яка органічно розвивалася у час революційних подій, дійшла протягом не цілого року від мінімальних вимог автономії – до своїх вершин повної незалежності, змінюючи повністю у своїх наслідках вигляд Східньої Європи.

Тодішня політика Центральної Ради мала особливий характер. Спочатку вона була виразно унапрявлена на мирне поладнання українського питання в середині російської держави. За головну мету змагань висунуто автономію України. І хоч нам тепер такий мінімалізм може здаватися дивним, на той час був самозрозумілим. Причин до того було кілька. Дві найважливіші з них – це наявність на території України залог імператорського війська під командою ворожих російських генералів, які були б зразу виступили проти самостійницьких дій України і назагал слаба національно-політична свідомість українського народу й недостатньо зорганізовані свідомі націоналістичні, самостійницькі кола громадянства, які через свою кваліть не могли мати впливу на політику.

Іншою причиною політичного мінімалізму була соціалістична ідеологія, що її визнавали всі керівні партії. Політикою України керували тоді три соціалістичні партії: соціалісти-федералісти, очолені проф. Єфремовим, соціалісти-революціонери з Ковалевським і проф. Грушевським у проводі, та соціалісти-демократи, репрезентовані Винниченком і Петлюрою. Всі вони виховані під впливом Драгоманова, який у своїх творах виразно виступав проти українського сепаратизму, бо не вірив, щоб була потреба відділювати Україну від Росії. Згубні ідеї Драгоманова були дуже поширені в той час в Україні.

Центральна Рада приступила до праці з наміром домогтися від тимчасового російського уряду легальної автономії для України. З тією метою вислано в травні 1917 року до Москви 10-тичленну делегацію з Винниченком, Єфремовим і Ковалевським у проводі. Ця делегація повернулася в Україну з нічим, бо Москва не хотіла навіть говорити про автономію. Внаслідок неуспіху цієї делегації, Центральна Рада видала свій перший Універсал і проголосила самочинно, без згоди Москви, право на автономію. В тому Універсалі сказано: «Хай буде Україна вільною» і аж тоді... невіддільною... Далі сказано, що «ніхто краще від нас не може знати, чого нам

треба.« Разом з проголошенням Універсалу, вирішено творити український Уряд у Києві. Цей рішучий крок змусив тимчасовий московський уряд рахуватися з українською проблемою. До Києва приїхали члени московського уряду Керенський, Терещенко, Церетеллі і Некрасов на переговори з Центральною Радою. В переговорах московська делегація погодилася на вимоги Центральної Ради й таким чином досягнуто порозуміння. Україні призначено легальну автономію, визнано Центральну Раду й Генеральний Секретаріат і дано згоду націоналізувати військо. Це був великий успіх української політики, зокрема проф. Грушевського, що зважився зробити рішучий крок проти політики Москви.

Черговим кроком українського уряду до усамостійнення був його третій Універсал, виданий зразу після большевицького перевороту в Москві. Цим третім Універсалом проголошено Українську Народню Республіку, щоправда, декларативно, ще в федерації з Росією, але вже з визначенням території України, проголошенням земельної реформи і заповідженням скликання установчих зборів.

Та найбільшим чином, що його в політичному розумінні перевела Центральна Рада, це було рішуче відкинення большевицького ультиматуму з грудня 1917 року, й місяць пізніше, проголошення Української Народньої Республіки самостійною, ні від кого незалежною державою. З того часу розпочалася збройна боротьба України з Росією, боротьба за життя української нації. Вона проходила на фронтах, ведена регулярними арміями, далі в повстансько-партизанській війні й також у підпільних акціях. Ця боротьба триває вже 48 років і триватиме аж до повного визволення України від московського поневолення.

Окремою політичною акцією тодішнього київського уряду є його переговори про мир з центральними державами. Для України такі переговори були кінцевими. Поза практичними цілями досягнення мілітарної допомоги для боротьби проти большевиків, ці переговори мали ще й інше значення. Українська делегація мала домагатися у переговорах прилучення до Східної України Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини й Підляшша, а на випадок, якщо б цього не вдалося досягнути, то залишалася остаточна вимога до центральних держав – погодитися на створення з тих земель коронного краю. Переговори мали ще одне велике значення для молодої української держави. Воно полягало в тому, щоб світові по-

туги формально визнали незалежність України. Це вдалося досягнути щодо центральних держав, але разом з тим наступило дуже неприхильне ставлення західних альянтів до державної незалежності України. Ще в грудні 1917 року Франція й Англія вислали своїх представників до українського уряду з пропозиціями прийти з допомогою Україні. Але до порозуміння з ними не дійшло, бо Центральна Рада вирішила приступити до переговорів з Німеччиною і Австрією. Антанта прийняла це, як виломлення України з альянтського фронту. Треба припускати, що якраз цей факт найбільше спричинився до пізнішого неприхильного трактування представників Центральної Ради на переговорах у Парижі й неприхильне ставлення Антанти до української справи взагалі.

Все таки, не зважаючи на більші чи менші успіхи молодій державі на міжнародному форумі, мусимо підкреслити найсуттєвішу справу, а саме: своєю політичною дією Центральна рада й Генеральний Секретаріат витворили в час революції нову політичну ситуацію на сході Європи і винесли невідому до того часу українську проблему, вперше у повній ширині, на міжнародній форум.

В діяльності Центральної Ради і Генерального Секретаріату на декотрих важливих відтинках державного будівництва були також великі занедбаня. Дуже занедбано в початковій стадії організацію оборони України і плянове формування військової сили. Тодішні партії, виховані на утопійних, соціалістичних доктринах і без державної практики, не мали розуміння для військової справи. Вони вважали за цілком зайве будувати сильну армію. Спроба організувати українське національне військо, щоправда, існувала вже від початку революції, але ця спроба була властиво самочинною і відбувалася з ініціативи неурядових кіл, а навіть при стримуванні з боку Генерального Секретаріату того розгону, що його щораз більше набував військовий рух в Україні. Центральна Рада старалася використати тодішнє українське військо на російській службі передусім як політично-пропагандивний чинник для підтримування своєї політики. Про це свідчать три військові з'їзди, організовані Центральною Радою, які за дуже численної участі військових делегатів займалися передусім політичними питаннями і приймали постанови теоретично-декларативного характеру.

Все ж таки на Першому Військовому З'їзді у травні 1917 р. вибрано Український Генеральний Військовий Комітет, який

мав керувати всім українським військовим рухом, а на голову того комітету обрано Симона Петлюру, який увесь час був цілковито відданий справі організації української військової сили й дуже спричинився до піднесення й поширення національної свідомості серед війська. Але, не маючи належної підтримки політичних партій, Симон Петлюра не мав змоги створити великої української армії, яка відповідала б вимогам часу.

В наслідок антимілітарної політики Центральної Ради, в критичний час, вона могла спертися лише на ті військові частини, які, не зважаючи на жодні обставини, були повністю віддані справі суверенності й соборності Української Держави. Хоч на початку революції по різних фронтах імперії перебували коло три мільйони вояків-українців, у тому багато частин уже зукраїнізованих, – проте, обороняли Київ у лютому 1918 року всього біля трьох тисяч, у більшості швидко сформованих вояків. Всі інші численні військові з'єднання самочинно розформувалися ще перед фактичною українсько-російською війною, або деякі з них проголосили «неутралітет».

Генеральний Секретаріат і політичні партії не мали також ні практичного знання, ні особливого розуміння для адміністративного охоплення української території, визначеної третім Універсалом. Це все важко відбилося в дальшій боротьбі України з Росією і фактично допровадило до падіння молодого держави. Незалежності Україна не зуміла втримати.

Для наступних поколінь проголошення незалежності України відіграло, самозрозуміло, дуже важливу роль при оформленні нової визвольної ідеології – ідеології українського націоналізму. Ідею національної свободи, яку покладено в основу актів державності, у формі проголошення суверенності нації, новий український політично-революційний рух прийняв як центральну ідею в системі своєї ідеології і навіть саме поняття «нація» лягло в основу назви визвольного руху.

До ідеї національної свободи дійшла Центральна Рада не з ідеологічно-теоритичних переконань, якими в тому часі виразно відзначався Микола Міхновський із його однодумцями, але з боку практичної політики. Вона побачила, що чужа влада, хоч і пролетарська, а не царська, є все одно ворожою для всіх верств іншого народу, в тому і для чужонаціональних пролетарів. Чужа влада дбає лише про захист власних національних і імперіальних інтересів. Тому Цен-

тральна Рада, по упадку соціалістичного уряду в Москві, зважилась остаточно будувати власну державу, без будь-якого пов'язання з дотеперішніми займанцями.

Та не зважаючи на те, що ідея національної свободи, висунена Центральною Радою досить пізно, не в перші дні революції, і не прямо в ідеологічних заложеннях, вона відіграє в новому визвольному русі центральну провідну роль, з уваги на своє фактичне втілення в державному акті 22-го січня. Пізніше, розпрацьована обширно ідеологами націоналізму Липинським, Донцовом та іншими – ця ідея об'єднала всі національні сили до дальших безперервних змагань.

Завдяки великій ідеї національної свободи, 23 роки після проголошення незалежності, в умовах далеко менше сприятливих, як були в першій світовій війні, український нарід створив нову організовану збройну силу – Українську Повстанську Армію, якої бійці з великою самопожертвою і відданістю, боронилися за визволення України, подібно як їх попередники, воїни Української Народньої Армії і Української Галицької Армії. Але їй тим разом не пощастило здобути втраченої волі. З великої будови залишилися лише фундаменти на яких нашій генерації припадає завдання довершити розпочате діло.

Між нами на чужині знаходяться активні учасники другої світової війни, які брали особисто участь у визвольній боротьбі. Є ще також учасники подій сімнадцятих і вісімнадцятих років. Їх і нас усіх найпершим завданням є передати нашу любов, досвід і запал нашим дітям, аби вони також включилися в лави борців і були готовими віддати для України свою працю, кров, а в потребі навіть життя.

Д-р Гр. Васькович

Авангард ч.1 (81) Рік 20, січень-березень 1966 р.

Чотири Універсали Української Центральної Ради

I. Універсал

»Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сіл, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти і боротися за ті права і вольності.

Твої, Народе, виборні люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі повинні видаватися у Всеросійським Парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, й які закони для нас лучші.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб, після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійським Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в цій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі: щоб Російське Правительство прилюдно, окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого Комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Україні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, цебто вибраним нами Комісарем на Україні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам цього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію, та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось від відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого Комісара, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати Комісара на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу і порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити Край

наш на безладдя та на занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати ладу у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города од нині знає, що настав час великої роботи.

Од цього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дуже організацію та освідомлення народу і тоді перебрати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи не українські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей тяжкий час вседержавного безладдя дружньо, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономної України.

І коли ми зробимо цю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом – Українською Центральною Радою стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сили для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До цього часу український

народ усі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та й не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сіл і городів, усім українським громадським управам і установам з 1. числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно і регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя і розпаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівними.

II. Універсал

»Громадяни Землі Української!

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного Зібрання.

Временне Правительство, стоячи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначення і односячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, простягає руку представникам української демократії – Центральній Раді і закликає в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти України від Росії, щоб в купі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана українським народом через його революційні організації, незабаром поповниться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні, від їх революційних організацій, і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людности нашого краю.

Поповнена Центральна Рада виділить наново зі свого складу окремий відповідальний перед нею орган – Генеральний Секретаріат, що буде представлений на затвердження Временного Правительства на Україні.

У цім органі будуть об'єднані всі права і засоби, щоб він, як представник демократії всієї України і разом з тим, як найвищий краєвий орган управління, мав змогу виконувати складну роботу організації та впорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.

В згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного управління, як орган Временного Правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада, в згоді з національними меншостями України, підготує проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання.

Вважаючи, що утворення краєвого органу Временного Правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людности в можливих до Учредительного Зібрання межах і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання.

Що торкається комплектування українських військових частей, то за для цього Центральна Рада матиме своїх представників при Кабінеті Військового Міністра, при Генеральному Штабі і Верховнім Головнокомандуючим, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно українцями, по скільки таке комплектування, по определенню Військового Міністра, буде являтись з технічного боку можливим без порушення боєспособности армії.

Оповідяючи про це громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, з революційною демократією всієї Росії та її революційним Правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і зокрема Україну до повного торжества революції.

У Києві, 1917 року, 3. липня (юля)«.

III. Універсал

»Народе Український і всі народи України.

Тяжка і трудна година впала на землю республіки Російської. На півночі в столицях іде межиусобна і кривава боротьба. Центрального Правительства нема, і по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народньої, Україна теж може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе Український! Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі і ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всієї Росії, оповіщаємо:

Однині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не одділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству – Генеральному Секретаріатові.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всеї Росії.

Отож, оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлено по згоді організованої волі народів.

Всіх же громадян цих земель оповіщаємо:

Однині на території Української Народньої Республіки існує право власности на землі поміщицькі та інші землі

нетрудових хазяйств сільсько-господарського значення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі – касується.

Признаючи, що землі ті є власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по Земельних Справах виробити Закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республіки України з цього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розподілення продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству Праці від цього дня, разом з представництвом від робітництва, встановити державну контролю над продукцією України, пильнуючи інтересів, як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити і спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і поза Росією не було в замиренню порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами усіх народів Російської Республіки повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Однині на землі Республіки Української смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до цього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається повна амністія. Про це негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо генеральному Секретарству Судових Справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству Внутрішніх Справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами вищої адміністративної влади на місцях і до встановлення найтіснішого зв'язку і співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов в зносинах з усіма установами.

Український народ, що сам довгі літа боровся за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей на Україні сущих, тому оповіщаємо: що народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству Національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в цей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяни! Іменем Народньої Української Республіки, в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладям і руїнництвом, та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній республіці Росії здоров'я, силу і нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведено на Українських і Всеросійських Установчих зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27. грудня (декабря) 1917 року, а днем скликання їх 9. січня (января) 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів – негайно видано буде закон«.

IV. Універсал

»Народе України!

Твоєю силою, волею, словом, стала на Землі Українській Вільна Українська Народня Республіка. Справдилась колишня мрія батьків Твоїх, борців за вольності і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знеслили наш край і людність. Фабрики не виробляють товарів, заводи спиняються, залізниці розхитані, гроші в ціні падають, хліба зменшилося – наступає голод. По краю розплодилися юрби грабіжників і злодіїв, особливо, коли посунуло з фронту (російське) військо, зчинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через все це не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів в приписаний нашим попереднім Універсалом час, і ці збори, призначені на нинішній день, не могли відбутись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад в Народній Республіці нашій і зорганізувати нове Правительство.

А тим часом Петроградське Правительство Народніх Комісарів, щоб повернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на нашу землю свої війська – красногвардійців, большевиків, які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію, не жалючі навіть зерна, наготовленого на засів; вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили все, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але Петроградське Правительство не пішло нам на зустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою. Крім того, те саме Петроградське Правительство Народніх Комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще »священною«. Знов поллється кров, знов нещас-

ний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо Український Народ хоче миру, і мир демократичний повинен бути як найшвидше.

Але для того, щоб ні російське Правительство, ні яке інше не ставали Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій Край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо всіх громадян України:

Од нині Українська Народня Республіка стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

Зо всіма сусідними державами, як-то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною, та іншими ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки. Власть у ній буде належати тільки Народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представниця робочого народу – селян, робітників і солдатів, та наш виконавчий орган, який од нині матиме назву Ради Народніх Міністрів.

І отце насамперед приписуємо Правительству Республіки Нашої, Раді Народніх Міністрів, від цього дня вести розпочаті нею вже переговори про мир з Центральними Державами цілком самостійно і довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь інших частин бувшої Російської Імперії, і встановити мир, щоб наш Край розпочав своє господарське життя в спокою і згоді.

До так званих большевиків та інших напасників, що нищать та руйнують наш Край, приписуємо Правительству Української Народньої Республіки твердо і рішуче взятись до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, не жалюючи життя, боронити добробут і свободу нашого народу. Наша Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду насильників, які топчуть права Української Республіки.

Незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш народ, вже знищила наш Край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець.

Одночасно з тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо одпускати додому деяких солдатів, а після затвердження мирових договорів – розпустити армію зовсім; потім, замість постійної армії, завести народню міліцію, щоб військо наше служило обороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною і демобілізацією місцевості мають бути відновлені за поміччю і заходом скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради – волосні і повітові – та городські думи мають бути перевибрані в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тимчасом, аби встановити на місцях таку владу, до якої б мали довір'я і яка опиралась на всі революційно-демократичні верстви народу, Правительство повинно закликати до співробітництва з органами місцевого самоврядування ради селянських, робітничих і солдатських депутатів, вибраних з місцевої людности.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности і соціалізацію землі, згідно з нашою постановою на восьмій сесії. Закон цей буде розглянено за кілька днів в повній Центральній Раді. Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих через земельні комітети неодмінно відбулась ще до початку весняних робіт.

Ліси, води і всі підземні багатства, як добро українського трудящого народу, переходить в порядкування Української Народньої Республіки.

Війна забрала також на себе всі трудові робочі сили нашої Країни. Білшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець. Ото ж приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а також й інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисловість Держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли б

найти працю і прикласти свою силу, і вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпівших від війни.

За старого ладу торговці та різні посередники наживали з бідних пригноблених кляс величезні капітали. Од нині Українська Народня Республіка бере в свої руки найважніші галузі торгівлі і весь дохід з неї поверне на користь народу. За товарами, які будуть привозитись з-за кордону і вивозитись за кордон, буде доглядати сама Держава наша, щоб не було такої дорожнечі, яку терплять найбільшні кляси через спекулянтів. Для виконання цього приписуємо Правительству виробити і представити на затвердження закон про це, а також про монополію заліза, шкури, тютюну й інших продуктів та товарів, з яких найбільше бралось прибутків з робочих кляс на користь нетрудящих кляс.

Так само приписуємо встановити державно-народню контролю над всіма банками, які кредитами та позиками нетрудовим клясам допомагали визискувати трудові кляси. Однині позичкова поміч банків має даватися головним чином на піддержку трудового населення та розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не на спекуляцію та різні банкові експлуатації й визиск.

На ґрунті безладдя, неспокою в житті та недостачі продуктів росте невдоволення серед деякої частини людности. Тим невдоволенням користуються різні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Ці темні контрреволюційні сили хочуть знову повернути всі вільні народи під єдине царське ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішуче боротися з усіма контрреволюційними силами. А всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки, до повороту старого ладу – карати, як за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі нації користаються правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9. січня.

Все, чого з вичисленого в цім Універсалі не встигнемо зробити ми, Українська Центральна Рада, в найближчих тижнях, те довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим провадити вибори

до них як найпильніше; вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів було закінчено як найскоріше, щоб за кілька тижнів ці наші Установчі Збори – найвищий господар і впорядник Землі нашої – закріпили свободу, лад і добробут конституцією незалежної Української Народньої Республіки – на добро всього трудящого народу – тепер і на будучину.

Цьому найвищому нашому органу належить рішити про федеративний зв'язок з народніми республіками бувшої Російської держави.

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народньої Республіки кличемо непохитно стати на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою волю від всіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Української республіки.

Українська Центральна Рада.

У Києві, 9. (22) січня 1918. року.»

«Організація державної влади в Галичині у 1918 – 1919 рр.»

За початок відновлення, по майже 600-літній перерві, української державности в Галичині треба вважати день 19 жовтня 1918 року. Коли восени того року почала Австро-Угорщина хилитися до упадку, скликав голова Української Парляментарної Репрезентації у Відні, д-р Євген Петрушевич, на день 18.Х. до Львова *»Українську Конституанту«*, щоб вирішити дальшу долю земель, які входили в склад австро-угорської монархії. Конституанта складалася із 33 українських членів обох палат австрійського парляменту, 34 послів до галицького та 16 до буковинського крайових соймів і по трьох представників кожної української партії...

ВИРІШЕННЯ КОНСТИТУАНТИ

...Конституанта по довгих дебатах вирішила великою більшістю голосів, із важливих причин внутрішнього і зовнішнього порядку, проголосити створення на етнографічно-українських землях Австро-Угорщини незалежної української держави. Вирішення це звучало так:

«Стоячи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада як Конституанта постановляє:

I. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західної Буковини з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творить одноцілу українську територію.

II. Ця українська національна територія уконституується оцим як українська держава. Постановляється поробити підготовчі заходи, щоб це рішення перевести в життя.

III. Взивається всі національні меншости на цій українській області – при цьому жидів признається за окрему національність – щоб уконституувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їх числу населення.

IV. Українська Національна Рада виготовить конституцію для створеної цим способом держави на основах загального, рівного, тайного

і безпосереднього права голосувати з пропорційним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншостей.

V. Українська Національна Рада жадає, щоб зорганізована оце в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрові закордонних справ гр. Буріянові відмовляється оцим права переговорювати іменем цієї української території.»

Дня 19. жовтня в полудне проголосив д-р Петрушевич на зборах делегатів цілої Галичини й Буковини у великій театральній залі «Народного Дому» по довшій промові, серед небувалого ентузіазму присутніх створення Західньо-Української Держави...

Дня 1 листопада українські війська зайняли Львів, а громадські і військові чинники по повітах цілу Галичину і в цей спосіб зреалізували ухвалу Конституанти з 19 жовтня. Про це повідомила Національна Рада населення Львова такою відозвою:

»До населення міста Львова.

Волею українського народу утворилася на українських землях австро-угорської монархії Українська Держава.

Найвищою властю Української Держави є Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столицнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Дальші зарядження видадуть цивільні і військові органи Української Національної Ради. Взивається населення до спокою і послуху тим зарядженням.

Під цєю умовою безпечність публичного порядку, життя і маєтку, як також заосмотрення в поживу вповні запоручається.

Львів, день 1 листопада 1918.

Українська Національна Рада.»

Видано теж ось таку відозву до населення цілої держави:

»Український Народе!

Голосимо Тобі вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19 жовтня Твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава й її найвища власть Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

СПРАВА ЗЛУКИ ОБОХ УКРАЇНСЬКИХ ДЕРЖАВ

Непевність внутрішнього й міжнародного положення Наддніпряниці стримувала Українську Національну Раду від проголошення негайної злуки Західних Земель з Великою Україною. Та все ж таки прийняла вона на своїм засіданню дня 10 листопада на внесення колишнього націонал-демократичного посла до галицького сойму, д-ра Романа Перфецького, таку ухвалу:

»Українська Національна Рада, як найвища влада українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганні до здійснення національного ідеалу всього українського народу, доручує Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу«.

Відповідно до цієї ухвали склали представники Державного Секретаріату з Директорією УНР дня 1 грудня у Хвастові такий передвступний договір про злуку обох держав:

»Передвступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 р. в м. Хвастові між Українською Народною Республікою й Західно-Українською Народною Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю, такого змісту:

1. Західно-Українська Народна Республіка заявляє цим непохитний намір злитися в найкоротшому часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою, значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією й населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народну Республіку.

2. Українська Народна Республіка заявляє цим теж свій непохитний намір злитися в найкоротшим часі в одну державу з Західно-Українською Народною Республікою, значить, заявляє свій намір прийняти всю територію й насе-

лення Західно-Української Народної Республіки, як складову частину державної цілості, в Українську Народну Республіку.

3. Правительства обох Республік вважають себе зв'язаними підвищими заявами, то значить: вважають себе посполу обов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло, так, щоб можливо в найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

Український Народе!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усї ворожі замахї на Українську Державу.

Заки будуть установлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати власть.

Де цього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути скасовані.

Всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всї вони мають стати на її оборону. Українських жовнірів з фронту відкликається оцим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до оружжя українське населення має утворити боеві відділи, які або вйдуть в склад української армії, або на місцях оберігатимуть спокій і порядок. Особливо мають бути оберігані залізницї, пошта й телеграф.

Всім горожанам Української Держави без різниці народности і віроісповідання запоручається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність.

Національні меншости Української Держави – поляки, жидаї і німці – мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, наскільки вони не стоять у противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосередного і тайного виборчо-

го права Установчі Збори, які вирішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програму оголоситься.

Український Народе!

Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!

Львів, 1 листопада 1918.

Українська Національна Рада»

4. Західно-Українська Народна Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціальними різницями окремих життів на своїй території й її населення, як будуча частина неподільної Української Народної Республіки, дістає територіальну автономію, якої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодавчими і правительственными державними органами обох республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав.

5. Цей договір, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, по одному для правительства кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, то є Директорії Української Народної Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки.

Директорія Української Народної Республіки: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, А. Макаренко, С. Петлюра, отаман українських республіканських військ.

Повновласники Ради Державних Секретарів: д-р Лонгин Цегельський, д-р Дмитро Левицький».

Справа злуки обох держав стала предметом нарад першої сесії поширеної Української Національної Ради в Станіславіві. Вже першого дня нарад прийняла вона *одноголосно* таку ухвалу:

»Ухвала Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою.

Українська Національна Рада постановила:

українського народу, проголошує торжественно з'єдинення з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцілу, суверенну Народну Республіку.

Зміряючи до найскорішого переведення цієї злуки, Українська національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 р. в Хвастові, та доручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським правительством для сфіналізування довогору про злуку.

До часу, коли зберуться Установчі Збори з'єдиненої Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою її виконуючий орган.

По прийняттю цієї ухвали виголосив президент Національної Ради, д-р Євген Петрушевич, промову такого змісту: »Ухвалений закон залишиться в нашій історії одною з найкращих карт. По лінії з'єдинення не було між нами двох думок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа й скріпить нашу силу. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!«...

Для нотифікації Директорії й урядові УНР ухвали про злуку вислала Національна Рада до Києва делегацію, що складалася з 65 членів (Галичан, Буковинців і двох Закарпатців)...

Обі сторони підписали окрему умову, яка нормувала взаємини між обома частинами об'єднаної держави. З цього приводу видала Директорія такий універсал:

»В імені Української Народної Республіки проголошує Директорія цілому українському народові велику подію в історії нашої української землі.

Дня 3 січня 1919 року в місті Станиславові Українська Національна Рада Західно-Української Народної Республіки, як представниця волі всіх Українців Австро-Угорщини і як найвищий законодавчий їх орган, святочно проголосила з'єдинення Західно-Української Народної Республіки з Українською Наддніпрянською Народною Республікою в одну суверенну Народну Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок наших західних братів, Директорія Української Народної Республіки рішила прийняти до відома це з'єдинення і ввести його в життя згідно з умовами які означено в ухвалі Української Національної Ради з 3 січня 1919 р.

Від нині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Від нині є єдина, незалежна Українська Народна Республіка. Від нині український народ, звільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єдинити всі змагання своїх синів для утворення нероздільної, незалежної української держави на добро і щастя робочого народу».

Слідуючого дня, 22 січня 1919 р., відбулося на Софійській площі торжественне проголошення злуки.

Скорочений передрук двох підрозділів з твору: С. Ярославин «Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918-1923 роках», Філядельфія 1956, стор. 81-94.

ДУМКИ В. ЛИПИНСЬКОГО
ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ

МЕСІЯНІЗМ ЛИПИНСЬКОГО

Сьогоднішні збори Клубу Гетьманців в Берліні присвячені пам'яті бувшого почесного його голови В'ячеслава Казімировича Липинського, який займає окреме місце серед визначних одиниць, що витиснули глибоке п'ятно на сучасній українській дійсності і котрих значення для майбутнього цілої нації оцінять доперва слідуєчі покоління. Одним з головних чинників цієї окремішности Липинського є месіянстична ідея, яка в його духовому складі займає дуже поважне місце. Під месіянізмом розуміємо на загал віру в окреме, незвичайно важне, тільки Провидінням наперед визначене післанництво народу, який, вважаючи себе носієм нових ідей, має сповнити в історії людства точно означену ролю. Месіянзм, як віра в окреме вище післанництво проявляється в першу чергу у народів, що довший час мали, або ще тепер мають свою державу, а також у народів, що втратили, що правда, свою самостійність, але в яких дух незалежности, прямування до возстановлення втраченої державности є ще живі та активні. Месіянзм у народів останньої групи, цебто позбавлених тимчасово політичної самостійности, набирає з одного боку моральної закраски, а з другого боку характеру героїзму, тому що віра в вище призначення власного народу вважається національним обов'язком, а прямування до здійснення цієї остаточної мети героїським вчинком. Це є власне ті цінності, що допомогли народам тимчасово поневоленим добитись нарешті повної незалежности, а рівночасно давали їм моральну силу в роках нещастя-недолі нести гордо чоло у свідомості накиненого долею призначення, заховати власну гідність і навіть перед могутнім, на цілій лінії побідним ворогом не згинати спини.

Месіянзм, якого джерела лежать безперечно в релігійних почуваннях та у зв'язанім з ними містицизмі, виступає протягом історичного процесу в парі з державницькою ідеєю, шойно яка додає йому бойової сили та можливости, проявлятися назовні, як слід. Тому правильно звертає Липинський увагу українського читача, що «проявів месіянзму маємо в історії стільки, скільки було і є на світі державних націй». Найстаршим ґрунтом, якому завдячує месіянзм свій початок і своє ім'я, є традиції народу Ізраїля, якого ціле буття і небуття було побудоване на релігії і якого державна форма була тісно

*Листи до братів хліборобів. Стор. 336.

зв'язана з релігійною ідеєю. Серед народів клясичної старовини, греків і римлян, ці думки не могли знайти відповідного відгука з тої простої причини, що ці народи не цікавилися долею своїх сусідів варварів до тої міри, щоби бути їм провідником на шляху до кращого майбутнього, а зі зростом державної могутности підупало значення богів старовини. Щойно християнська релігія з її сильно виробленим почуттям любови ближнього була відповідним ґрунтом для розвитку месіянїстичної ідеї в тїм розумінню, що вибраний нарід не тільки є готовий повести людськість до більшої досконалости, але також має добру волю на випадок потреби взяти на себе і найтяжчі жертви. Таким способом месіянїзм являється формою любови ближнього, перенесеної зі сфери індивідуальних взаємовідносин на великі комплекси народів. Отже, не почування вищости, свідомість якогось виїмкового становища – форма, яка наслідком людської слабости стала до певної міри дійсністю протягом історичного процесу, а любов до слабшого біднішого брата повинна бути основним тоном, провідною думкою кожного месіянїзму.

Месіянїзм, знайшовши сильну піддержку в романтизмі ХІХ стол., та спершися на філософії Гегеля, як теоритичній основі захопив в першу чергу слов'ян, – дав початок дуже поважному розвиткові літературного життя серед них і заховав в цьому середовищу свою силу, це можна сміло сказати, аж по нинішній день. Найглибше коріння запустила ця духовна течія в творчості поляків і росіян, одначе окрім цього вона теж виразно помітна у провідників чеського громадянства і то не лише в минулому, за часів реформації, але також в нинішніх часах. »Зачатки нашого месіянїзму мали ми всякий раз, як поривалися до буття реальною державною нацією. Отже в князівській державі, що дала початок ідеї »Святої Руси«. Потім в козаччині, в цьому, як вона себе називала – »племені Яфетовім«, цих лицарях Хреста Святого, що себе за авангард християнства в боротьбі з невірними уважали. Врешті в часах відродження наш месіянїзм зароджувався в ідеях Кирило-Методіївського братства!* Зовнішнім виразом месіянїстичних змагань в цьому гурті українських патріотів є »Книга Битія українського народу«, таємний »закон Божий«, написаний для пропаганди ідей братства і для з'ясування його ідеології. Окрім цього сліди месіянїстичних настроїв можемо знайти в творчості Шевченка, який, як одна

*Там же

з наймаркантніших постатей в братстві, мусів брати активну участь в творенню його ідеології. Я не входжу тут в аналіз цих нечисленних продуктів українського месіянзму, хочу тільки на загал сказати, що мусимо ствердити засадничу різницю між українськими представниками цього руху, і другими слов'янськими месіяністами. Між тим коли у польських, московських, а навіть до певної міри й чеських письменників бачимо свідомість, довір'я у власні сили, віру в здібність власного народу виявити людськості нові правди, до певної міри гордість і зарозумілість, то в українських братчиків ці бадьорі тони зовсім замовкли, а їх місце заняли головно елементи чуттєві, любов до брата, кволе нещасне нарікання і безнадійний плач. Причини цього відмінного характеру месіянстичної творчости в українців є цілковитий занепад державницької ідеї, державницьких традицій в українськiм громадянстві XIX ст. Брак довір'я у власні сили, який ще сьогодні проявляється в шуканні різних орієнтацій, брак непохитної віри, що українська держава мусить бути, що український народ не гірший від других європейських народів, відсутність глибокого переконання, що й нам судьбою призначена визначна роля в процесі світових подій, ось і причина того, що український месіянзм в XIX столітті був тільки відбиткою чужих настроїв, які не знаходили в українській душі відповідного резонансу і через те не могли, на жаль, розвинутися, як слід. »Український месіянзм пропав, каже Липинський – затоптаний в болото тими, що не горіли вірою і не мали хотіння виконати достойно і як найкраще велику ролю, яка на світі судилась Україні, а тільки спекулятивно оглядались за таким »потягом поступу і революції«, який би підчепив при нагоді Україну, автоматично вивіз її на поверхню життя і дав можливість її провідникам, крім рідних галушок, вкушати ще й »плоди світової цивілізації«*.

Це не чистий випадок, а явище не позбавлене глибшої основи, що саме історик-державник, творець державницької ідеології виступив з проповіддю ідеї месіянзму. Заслуга Липинського лежить власне в тім, що він, не оглядаючись на настрої українського громадянства і всупереч національній традиції видвигнув зовсім виразно думку про післанництво України у світовій історії. Липинський, глибоко переконаний в неминучості здвигнення української держави, приписує Україні »світову місію історичну, яку серед інших націй

*Релігія і Церква в історії України. Стор. 20.

і держав дав їй до виконання Великий Бог на Ним створеній землі*», показує їй те місце, яке їй судилось зайняти в сім'ї народів. Досконала синтеза Сходу зі Заходом – це коротка формула, в яку вбирає він українську месіянстичну ідею. »Від дня наших народин йде на землі нашій перехрещування впливів Сходу і Заходу: двох відмінних культур, світоглядів, понять і цивілізацій; з взаємним себе побороюванням цих впливів під гаслами повного винищення одного або другого – зв'язані періоди нашого розцвіту, нашого існування, як окремої, посідаючої власну індивідуальність нації. Оцим історичним, реальним, дотикальним досвідом, Бог вказує нашій свідомості духовий шлях наш, якого не можна розумово в параграфах сформулювати, але який інстинктивно кожний з нас може відчувати, в нього вірити і по ньому зі всією твердістю віри йти**».

Я не збираюсь розсліджувати, чи концепція Липинського про значення і ролю України у світовому процесі відповідає науковим даним, мене цікавить в першу чергу факт, що Липинський знову після довгих століть оформив цю найвищу ціль, до якої повинно бути спрямоване хотіння усіх державницькими категоріями думаючих одиниць. Бо українська держава не тому мусить існувати, щоби вигідніше жилося її обивателям, перед нею стоїть велике завдання синтези двох культур, двох цивілізацій, об'єднання Сходу зі Заходом. Як історик старається Липинський виказати сліди таких змагань в минулому України, як соціолог творить він нову, оригінальну українську конституцію, навіяну цим самим духом. Співпраця спольщеної шляхти і зросійщеного поміщицтва в межах української держави це тільки одна зі зовнішніх признак цієї загальної орієнтації на Схід і Захід. Але щоби ця зросійщена і спольщена верства вернула в лоно давньої, забутої вже батьківщини, щоби навіть поляки і росіяни з походження служили вірно цій державі, на якій території вони живуть, мусить ця держава мати моральні цінності, якусь притягаючу силу. І ось цю притягаючу силу дав українській нації і майбутній українській державі Липинський у формі месіянстичної ідеї, охоплюючої такі високі завдання, що навіть наші, під деяким оглядом щасливіші сусіди, цебто польська чи московська держава, їх виконати не в силі. »Маючи в своїй нації Схід і Захід, і одну і другу церкву, і один та другий – то ці то інші

*Релігія і Церква в історії України. Стор. 20.

**Там же, стор. 53-54.

форми приймаючий і сам в собі непереможний історичний напрям – ми мусимо, коли хочемо бути нацією, ці два напрями під гаслом єдності та індивідуальності нашої національної в собі ввесь час гармонізувати. Без такої гармонізації, ми гинемо, як нація: підпадаємо, не завойовані ніколи чужою зброєю, а завжди власним внутрішнім розкладом – під впливи то східньої Москви то західньої Польщі. Гинемо покарані за невиконання того завдання, яке дано тільки нам, бо ці дві наші, загарбуючі нас в часах слабости душі нашої сусідки – одна по своїй східно-православній, а друга по своїй західно-католицькій ексклюзивності – його виконати не в силі*.

Суть цієї месіянстичної ідеї лежить в тім, що провідна верства, а за нею ціла нація, вважають себе покликаними тими вищими силами, в які вірять, до виконання наказів цих сил. Сповнення цього завдання – це честь, для якої варто принести всяку жертву. Месіянстична ідея, зв'язана з містицизмом віри, є таким способом основою «здатности до жертв, яких всяке здійснювання хотінь та ідей всяка поважна політична акція вимагає». «Політичними творцями, каже Липинський, можуть бути тільки ці, що жертвують собою за те правдиве, добре, законне, необхідне, в яке вони всією душею вірять. Бо за дійсну жертву потрібну для творчости не в стані нагородити, ані монарх, ані «признання народне», вона не оцінюється ані похвалами, ані зисками. Тільки в глибокій вірі вона знаходить своє оправдання і свою внутрішню радість. Тільки вірою можна перемогти змучення од жертв і з віри можна черпати енергію на нові жертви. Тільки віра рятує од гіркого несмаку, рятує од повної нездатности до дальшого зусилля, яке є завше наслідком безвір'я і впливаючого з нього почуття безцільности та непотрібности жертв**. І цю віру в самого себе, у власну підність, внутрішню цінність нації основану на післанництві, призначеному Провидінням і виправдуючому усякі навіть найтяжчі жертви, віру як основу справжнього патріотизму дав українському народу обновитель давнього месіянзму – В'ячеслав Казімирович Липинський.

*Там же, стор. 54-55.

**Листи до братів хліборобів. Стор. 364.

ЛИСТИ ДО БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ

ЧАСТИНА ПЕРША

(30 листів)

Закінчена в початку квітня (Апріля) 1920 р.

I.

Українська наддніпрянська інтелігенція й українська національна ідея

I. Перший раз в житті доводиться мені публічно в пресі, виступати проти тих, кого я звик уважати за співробітників у праці для одної, хоч різnorodної в формах, але здавалося єдиної по суті, української національної ідеї.

До революції для мене та моїх однодумців і ровесників, від часу, коли ми стали до громадської праці в початку дев'ятисотих років – політичне «вірую» кожного з нас було справою другорядною: першою було «вірую» національне. «Нашого брата прибуває» – думали ми, давні довоєнні й до-революційні самостійники-націоналісти, передплачуючи кожную нову українську газету, купуючи кожную українську книжку, без огляду на її соціально-політичний напрям. І навіть гострі іноді політичні суперечки не псували дружніх близьких відносин, що в'язали нас з людьми часто різних соціальнополітичних світоглядів, тому, бо ці люди були для нас перш за все «свої», «українці».

Вся боротьба наша зверталась у бік зовнішнього ворога й велась за визволення з-під ярма чужих національних впливів тих, хто в Україну, так як ми, ще були увірували. На поширення українства серед тих «незрячих» – для мене персонально найближчих по крові: спольщених, а для моїх товаришів: зросійщених земляків – ішла вся наша громадська

енергія. Боротьба українців між собою, про котру нам дехто, особливо «ліві» наші приязелі, все нагадували – здавалася нам чимось дуже далеким, нереальним. Зрештою ми так глибоко вірили в розум і такт українських національних учителів і провідників...

Але ця боротьба прийшла, бо дійсно прийти мусіла.

По законам Сольона кожний громадянин, що під час внутрішньої домашньої війни заховувався нейтрально, мусів бути засуджений на вічне вигнання. Старовинний світ у той спосіб боровся з деморалізуючим і розкладовим впливом тогочасних демократій, в яких маси, втягнені різними демагогами в політику і бачучи «діла» своїх провідників, стали врешті пасивно піддаватись тиранії тієї чи іншої «народної партії», пильнуючи тільки за тим, аби без найменшого ризику як найбільше хвилих користей для себе від панування цих партій урвати.

І досвід історії дійсно підтвердив, що нації, де переважають «нейтральні» чи то у внутрішній, чи то в зовнішній боротьбі, неминуче засуджені на смерть і на рабство. Боязливе полювання у внутрішній боротьбі на чужу перемогу робить кожну таку перемогу неповною й тому всякий внутрішній лад нетривким; а в боротьбі зовнішній все й безумовно кінчиться поневоленням тих, хто на чужу перемогу рахує.

Між іншим і наше історичне поневолення в першій мірі пояснюється тим, що ми під час «Руїни», в боротьбі поміж Москвою й Польщею, будували свою будуччину не на власній перемозі, а на перемозі то одного то другого сусіда. «Хай Бог тому помагає, хто нам добре бажає» – так казали наші тодішні нейтральні. В результаті нація наша опинилась у залежності і від Москви й від Польщі; всі наші войовничі творчі елементи спольщились та помосковились, а при українстві лишилися самі нейтральні пацифісти – вічно покривдені, не зважаючи на свою щирю миролюбивість та політичну нейтральність, різного роду поступові демократи.

Отже кожному, кому дорога будуччина нашої нації, не вільно в тій домашній війні, яка тепер на Україні розгорілась, оставатися нейтральним. Навіть якби ця нейтральність впливала з глибокого патріотизму і щирої любови до всіх українців. В таких хвилинах, коли важиться доля нації, історія не відрізняє поміж нейтральними боягузів і політичних спекулянтів від чесних і щирих патріотів. Кожний із нас мусить зайняти своє місце в тих рядах, де його поставило

життя, і мусить виконати свій обов'язок так, як йому наказує совість...

Внутрішня боротьба українська тільки тоді могла би бути не руйнуючою, а творчою, коли б велась вона в ім'я повної волі й повної – державної й культурної – незалежності цілої без винятку української нації. Не існує ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без спільної боротьби за цю незалежність. І тільки коли існує об'єднуюча спільна ідея української національної незалежності, можемо говорити про існування української нації.

Тільки тоді кожна українська група, вносячи у внутрішню боротьбу свої індивідуальні ідейні програми, що на її думку краще й повніше визволять цілу націю, допоможе наростанню загальних, для цілої нації спільних, національних вартостей. В протилежному разі, коли спільної боротьби за спільну ідею незалежності не має, коли поодинокими національними групами кермуватимуть інші, зовні на націю впливають сили, і коли ці групи в боротьбі за свою ідею будуть монополізувати для себе право представництва цілої нації, всю решту своїх земляків не за українців уважаючи, то така внутрішня боротьба мусить перемінитись в боротьбу за чужі національні впливи на Україну й принести для нас той самий занепад, який принесла була під час першої «Руїни» внутрішня боротьба українців не за незалежну Україну, а за прилучення себе до ідеї східньої російської чи до ідеї західньої польської.

Використовування зовнішніх чужонаціональних чи інтернаціональних ідей, сил, та комбінацій тих сил, для скріплення своєї нації, або підпорядкування своєї нації зовнішнім силам, і розкол та руїна нації по лініям впливу цих сил – іншого виходу нема.

В цім листі хочу проаналізувати деякі моменти нашої внутрішньої боротьби з точки погляду розвитку української національної ідеї і скріплення української нації, а зокрема хочу проаналізувати національну творчість тих, хто себе за духовних провідників вважає: української наддніпрянської інтелігенції. Про галицьку інтелігенцію наразі не говорю, маючи надію галицьку справу колись у однім з дальших моїх листів зокрема розглянути.

Ані нашої сучасної внутрішньої боротьби, ані теперішнього катастрофічного антракту в нашій боротьбі за визволення не можна абсолютно зрозуміти, коли не усвідомити собі того основного – на мою думку – факту: боротьба за створення Української Держави – тобто за здобуття повної волі для української нації – була ведена людьми, які в державну незалежність України не тільки перед тим ніколи не вірили, але до самої ідеї державної незалежності ставились з погордою й вороже. Під гаслом осміщування самостійництва, як «буржуазного балакунства» пройшов увесь період ідейної підготовки до національної революції в кінці XIX і початку XX століття. Під гаслом як найгострішого поборювання самостійників, як контрреволюціонерів і ворогів народу, пройшов увесь перший, найбільше горячий, найбільше творчий період діяльності Центральної Ради.

Тільки «по довгих і великих ваганнях» – пише голова Центральної Ради професор Грушевський – «головні українські партії, соціалреволюціонери й соціалдемократи, рішили проголосити незалежність України» – та й то так, «щоб відпали всякі підозріння чи надії на те, що самостійність України буде формою української реакції, чи української національної виключности»*. В перекладі на звичайну мову ця послідня фраза значить, що соціалістичні українські партії порішили в певний момент ідею самостійности змонополізувати виключно для себе, викинувши просто, як «реакціонерів та гетьманців», всіх давніх самостійників за межі української нації, котра від дня проголошення четвертого універсалу мала стати вільною й незалежною нацією – промінявши автономію на самостійність – соціалреволюціонерів.

В кожному політичнім факті треба розрізняти два моменти: ідеологічну надбудову, що є продуктом теоретичного думання і складається під впливом різних пануючих в дану епоху теорій, і матеріяльне підложжя – спосіб життя й праці даної групи – яке той політичний факт і ту ідеологію предрішає. Українська демократична інтелігенція, що творила головні кадри так званого свідомого українства в часах передвоєнних

*Американське «Нове Життя», число 3 ц.р., стаття: «Роковини української незалежности».

і належала до всяких так званих вільних російських професій, себе в ролі будівничих української держави абсолютно уявити не могла і тому ідея своєї держави, збудованої якимись іншими українськими клясами, була їй як не ворожа, то в найкращім разі абсолютно чужа. Натомість хотіла вона використати виключно для себе одинокую роллю, до якої вона по природі своїй почула себе здатною – роллю посередників між російською державою й українськими народними масами, яких перші прояви національної свідомости вона намагалась у тій цілі всіма силами опанувати. Політичний опортунізм «Тупа» і його віра в російську «опозицію»; повільне усунування на бік старих «культурницьких», по духу самостійницьких, «щирих» елементів – елементами реальної політики «поміркowanими»; всі ці безконечні трансформації українських соціалістів в залежності від того, як ставились до «українського питання» всякі російські соціалістичні центральні комітети, все це проява одного й того самого вище зазначеного факту.

Коли провідники нації борються за повне визволення й за державну незалежність цілої нації – кожний член нації для них дорогий союзник, жовнір однієї й тої самої армії, без якої здобуття незалежности неможливе. Але коли ці провідники борються за право посередництва між чужою державою й своїм «народом», кожний член нації, що до їхніх «партій» їхніх клубів чи товариств не належить, це чужий, це ворог і можливо небезпечний конкурент. Монополізація виключно для себе української національної ідеї була кінцевим результатом способу життя й діяльности тих, хто на експлуатації цієї ідеї в цілях посередництва будував усе своє політичне й матеріальне існування.

Членом «української» нації міг бути тільки той, хто поступову й демократичну програму української інтелігенції визнавав і мандат на представництва народніх інтересів в її руки складав. «Лівіщі кадетів і правіщі большевиків» – ось були ті рамки, в яких могла існувати «українська нація». Все, що було поза ними – це були не українці, це були в найкращім разі тільки «культурники», «українофіли», або смішні оригінали-самостійники, а то просто «малороси», «поляки», і взагалі всі разом люди з національного боку непевні. При тім реальні сили отієї «нації» серед 40.000.000 «непевних» виражались круглою максимальною цифрою: 6000 переплатників українських журналів та газет.

Розвал російської імперії був катастрофічною несподі-

ванкою для української інтелігенції. Довго невірячи своїм очам, вона всіма силами намагається виконувати далі свою роль посередництва, чипляючись при тім руками й ногами за послідні фікції старої російської держави. Допіру російський большевизм, знищивши всіх «поступових і демократичних» росіян, знищив разом з ними всі надії української демократії на здобуття «автономії» – а будуючи на місці старої спорохнявілої держави російську державу нову, натхнув наших репрезентантів нації думкою: а чи не попробувати, мовляв, і нам збудувати собі власну державу.

Іхні попередні «довгі й великі вагання» зникли на протязі мало не 24 годин. Принаймні орган урядової партії соціалреволюціонерів «Народня Воля» на початку тижня писала, що самостійність це контрреволюційне гасло панів, а в кінці того самого тижня появилвся четвертий універсал і стаття, що самостійність це гасло соціалреволюціонерів, і що найбільшими його ворогами є ті самі пани кровопійці поміщики.

Розуміється джерело тих вагань не лежало в українським народі. І не тому проголосили інтелігентські українські соціалістичні партії самостійність, що вони раптом відчули непереможне бажання мас мати свою державу, а просто тому, що нова Росія большевицька не захотіла з ними, як репрезентантами української нації, говорити. Не стало раптом того, перед ким можна було посередничити. Російські большевики, а не національна ідея українська, примусили наших провідників нації ступити на шлях повного національного визволення, шлях самостійности і державного будівництва.

Беручи в цім будівництві приклад зі своїх ворогів і учителів, забули тільки наші раптом народжені самостійники, що російські большевики мали за собою десятки літ державного й національного думання; що переворот большевицький був за довго перед тим підготовлений не тільки соціальною але й національно-державною працею російської інтелігенції. »Въ манифестахъ Пугачева – писав ще в 70-их роках російський революційний »Впередь« – было более крепкихъ залоговъ неотвратимыхъ, грозныхъ пророчествъ для будущаго, чемъ во всехъ либеральныхъ и радикальныхъ проповедяхъ противъ алтаря и престола... Но смелый самозванецъ не сумель организовать возстанія... Где же летаешь ты, предсказанный Пугачевымъ и ожидаемый воронь? долго-ли русскому народу ждать свое будущее?» – »Ожидаемый воронь« – новий Пугачев – прийшов. Йому зосталось тільки зорганізувати те,

що було підготовлене поколіннями російських революціонерів: державників і патріотів.

Не забула натомість наша ліберальна й радикальна, на соціалістичний колір під час революції перефарбована, українська інтелігенція нічого з того, чим жила вона до часів свого »самостійництва«. Монополія представництва української нації, вироблена нею в часах політичного посередництва, була задержана нею й у часах будівництва української держави. Тільки вона має право українською державною роботою кермувати. Тому вона не хотіла допустити українських національних несоціалістичних елементів до Центральної Ради. Тому поборювала вона весь час зародки національно-українського большевизму. Тому бойкотувала вона врешті гетьманщину в першій чисто національній і чисто самостійницькій періоді її існування, коли премер Лизогуб при участі міністра закордонних справ Д. Дорошенка намагався всіма силами українські праві соціалістичні й демократичні кола до тієї, єдине тоді можливої, форми нашого державного будівництва притягнути.*

Російсько-французько-протофісівська провокація, якої жертвою став Гетьман і під впливом якої була проголошена посліднім тодішнім кабінетом федерація, допомогла україн-

*Аналіза національної української політики в часах гетьманщини до теми цього мого листа не належить. Такій аналізі маю надію присвятити один з моїх дальших листів. Але щоб уникнути непорозумінь, мушу тут зразу зазначити, що, говорячи взагалі про нашу національну політику й усі її політичні форми, маю на увазі систему, а не поодиноких людей і що з точки погляду національної політики треба в гетьманщині розрізняти відразу ці два періоди: українсько-державний хліборобський при кабінеті Лизогуба й російсько-федеративний протофісівський при кабінеті Гербеля.

Уступку фінансістам з Протофісу і проголошення федерації – навіть у тій формі теоретичній а не практичній, в якій вона була проголошена (бо та Росія, з якою малося творити одно державне тіло – а не міждержавний союз – тоді не існувала) вважаю політичною й національною катастрофою для української хліборобської консервативної кляси. Для цієї кляси питання державної незалежності – це питання чести, це – бути або не бути. Чи можна собі уявити, щоб такі ж самі німецькі, англійські, французькі, польські, російські і т.д. консервативно-аграрні кола зрікались політичної незалежності своїх націй? Без національно-державної незалежницької ідеології не можна собі помислити кляси, якої моральна сила й політичне значіння полягає перш за все в збереженню аристократичної, не підданчої, вільної, незалежної, не рабської національно-державної традиції – традиції її дідів і прадідів.

ській соціалістичній інтелігенції наново опанувати і змонополізувати для себе провід української нації. Одинокі кляса, дійсно і реально заінтересована в існуванні української держави й до державного будівництва здібна – кляса репрезентуюча історичну, культурну й національну українську традицію – українська кляса хліборобська – була у лиці свого найвидатнішого представника, Гетьмана Павла Скоропадського, федерацією скомпромітована. За «самостійність» проти «федерації» було піднято повстання, зорганізоване при допомозі найбільше самостійницьких і патріотично настроєних галицьких військових частин, але на чолі повстання знов опинились ті, хто на протязі літ, у всіх довоєнних часописах і виданнях, що виходили на території бувшої російської України, доказували не за страх, а за совість, що самостійність противиться й духові реальним потребам українського народу. Подібного роду національної політики й такої внутрішньої національної трагедії не знає історія ні одної з європейських націй.

Перший і найдовший період Гетьманства Павла Скоропадського був безумовно періодом будівництва державної й національної української незалежності. Як такий він дав максимум того, що до цього часу могла здобути українська нація, зденаціоналізована й здеморалізована попереднім російсько-петербургським періодом свого державного існування. І в ньому було найбільше задатків для дальшого нормального й буйного розвитку нашої нації, не зважаючи навіть на деякі великі політичні помилки й хиби, що були й у цьому періоді.

До таких найважливіших помилок причисляю: 1. Становище супроти Центральної Ради. Бо хоч вона була розігнана не Гетьманським Урядом, а вищим німецьким командуванням – але незапротестування проти цього факту, а значить мовчазна солідарність з ним – було з національного погляду таким же самим деструктивним явищем, як знищення Центральною Радою українських хліборобів при допомозі Керенського і «єдиного російського революційного фронту». 2. Заборона в самому початку гетьманщини селянського з'їзду – заборона зовсім зайва, бо настрої того селянства вже тоді був виразно національний і патріотичний, ворожий до російської більшовицької інвазії. 3. Помилка найважливіша – безсилість і пасивність Уряду супроти «карательних експедицій», організованих найбільше нікчемними і хамськими елементами – грабіжниками, пройдисвітами й провокаторами, що навмисне й свідомо дискредитували серед селянських мас ідею української держави. Але відомий факт, що Гетьман не раз просив представників української демократії, допомогти йому боротись з тим розкладовим явищем. Бойкотуванням своєї власної держави, українська демократія несе за її помилки перед історією одвічальність не меншу, чим ті, що тоді на чолі української держави стояли...

Все це зрештою оказалось розуміється безцілним. Реальні сили інтелігентських більш або менш соціалістичних українців не вирости ані на йоту під впливом того, що вони замість на автономії рішили політично спекулювати на самостійності. Як давніше так і тепер, дійсна, жива сорокаміліонова нація була поза рамками «лівіше кадетів і правіше большевиків», в яких жила й проявляла свою активність українська інтелігентська демократія.

Ми в своїй історії вже раз такий же самий поступовий і демократичний інтелігентський рух переживали. Це була наша релігійна унія в XVII столітті. Вона – поминувши її релігійний і культурний бік, про який тут не говорю, зазначивши тільки, що з того боку вона відіграла величезну позитивну роль – під оглядом політичним намагалась примирити українські національні змагання з інтересами польської держави і якої провідники, освічені по європейськи поступові інтелігенти, хотіли стати єдиними репрезентантами української нації перед польською державою і єдиними посередниками між цією державою й українськими народними масами. Для того вони хотіли знищити дві інші українські національні сили: тодішніх українських «реакціонерів» та старовірів православія з одного боку, і провідників тодішньої соціальної революції, низове козацтво – з другого. Але це тодішнім політичним уніям не вдалося. Соціально революція й православна шляхетсько-міщанськопопівська реакція сполучились разом і під проводом Великого Гетьмана Богдана Хмельницького витворили дійсно всенациональний рух, що розвалив польську державу й розігнав тодішніх серединців – українських уніятів.

Тепер подумаймо, що сталося б з нами в XVII столітті, коли б польська держава, кинувшись у проєктовану тоді турецьку війну й потягнувши за собою в цю війну, як цього хотів король Володислав IV, і українську козачину, була б війну прогнала й через те розвалилась. Що сталося б, коли б на чолі визвольного руху української нації стали вороги програвшого війну короля Володислава й української козачини – українські уніяти, які, бажаючи потягнути за собою народні маси, а самі належачи до безземельної інтелігенції (цей факт між іншим усе підкреслювали тодішні оборонці православія), роздаровували б їм землі українських «королівських приятелів» козаків і українських православних реакціонерів, «соціалізувавши» при тім у Хмельницького його хутір Суботів, а в Києво-Печерської Лаври всі її численні маєтки.

Очевидно сталося б тоді те саме, що сталося й тепер з державним будівництвом, веденим такими ж самими – й по своїй соціяльній інтелігентській природі й по свому духу посередників – нашими сучасними політичними уніятами.

Нова творча всенаціональна Хмельниччина могла б була за наших часів спалахнути тільки тоді, коли б Керенський, удержавшись при власті, віддав був нашим політичним уніятам з Центральної Ради усю владу на Україні й коли б проти них і проти російської демократичної держави, що їх би піддержувала й за ними стояла, повстали одночасно й ліві большевицькі й праві монархістичні українські елементи – одно слово все, що було на Україні правіше кадетів і лівіше есерів – тобто вся сорокамільйонна українська нація, невеличку тільки горстку політичних посередників і монополізаторів української національної ідеї виключаючи.

Така нова Хмельниччина ще гряде. Російська революція прийшла для нашої нації за рано. Процес демократизації й разом із тим розкладу Російської Імперії був ще далеко не завершений. Він піде далі, не зважаючи на хвилеве могутнє відродження, що дала російській державі перемога большевицька. Але щоб той слушний час не застав нас знов неприготованими, всі дотеперішні помилки мусять бути ясно й виразно усвідомлені. Такому тільки завданню, а не звичайному й модному в нас бажанню дошкулити політичним противникам, служити має мій дальший аналіз національної діяльності дотеперішніх провідників нації, які зрештою іншими, чим вони були, мабуть і бути не могли і які те, до чого вони здатні, з енергією, посвятою й працьовитістю великою виконали...

В початку революції я, як офіцер бувшої російської кінноти, мав під своєю командою більше сотні щиро мені відданих та мав у своїй розпорядимості пару сот прекрасних коней. Національний рух захопив розуміється й мій відділ, що склався майже виключно з самих українців. В Полтаві, де ми тоді стояли, вишито нам чудовий синьо-жовтий Штандарт, на якому було написано: »В своїй хаті своя сила і правда і воля«. З великим одушевленням прийняли ми цей новий Штандарт і він ще міцніше об'єднав нас у одну дружню

сім'ю, до якої всяка »шатія«, що почала тоді скрізь верховодити в армії, не мала абсолютно ніякого доступу. Не можу без глибокого зворушення ще й сьогодні згадати українського солдата, котрому пізніше, під час большевизму я мав завдячувати своє життя.

На Штандарт наш ми ще повинні були всі присягати, тільки ж робити цього без наказу начальства, без санкції Держави, в поняттю законности організованої військової маси, не можна. Інша річ, якби ніякого начальства не було, але воно вже тоді існувало. Отже по нараді зі своїми солдатами й по нашій однодушній постанові поїхав я до Києва, до Генерального Секретаря по справам військовим з проханням затвердити нашу частину, дати їй ім'я й дозволити мені формувати більший український кінний відділ.

Формальности всі я виконав, посвідчення, що я »дійсно українець«, якого від мене пп. адютанти п. г. Секретаря вимагали, я представив, але все ж таки дозволу не одержав, хоч такі дозволи тоді роздавались тисячами. І так я відділу свого не сформував. Зважитись бути несолідарним, недисциплінованим супроти »своїх«, »українців«, я не зміг.

Дозволив я собі згадати цей дрібний епізод тому, що він не одинокий. Для тодішніх провідників нації – а ними були виключно українські інтелігенти – »пан« та »поміщик«, який »не стояв у національній меншості«, не виголошував демагогічних промов і не записався в партію ес-ерів, а ще до того по своїм переконанням давній український самостійник, був людиною в високій мірі національно й політично непевною, хоч би він був »найсвідоміший українець« і хоч би він хотів тільки виконати свій звичайний національний обов'язок.

Весь перший період Центральної Ради у внутрішній політиці прийшов – як було сказано – під гаслом боротьби з самостійниками взагалі, а з самостійниками несоціялістами окрема.

Ми українські самостійники несоціялісти хотіли тоді негайного проголошення незалежності України, миру з Центральними Державами та війни з Керенським, якого ми вважали ставлеником анонімного міжнароднього фінансового капіталу. Завданням того ставленика було – як ми думали – зробити російську революцію коштом зруйнування »аграріїв«, тобто фактично коштом зруйнування України в першій мірі. Але навіть на самостійників-соціялістів дивились – як пише В.К. Винниченко в своїм »Відродження Нації«, як на »людей

занадто вже хоробливо пронятих національним чуттям... Що ж до самостійности, то навіть уважали небезпечною для революції ідею сепаратизму, бо вона могла розбити революційні сили всієї Росії^{*}. Що ж допіру говорити про нас – самостійників і несоціалістів...

В результаті українська інтелігенція, замість в ім'я національної ідеї та єдності української нації подати братню руку українським хліборобам, облобизалась в ім'я єдності російського революційного фронту з Керенським, одержавши за це від нього обвинувачення в »30 сребренниках«. Замість миру з Центральними Державами, який тоді не зруйнованій ще Україні міг запевнити силу й будуччину, відбулось знамените »Тарнопольское наступленіє«, зроблене тоді по голосним, у пресі російській і українській опублікованим, військовим наказам Керенського й Петлюри. Потім прийшов »третій універсал«. Український хлібороб був зруйнований до щенту, а антантський фінансіст потирав із задоволенням руки.

Оповідать, що Клемансо був дуже злий, коли довідався, що ці самі українці, які так приязно балакали з генералом Табуї, заключили берестейський мир. Для нього очевидно одразу стало ясно, що на Україні влада опиниться в руках природніх союзників німецьких консерваторів – аграріїв українських і що ці аграрії відплатять ліберальній антантофільській московській буржуазії за Керенщину миром з ворожими Керенському, Антанті й капіталістам російськими большевиками. »Прийдуть ще до мене ці українці!« – так мав покрикувати тоді »старий тигр« європейського фінансового капіталу. Де-які потім дійсно прийшли, деякі ні.

При такій міжнародній констеляції народилась Українська Народня Республіка. На чолі її стояли українські інтелігенти демократи, що в справах внутрішніх відзначались принципальністю, російською революційною щирістю і чесністю, а в справах міжнародніх бездонною, дитячою несвідомістю.

Коли б така сама голубина чистота й невинність, як у справах міжнародніх, була у наших провідників і в справі національній – ми б може вийшли з російської революції переможцями. Але тут на жаль наша інтелігенція вкусила вже од дерева пізнання добра й зла.

Понадклясова національна ідеологія в сучасній своїй європейській формі є твором міщанської демократії, яка в часах «весни народів» своїм романтичним ентузіазмом, своєю фанатичною відданістю ідеї нації, зуміла цю ідею прищепити всім клясам, всім членам своїх етнографічних колективів.

Ми мали нагоду пережити свою «весну народів» тепер під час російської революції. І верствою, що була покликана цей прапор чистої понадклясової національної ідеї піднести і з ним у бій піти – була українська міщанська демократія, тобто та сама наша українська інтелігенція. Стара міщанська Європа ще й досі виглядає нашого українського Гарібальді. Ніяка невдача під оцим всенаціональним прапором для української інтелігенції не була би страшна. Ідея – чиста, ясна, безкомпрісова, для всіх українців без різниці клясів єдина національна ідея була б лишилась. І вона в кінці перемогла б.

Але наша національна «весна» прийшла тоді, коли в Європі була вже національна «осінь», коли понадклясова ідея національності стала вже там старенькою європейською міщанською демократією в достаточній мірі зогиджена й запаскуджена. Форм новітнього європейського національного руху наша інтелігенція, з чужоземними мовами мало знайома, на жаль зовсім не знала. А в російській літературі, на якій була вона вихована, відбивалась тільки вся гостра й заслужена зрештою критика націоналістичної російської буржуазії. І наша молода міщанська демократія в молодечу, романтичну національну ідею своєї старшої європейської сестри вже не вірила та й завдяки свому становищу автономістів і посередників – повірити не могла. Вона була по російському «соціалістична» й сама в загальнонаціональну, об'єднуючу всі кляси ідею не віруючи, не могла такої всенаціональної віри дати українським народнім масам, які під синьо-жовті прапори до такої ідеї йшли, такої всенаціональної визвольної, повстанської, «противочужинецької» ідеї шукали та її від проводирів своїх сподівались. І вийшов із того всього страшний трагічний розгартіаш.

Перед самим відкриттям I-го Всеукраїнського Військового З'їзду – основи Української Армії – коли вже всі численні учасники були в залі і з напруженням ждали прибуття ініціаторів, раптом на естраду вискочив «хтось у сірому», розуміється інтелігент-офіцер, і став несамовитим голосом плюгавити нашу минувшину, а особливо ляяти Гетьманів, що тіль-

ки, мовляв, з народу кров ссали і його в неволю продавали. Тих самих Гетьманів, про яких – як це не одному з учасників з'їзду було відомо – згадав не раз добрим словом Шевченко, про яких і «батько Грушевський» стільки гарних книжок написав. Зробилося в залі так, як бува на великім селянським празнику хтось підвипивши скаже якусь дурницю. Всі стараються в це місце й не дивитись. Але в міру того, як «оратор» говорив, починали в очах деяких солдат появляти злі вогники. «А де вони єти саміє, що отих гетьманів хотять?!» чулося виразно в цих поглядах, звернених жєстами оратора на нас, групу українських самостійників, що зібралась була в однім куті.

Для нас ця «передмова» до з'їзду майбутніх ідейних провідників української армії, була гіркою, болючою образою. Мій знайомий – полковник Олександр Сахно-Устимович, зрештою спокійний і як дитина лагідний чоловік, з шаблею хотів кинутись на хулігана. Ледве ми його здержали. Але від відповіді «ораторові» здержати таки не змогли. Та тільки він став говорити – урочисто вийшла президія. Сахно-Устимович замовк. Демократичний настрій був попереднім «оратором» зроблений.

Поки життя не забуду отого моменту. Того й ще одного.

В яку годину по відкриттю з'їзду й цій хуліганській передмові, появляються раптом на сцені коло президії козаки з прапорами й портрєтами... Чийми?... Тих же самих тільки що обляяних та оплюгавлених Гетьманів! Мало того. На ці гетьманські портрєти вони, ці козаки, вмерти за «федеративну Україну» клянуться...

Мене аж у горлі здавило. Зболілі, напружені нерви відчували одразу настрої солдатської маси. Її почуття законности, почуття чесности й моралі було тяжко ображене. Оці «українські буржуї» з неї кепкують, сміються – такий тільки висновок міг зробити з того всього в справах політичних ще недосвідчений український солдат. І в «зраді» Сагайдачників, Полуботковців, Богдановців, Дорошенковців і тих всіх інших полків, що імена українських Гетьманів у інтерпрєтації українських ес-єрів носили – зовсім невинна чесна, моральна, законна українська солдатська маса. Винні ті «книжники й фарисеї», що свою національну пустопорожність хотіли затушувати перед «народом» підкрєслюванням мертвої національної форми; ті, що своє власне духове каліцтво, свою невіру й погорду до ідеї власної державности, вважали врош-

дженним каліцтвом цілого українського народу, який на їх думку їхню ідею нації тільки як »земельку« та ненависть до »панів« міг зрозуміти й прийняти...

І винні може більш од усіх ми самостійники-гетьманці, що тоді зараз же, не чекаючи, з вільним козацтвом, зі зброєю в руках, в оборону традиції національної, чести національної й своєї власної чести не стали...

»Коли московські учені з великим старанням і любов'ю досліджують московську старовину – то це робить їм честь. Але коли нашим дітям, що породились у Києві й узагалі в наших краї, дають тільки найбільш неясні представлення про історію рідної землі, то це глибоко неправильно. Треба вміти сказати правду навіть тоді, коли це нам не подобається. А ця правда полягає в тім, що після періоду, коли, хоч у тіснім кругу осіб, був інтерес до місцевої історії, наступив період байдужості й холодности« – так писав у своїй »Малой Руси« В.В. Шульгін в січні 1919 року.

Це велика істинна правда. Коли кляса хліборобська, кляса землі, що у всіх націй і в усіх країнах світу є носителем традицій цієї землі, тобто національної традиції – починає до тієї традиції ставитись байдуже й холодно, коли замість традиційної любови до України й аристократичної пошани до себе виховується у ньому рабська »преданність Москві«, або »Варшаві« й хамська погорда до своєї національної індивідуальности, то це знак, що нація починає вмирати. Й у тім, а не в інтелігентській демагогії була наша найбільша трагедія...

Тодішню національну слабкість та політичну нерішучість єдиної державно-творчої української хліборобської кляси, таку ж слабкість та зденаціоналізованість кляси революційної: українського пролетаріату – використала інтелігентська українська демократія.

Її перемога означала: з боку ідеологічного – мішанину російського брошуркового соціалізму з українським театральним козацьким жупаном; з боку політичного – шукання здеклясованою інтелігенцією, яка раптом опинилась в ролі державних будівничих а не політичних посередників і опозиціоністів, того, чого нема – творчої ідеології здеклясованого

селянства, ідеології пів-пролетаря, пів-хлібороба... Поки землі нема – большевик; раз землю придбав – хлібороб-монархіст; політичної лінії здеклясованого селянства, для якого в масі й приватна власність не підходить, бо землі не стане й соціалізація не йде, бо йому не нового соціального ладу, а землі треба; купити землю без держави не може, держави сам збудувати не в силі, а даром землі не бере; і всесвітня революція з братерством народів і тут же «геть чужинців», та на щот жидів неблагополучно; до того українське традиційне – «хай Бог тому помагає, хто нам добре бажає» – і в результаті не творча боротьба кляс за такий чи інший новий соціальний та національний лад, а безплідна, всі нації й усі держави все руйнуюча, а не будуюча, боротьба бідних з багатими, «дуків» з «голоतोю», «куркулів» з «босовиками», десятидесятинників з парусотдесятинниками, потім двохдесятинників з десятидесятинниками, врешті взагалі всіх, кому хочеться взяти, зі всіма, кому не хочеться віддати – боротьба без цілі, без пуття, без краю – одне слово наша сьогоднішня нещасна Україна.

Врешті з боку державного перемога української демократії означала олігархію соціалістичних партій, що держатись могла тільки при допомозі якоїсь чужої сили. З початку, за часів автономізму, це була не розложена ще вкрай армія російська, потім армія німецька до гетьманського перевороту й врешті в часах Директорії армія галицька. І може одним із наших найбільших національних нещасть останніх часів було те що соціалістичний республіканський наддніпрянський уряд втягнув у свою півнаціональну руйнуючу політику одинокую що ще була лишилася, національну силу й гордість нашу – Галицьку Українську Армію – армію виховану в принятій віддавна Галичанами самостійницькій державній ідеології, армію патріотичну й національну, що одначе в справах наддніпрянських проявила стільки героїчної посвяти й доброї волі, скільки темноти й несвідомости.

* * *

Коли відродження націй відбувається без національного ідеалізму, без любови до цілої нації в усіх її клясах і групах, без того ідейного національного патосу, того романтичного захоплення образом повної волі й незалежності нації, що йшло в парі з відродженням усіх європейських народів, то в

наслідок того ж самого поняття нації викидається весь його живий творчий зміст. Остається тільки форма – мертва шкаралупина без зерна.

»І вигадали ж буржуї прокляті. Поддělуються под мужицький разговор і думають, що это комусь інтересно... В тих майстерно підхоплених Винниченком («Між двох сил» – драма) словах відбилась уся реакція народньої психології на оту обкарнану, »соціалізовану« й у єдиний російський революційний фронт утиснену національну ідею. Ніякої легенди, ніякого образу, що захоплював би чутку селянську душу. Замість патріотизму героїчного, патріотизму посвяти, патріотизму любови, ми витворили ніде в світі не виданий якийсь патріотизм меркантильний з розцінкою не земельну валюту. Досі принаймні не було відомо, щоб якась нація відроджувалась під гаслом прирізки землі. Ірляндці, наприклад, у яких питання аграрне в тисячу разів гостріше від нашого, та й то об'єднуються всі не коло гасла »бий льордів і хапай землю«, а під державно-національним гаслом «Home Ru'у». А у нас за Україну давали десятини.

Один мій знайомий політик довго морочився над статистикою, щоб вирахувати, скільки треба дати селянинові землі, щоб його задовольнити й у той спосіб патріотизм національний у ньому розбудити. Радиться він раз у цій справі зі мною. Про суть патріотизму вже з ним і не говорю, знаючи з гіркого досвіду, що це справа безнадійна, питаю тільки: »як будете давати даром, чи по купчій?« – Аж підскочив мій знайомий: »Розуміється даром!« – »То знаєте – кажу – мабуть як тому дякові з побрехеньки – коли даром і з закусою – так до безконечности«. Все ж таки такса була врешті знайдена, але позаяк вона була оперта на правдивій статистиці, то розуміється була різна.

С-д. приміром віддавали всі землі понад 40 десятин, с-фи здається понад 60, с.с. не пригадую, а с-ри, так ті за голоси на український список NI віддавали всю землю з лісами, водами й нетрями. Але й цього було за мало. Деякі селяни на це заявили, що коли земля буде їм уся, але при тім нічия, тобто »казьонна«, то їм кривдно буде на ній без »жалування« працювати, адже робітники на казьонних залізницях ось яке жалування велике мають та ще й »забастовки« роблять, »прибавки получають«, а тут тобі тільки »вся земля всім«, а »пользи« з того ніякої. Не знаю, чи була якась фракція ес-ерів, що до »всеї землі трудовому народу« ще йому й

»жалування« державне обіцявала, але що це деякі агітатори мусіли на власноруч робити, це напевно. І досить було повитись якійсь новій українській партії, як зараз перше питання: скільки десятин, як і коли. Хвиля демагогії, як лявіна котилась із верху в низи, ширячи скрізь спустошення й деморалізацію. І ці, що стояли на горі й перші грудочки кидали, думали, що в той спосіб будується держава і нація...

Цей національний меркантилізм глибоко розложив і здеморалізував усю без винятку нашу націю. Україна – десятина... Бери й бий! Не дай і бий! Тому Центральна Рада, братаючись із Керенським, видала свій знаменитий третій універсал і пустила з димом усю цивілізаційну хліборобську працю на Україні. Тому »земельні собственники« раділи, коли німці розігнали Центральну Раду. Тому послідній кабінет міністрів за Гетьманщини пішов на вудку провокаторів і проголосив федерацію. Тому Директорія, піднявши повстання проти Гетьмана, розвалила свою власну українську державу і т.д., і т.д.

Нації творяться перемогами, або нещастями психологічно спільними для всіх членів одного національного колективу. Де наші спільні перемоги й де наше спільне горе? Гетьманці вважають за винуватців руїни всяких українських соціалістичних демократів, авторів братання з Керенським, третього універсалу і провідників повстання. Демократи думають, що все зло пішло від гетьманців, що розігнали Центральну Раду. Почавши повстання проти Гетьмана разом із українськими большевиками й галичанами – всі вони в кінці пересварились. Большевики думають, що справа програна тому, що народові зрадили демократи, а демократи думають що через здеморалізування народу большевиками. Наддніпрянці всю вину складають на галичан за те, що вони передалися до Денікіна, а галичани на наддніпрянців за те, що ті передалися до поляків...

Побили себе ми самі. Ідеї, віри, легенди про одну єдину, всіх українців об'єднуючу, вільну й незалежну Україну провідники нації не створили, за таку ідею не боролись і тому розуміється така Україна здійснитись, прибрати реальні живі форми не змогла.

Натомість створила українська інтелігенція ідею про залежну від перемоги тієї чи іншої сторонньої сили і з цими сторонніми силами об'єднану, а внутрі роз'єднану й непри-

мириму в собі Україну, і таку роспорошену, здеморалізовану націю українську ми тепер маємо. Є нова руїна національна зі старим поділом на різні орієнтації зовні, з безнадійною й безвихідною боротьбою бувших бідних і бувших багатих усередині.

Безнадійна й безвихідна ця наша внутрішня боротьба тому, що якби вдалось навіть сучасне покоління бувших багатих чи багатших (бо де критерій і мірило для багатства взяти) знищити, то куди дінуться ці мільйони, що провідники бідних при цій okazji награвували. Хіба нема таких наївних, що вірили б, що ці мільйони будуть пожертвовані разом із «всею землею трудовому народу». Повстає отже нове покоління багатих, що від старого різнитиметься тільки тим, що не матиме вже ніякої культури, ніякої традиції, крім хіба злодійської, й буде своїх награвованих мільйонів з такою самою завзятістю, з якою перед тим робило революцію, боронити. Таких прикладів повно в історії людства.

Або цілковита зміна соціального ладу на цілм світі, – знищення самої можливості нерівного поділу багатств, або, якщо така соціальна революція не можлива – міжкласовий компроміс в ім'я ідеї держави й нації, і жертва кожної класи для спільної ідеї нації. Іншого виходу з цього становища нема.

Соціальна пролетарська революція для збудування нового соціального ладу, або всенационально-всекласова революція для збудування спільної й усім класам потрібної держави й нації. – Все, що посередині, це політично й економічно: грабіж, а ідеологічно: фарисейство й деморалізація. Тільки на ідейно й морально чистих підставах може народитись нова творча національна українська віра.

Чи дійсно така творча нова віра українська повстає?

II. Сьогодні в Києві сидить представник нашої соціальної революції й нашої «восточної» орієнтації, отой традиційний український, нікому на Україні невідомий й не знати звідкіль прибувший «отаман голоти» Ганджа Андибер – у своїй модерній персоніфікації – Раковський. В західних наших землях панує й учить нас «західної культури» соціаліст і демократ, представник антантського самоозначення націй – Пілсудський. А ми всі, хто так чи інакше приймав активну участь в українськiм державнім чи національним життю – на смірації або на окупації. Й ті, хто соціалізував, і ті,

кого соціалізували – всі однаково. Тепер на еміграції маємо час подумати над тим, що ж далі? Маємо час обдумати й намітити дальші наші ідейні шляхи, дальшу нашу національно-політичну лінію. Чи в стані ми принаймні зробити це одно? Зробити чесно, розумно, розважно? Ніяка цензура нас не гнітить. Совість національна кожного з нас може проявити себе в усій своїй, нічим не обмеженій дійсності.

Ідеї з небес не спадають, а творяться людьми для людей. Виростають вони зі стихійного матеріального життя й предопреділяються оцею найглибшою основою громадського існування людської стихії, а служать на те, щоб цю стихію кожний раз опановувати, щоб вона в зрості свому самого громадського зв'язку між людьми – в формі нації–держави і зв'язаної з тими формами – культури й цивілізації – не розсадила. Але сила тих ідей, їх вплив, їх значення, залежать од індивідуальної вартости тих людей і тих груп, що ці ідеї часу висловлюють і їх у життя проводять.

Люди ж і групи людські бувають різні. Є розумні й добрі, злі й дурні. Дуже часто власне ці послідні. Якби не те, то занизька ідейність та занизька мораль при зависокім матеріальнім розвитку не розсадили б Вавилону й Риму. Особливо індивідуальна вартість ідеотворчих груп відограє велику ролю в розвитку й життю громадських сполук національних.

Сучасна європейська національна ідеологія немислима у людських колективів, які в процесі матеріального розвитку не перейшли від кочового життя до осілого, не витворили поділу на кляси і машинової техніки продукції взагалі, а друкарської штуки зокрема. Але у тих колективів, що вже мають усі дані для розвитку національної ідеології, така чи інша національна форма тієї ідеології залежить виключно від індивідуальної вартости тих, хто ту ідеологію репрезентує. Тому одні етнографічно відмінні людські колективи стали націями, а інші так само етнографічно відмінні колективи націями не стали.

І тому хоч матеріальний розвиток України ввійшов тепер у таку стадію, що наша етнографічна маса мусить бути організована в модерну європейську націю, але чи організується вона в націю українську чи в націю російську, а почасти в націю польську – це залежить тільки від індивідуальної моральної вартости тих груп, що у нас ці три відмінні національні ідеології ширять. І нам – репрезентантам національної ідеології української – нема чого на »об'єктивні дані« а не на

себе рахувати, та на »мову«, »писанки« й »Маркса«, а не на власну індивідуальну вартість покладатись...

Німець південний тяжче розуміє німця північного, як »малорос« москаля, або »русин« поляка – а проте творять вони одну націю. І всякі »писанки« провансальські, хоч може й кращі й ще старіші від наших, провансальців од національної смерти в хвилях французької революції не врятували. Що ж до віри в безпомилковість евангелія соціалістичного автоматизму: феодалізм породив капіталізм, капіталізм породив соціалізм, а соціалізм породить Українську Республіку – то така віра добра – вживаючи терміну католицького – для соціалістів віруючих, але не практикуючих.

Та українська національна ідеологія, та віра українська, з якої виріс Шевченко, з якої виросло наше відродження, з якої виресли ми – це стара віра колишньої старшини козацької, це індивідуальна моральна вартість тих – народною масою козацькою з-посеред себе в війні й праці виділених найкращих людей: гетьманів, полковників, осаулів, сотників, що газет тоді не маючи, живим словом про свої діла й заміри лицарські оповідали, про них думи складали, а народ весь український через своїх оборонців козаків ті думи старшинські підхоплював, далі в степи широкі ніс, з ними голови за Україну клав і пам'ять тих, кого він за честь, за відвагу, за мораль лицарську шанував і за провідників нації вважав, у пам'яті своїй неграмотній і по цей день заховав. І хоч пропало славне Запоріжжя та не пропала його слава...

Послідній його відгомін це оті »оселедці«, оті »чорні« й усякі інші гайдамаки, що за оту, ще не зовсім забуту, хоч життям новочасним і покалічену, славу предківську, а не за червоні брошурочки, голови свої в останніх боях за Україну поклали. І тую стару славу запорозьку серед усіх отих Богдановців, Полуботковців, Сагайдачників провідники нації не тільки відродити не зуміли, але, як сини марнотравні, вже всі її останки сьогодні зрозходували й прогендлювали...

Їдучи на мотоциклеті з газеткою в кишені, старих дум запорозьких творити вже не можна. Але той самий дух громади-нації може творити тепер ідеї-думи інші. Можна з оцими самими мотоциклетами сформувати кулеметний загін, що, може статися, в рішачій битві вільне, гарне людське життя для української нації здобуде. Тільки людей на ці мотоциклети не треба сажати з оселедцями на голові, в довгополих жупанах і давніх козацьких шараварах. Нова машина вимагає нової на-

ціональної форми – це раз. Чим складніша машина, чим більшої зорганізованості людей вимагає вона для своєї праці, тим дужчий мусить бути об'єднуючий дух людей, що нею володіють, тим вища мусить бути їхня суспільна ідея, їхня володієльна мораль – це два.

А порада людська все остається та сама. Бо людина, в протилежності до звіря, бореться з природою не переміною свого організму, а удосконаленням своїх машин. І чи в кам'яній, паровій чи електричній добі, чи за капіталізму чи за соціалізму – люди все ті самі однакові люди, що в усяких епохах для опанування й використання своїх машин, для боротьби з природою їм потрібних, мусять у першу чергу опанувати самі себе, свої антигромадські, антиорганізаційні інстинкти, мусять творити в собі нові складніші соціальні вартості, мусять разом з новою кращою й більш скомплікованою машиною творити нову вищу громадську національну мораль, виробляти в собі нову, більшу силу духа. В противному разі »вежа вавилонська« падає, сотворена людьми техніка та цивілізація повертається їм же на погибіль, з цілого »поступу« лишається смішна й глупа байочка, й усе треба починати наново »від Адама«.

Нація, що перейшла до осілого хліборобського життя, мусіла свою національну працю не тільки зорганізувати, але й оборонити. Щоб виїхати було для оборони України козакові Запорожцеві кінно в поле на герць із ворогом, треба було мати віру в свою справу й треба було мати відвагу. Цю відвагу й цю думу-віру українську, без якої сама відвага козацька була б неможлива, тодішня старшина українська для своєї нації силою свого духа сотворила. І Україна існувала доти, доки ця віра жива була, доки вона людей на діла й на жертви підіймала.

Але яку незрівняно дужчу віру й більшу відвагу треба мати сучасному та все тому самому, тільки інакше вбраному козакові, щоб за ту саму Україну лежати годинами не ворухаючись під гурагановим огнем, сигналу до атаки на дротяні загороди дожидаючи...

Де ви, сучасна старшино українська, що новітньою зброєю духа – пресою й книжкою – володіючи, силою свого духа нову віру українську творите? І яку нову думу вашу сучасний грамотний народ український прочитавши та діла ваші побачивши, за свою прийме і з нею голови свої на боротьбу, на смерть за Україну понесе?..

Патріотизм – національне громадське чуття – проявляється очевидно не тільки на фронті. Іноді побороти себе – егоїстичний антигромадський руйнуючий інстинкт – це менше важко, пишучи статтю до газети, або розмовляючи з земляком про справи нації, чим стоючи на позиції в обличчю ворога. І силу духа кожному членові нації можна проявляти все й скрізь – навіть на еміграції.

Те що тепер на еміграції українській – де майже вся інтелігенція українська опинилась – пишеться й робиться, це не тільки ліквідація української національної ідеї, а й ліквідація самих себе, її носителів. Правда, після кожної програної мусить наступити депресія й деморалізація, але моральна сила, «дух» кожної армії, міряється її здатністю наново переорганізуватись після програного бою. Бо на війні й програні мусять бути битви. І програна страшна тільки тоді, коли армія вже сама в свою боездатність не вірить.

Вражіння отакої смертельної зневіри робить наша сучасна еміграційна національна деморалізація. Старі наші національні організації війну програли, значить вони не здатні, значить їх треба зреформувати. Між тим немає ніякої психічної можливості для спроби нової організації. Все нищиться в самім зародку, завдяки повній безпринципності, повній національній байдужості та безідейності й якійсь тупій ненависті до самих себе.

Наші політичні громадські організації переродились у якісь дійсно – як дехто в Європі називає – «політико-кримінальні» установи, зорганізовані для опанування остатків державної казни й для оборони себе від своїх же українців. Та й навіть такі партії не можуть зорганізуватись, бо зараз діляться на під-партії, якими кожний видатніший член забезпечує собі тил од своїх же партійних товаришів. Ніхто нікому не вірить, усі один другого бояться. Ніхто нікого не поважає й не любить...*

*Те саме діялось і під час першої нашої Руїни, по знищенню держави нашої, збудованої Богданом Хмельницьким. Ось якими словами малює сучасний стан Архієпископ чернігівський Лазар Баранович у своїх віршах писаних 1676 року:

Tatarzyna minawszy, bijecie się z soba.
Україна ta ciezka choruje choroba . . .

Krew ciecze jako woda, łódka nasza plynie
We krwi, a człowiek jako mucha łatwo ginie.
Ojciec synu nie wierzy, a syn oicu rownie.
Zgas, Panie, w Ukrainie zapalona głównie i т. д. i т. д.

Найстрашніше обвинувачення в «зраді» стало на стільки звичайним і загально вживаним розговорним словом, що на нього навіть ніхто не реагує. Злодієхпство зробилось якоюсь поголовною манією. При чім, як звичайно, найбільш голосно й завзято «ловлять злодіїв» ті, що бояться, щоб їх самих не зловили. Знов ті, що самі нічого не вкрали, а державою й нацією матеріально незабезпечені, бачучи цей гвалт і загрожені голодом, з фурією кидаються на право й на ліво, шукаючи пімсти на тих, що вкрали й себе від голоду врятували. В той спосіб навіть чесність, яка скрізь є чинником будуючим, підставою спокою й сили духа – у нас розпорошена й незорганізована, перероджується в чинник руйнуючий, в джерело злости й ненависти. Жаль не за гріхи, а за чесність – так треба б назвати оцю нову нашу, ніде ще не видану, моральну хворобу.

Невже так і далі має бути? Невже це справді прийшов кінець українства, української національної ідеї? Бо щоб оцей національний яд, що тепер скрізь, де є тільки українська інтелігенція, твориться, загинув разом із нею – це неможливо. Чим же далші думаючі покоління української нації будуть жити? Може під Пілсудським і Раковським зацвіте буйним цвітом духовна творчість українська? Пам'ятаймо, що на еміграційній літературі виховувались і гартувались до дальшої боротьби всі хвиливо розбиті й поневолені нації. Та ми самі – сучасне зріле українське покоління – чи не на емігранті Драгоманові, чи не на »закордонних виданнях« політично виховувались і вчилися. Чому навчить слідуєчі молоді українські покоління сучасна українська еміграція?

Наші предки-козаки теж не все бували переможцями. Мали й вони свої Солониці, Кумейки, Берестечка й Полтави. Але вони вмiли дуже скоро залічувати свої рани. Для хворих і неможних ветеранів вони мали свої монастирі, для здорових моральну піддержку й джерело нової сили – свою козацьку організацію. Тільки це була організація клясова, це був органічний колектив однаково працюючих, однаково борючихся, люблячих і поважаючих себе сімей, який поруч з іншими такими ж клясовими колективами боровся за спільне, органічно їм усім потрібне, діло нації.

Втім власне, в способі, в методі національної організації наших предків лежало джерело їхньої моральної сили. Причина нашої страшною сучасною деморалізації полягає не в тому що наші інтелігенти індивідуально гірші від інтелігентів інших націй, або що ми індивідуально нищі від наших предків. Ні! Беру на себе сміливість твердити, що наш пересічний інтелігент не гірший від пересічного інтелігента європейця. Що в ньому в потенції багато більше ідейности й навіть – хай вибачить мені читач української преси – більше чесноти. Гіршими тільки є його методи національної організації, гіршими є способи національної боротьби. Бо коли приміром з гасла політичної незалежності нації робиться, як у нас, партійно-політичну спекуляцію, то це гасло й сама державна робота збирає коло себе в кінці самих політичних спекулянтів, що в кінцевому результаті всі разом заінтересовані тільки в одному: щоб найбільше з-поміж них моральною й фізичною смертю загинуло, бо тоді »посад« державних більше і спекулятивна конкурентна боротьба легша.

Критика методів організування нашої нації, які я вважаю одинокою причиною зла, а не критика поодиноких людей, що самі по собі часто в робленій ними руйні невинні – ось завдання, які я ставлю собі в цій дальшій частині мого листа.

Старі ідеалісти-республіканці – пише Chesterton – будували демократію на тій ідеї, що всі люди рівно й однаково інтелігентні. Але сучасна здорова, тривка демократія будує себе на переконанню, що всі люди рівно й однаково ідіоти*.

Наша нація в останніх часах і тепер організувалась і організується по принципам і методам демократичним. Романтичної ідеології старих демократів і віри старого демократичного індивідуалізму в людину й націю, як колектив однаково розумних і добрих людських одиниць, наша демократія, як було сказано, не перейняла й перейняти не могла. Отже мусіла вона перейняти ідеологію демократії нової – оцей, як каже вище цитований автор – демократії здорової й тривалої.

І коли прирівняти націю до військової кольонни, що під

*G.-R. Chesterton: Le Napoleon de Notting Hill.

проводом такої новітньої демократії машерує »до світла, добра й поступу«, то, вживаючи російського військового терміну, »равненіє« такої кольонни буде все на найтемніших і найзлобніших. Бо коли бува про цю власне категорію хоч на хвилину провідники демократичної нації забудуть, то вона на підставі демократичних законів народовластія, негайно зорганізується в нову народню, більше демократичну партію, що негайно ж замало демократичних провідників поскидає. Тому ці провідники, пам'ятаючи про оту, всім їм погрожуючу небезпеку, мусять так писати й так поступати, щоб і своєю духовою діяльністю і своїми ділами отих найтемніших і найзлобніших задовольняти.

Для першої цілі служить демократична преса, для другої влада й одинока сила демократії, сила золота. Компроміс між золотом і злобою та темнотою така коротка формула політичної рівноваги в кожній республіканській демократії. Ця формула фатально тяготіє над кожним демократичним суспільством і їй мусять служити навіть найкращі, найбільш ідейні одиниці, що до нації по демократичним методам зорганізованої належать. Про це треба пам'ятати кожному, хто помилково думає, що в демократіях одиниця може нести особисту за свої ідейні громадські діяння відповідальність.

*

*

*

Модовий місяць нашої інтелігентської демократії, коли вона вся в »одній сім'ї« була в Центральній Раді, при тім сама й єдина, без »большевиків« і без »гетьманців« – давно вже минув. Тепер, під час свого дальшого поступу, вона вже пересварилась, поділилась і має вже очевидно свою лівницю, а через те має й свою правицю. Але при тім є такі демократичні партії як приміром партія ес-ерів, що належать і до республіканського Уряду й до демократичної правиці (в Національній Раді в Кам'янці) і до антиурядової лівіці (в Радянськім бльоку в Відні). Питання: кого й що репрезентує така партія? І чи взагалі всі ці демократичні, більш або менш соціалістичні партії, це представниці якихось органічних, економічних і політичних класових інтересів чи просто хвилеві товариства демократичної інтелігенції формовані з одною метою – »попользоваться властю« при всяких можливих кон'юнктурах?

Політична тактика цих партій найкраще виявила себе у відно-

шенню до головного представника української демократії, до її вождя – Головного Отамана Петлюри. Коли він виступив проти української влади й «скидав Гетьмана» – всі як один муж були за ним і коло нього. Але як тільки він сам став владою, негайно «партії» без ніякої реальної, політично-національною ідеологією обоснованої причини стали повертати свій фронт проти нього. Кажу без реальної причини, бо для кожного навіть політичного анальфабета було ясно, що підіймаючи повстання проти власної Держави, проти своїх же українських хліборобів і йдучи війною на німців та на російських большевиків, мусиш абсолютно й безпомилково опинитись у залежності від Антанти й від Польщі, коли не хочеш помириться з тими іншими силами. Спроб такого помирення – не зважаючи на поради українських хліборобських кіл – українська демократія не робила. Отже чому вона Петлюру покинула й у більшості виїхала за кордон, коли його політика є абсолютно логічною політикою, веденою від початку революції цілою українською демократією?

Про Галичан не кажу, бо ті давши свою армію й своїх людей для організації повстання проти Гетьмана України, дійсно опинились потім у трагічному положенні. За моє, мовляв жито та ще мене й побито. Але звідкіль ця опозиційність у наддніпрянців, і чи не лежить вона в самій природі демократії, а не в такій чи іншій національній політиці, в такій чи іншій національній ідеології?

Єдиного російського революційного фронту, який міцно держала наша демократія тоді, коли залежала вона від єдиної російської влади, вже немає для тої простої причини, що отієї єдиної російської влади не стало. Немає вже так само й єдиного демократичного всеукраїнського «національного» опозиційного фронту, зверненого проти єдиної всеукраїнської влади гетьманської, бо та влада гетьманська впала. Маємо натомість тепер дві українські демократичні й соціалістичні самостійності. При чім одна з них залежить од влади Пільсудського, а друга – Раковського. Чи в стані українська демократія створити свою власну – від чужої влади незалежну всенациональну українську владу?

Поки що національна ідеологія української інтелігентської демократії поділилась на ці самі споконвічні дві руйницькі українські орієнтації: польську та московську. Батьки лили свою кров за «Москву й Варшаву». А що кращого роблять сини й онуки?

І пощо було давніх українських Гетьманів ляяти? Пощо було всю нашу стару гетьманську традицію опльовувати, коли малося в кінці кінців задержати все її сміття, всі ж добрі зерна, що в ній були, викинувши? Пощо було так завзято поборювати тих, хто з цієї традиції – єдиного запасу нашої національної енергії – хотів викресати новий вогонь; хто хотів, старі гріхи змивши, не стару руйницьку: чи москвофільську, чи польонофільську, а нову, творчу, дійсно самостійницьку традицію для синів наших підготувати?

»Гадки про відновлення гетьманства – пише в цитованій мною вище статті, часи Центральної Ради згадуючи, її Голова проф. Грушевський – про відродження козацького війська, українського панства, національної аристократії, про сильну українську владу, Україну для українців і можливо найбільше поширення української держави – все те не могло подобатись українським кругам настроєним демократично й соціалістично. Вони бачили в таких бажаннях погрозу для свободи й демократії, тому виступали проти самостійників«.

Так дійсно ми самостійники-несоціялісти, ставши до державної роботи за Гетьманства Павла Скоропадського, всього того хотіли. Нам не допомогли, нас саботували, а потім силою скидали українські соціялісти і демократи. Але що кращого для України вони зробили досі, а головне, що кращого намагаються робити далі і як вони тепер до нової національної роботи, після погрому й руїни підготовляються?..

Не створивши досі одної, всю українську націю, всі її класи об'єднуючої ідеї і справу свою, через те програвши, може намагається тепер демократія українська, після гіркого досвіду, таку об'єднуючу національну ідею створити?

До українських большевиків українська демократія, що все береться рятувати Європу від большевизму, з природи речей мусить ставитись вороже. Ще більш вороже вона мусить ставитись до них з мотивів внутрішніх, конкуренційних. Але большевики для демократії конкурент енергійний і дуже небезпечний, бо без їхньої піддержки та їхньої симпатії вона політичний нуль – вона ніщо.

Єдина реальна соціяльна сила, що демократію українську як піну інколи підкидає вгору, це здеклясоване, здеморалі-

зоване, дійсно покривджене й на все й уся озлоблене малоземельне й безземельне селянство. Та сила в усіх демократіях іде завжди за політичним та соціальним максималізмом і конкурувати тут з більшовиками наша демократія не може. Але тієї сили доконче потребуючи, вона мусить весь час із нею кокетувати й то так, щоб зверху ті кому треба думали, що демократія може оті незадоволені селянські маси вдержати, й навпаки – маси ці щоб думали, що вона за них до загину стоїть. В тім ключ до розв'язання цілої української демократичної політики.

Всі ж так би сказати розходи отакої національної політики мусимо заплатити ми, свідомі національно українські хлібороби-гетьманці, бо в нації по демократичним методам зорганізованій ми не є «найзлюбніші й найтемніші» й тому ніякої небезпечної демократичної народньої опозиції проти правлячої демократії зорганізувати ми не здатні і як конкуренти для демократичної влади ми не страшні. А коли до того за нами стоїть ні антантський міжнародний капітал-переможець, ні Польща, ні Росія, то власне нашим коштом можна й народ із низу вдовольнити й начальству зверху догодити.

Бо коли частина наших земель під видом «некультурних» хазяйств буде роздана найбільш неспокійним селянам, то це заспокоїть «народ». А коли друга частина під видом «культурних хазяйств» – які українська демократія присягається зберегти в цілості й непорушності – буде «соціалізована», а потім передана в аренду міжнароднім акційним цукроварняним підприємствам, то антантський капітал тільки на цьому виграє, бо замість із твердим українським «куркулем» і «кулаком», він матиме діло з урядом симпатичної молодой республіканської держави. Що ж до того, як треба говорити з урядами не тільки молодих недосвідчених і симпатичних, але навіть старих і вибагливих республік – то цих панів із акційних товариств просвіщати не треба. Вони самі – найбільшими республіканцями й демократами будучи – по цьому ділу спеціалісти.

Отже поки українського хлібороба ніхто з сильних мира цього не боронить і поки він сам тільки ще думає до своєї власної хліборобської самооборони взятись, то вся так би сказати честь, політичний і національний провід та деякі матеріальні блага при будуванні Української Народньої Республіки спочивають у руках української демократії, а всі кошти цієї будови своєю особою й кешенею платить він – укра-

їнський хлібороб! А позаяк така роля йому не зовсім подобається і він од часу до часу пробує – покищо легенько, протестувати, то тому він, хоч і українець, є найбільший ворог для української демократії. Ворог, якого в ім'я існування української демократичної нації треба знищити й до тла викоринити.

Так виглядає об'єднуюча загально національна українська демократична ідея.

Для пояснення – пару ілюстрацій.

Ось приміром бувший міністр освіти У.Н.Р. п. А. Крушельницький малює такі кошмарні для почуття української демократії перспективи: »Подають собі руку – пише він у числі I-му »На переломі« – різні типи: так московський чи польський поміщик на Придніпрянщині, як польський і жидівський поміщик у Галичині. Поруч із ними гідно стане український поміщик тут і там. Об'єднає їх економічний інтерес. Подасть їм руку український багатий мужик-кулак, zagrożений на рівні з ними в своїм клясовім інтересі... і весь цей гурт працюватиме під проводом споріднених із ними економічно, культурно й політично людей, які промовлятимуть і вестимуть акцію на політичній арені в імені української нації... Усякі гетьманські політики за кордоном – це відповідне для них товариство, це гурти, з якими їм найкраще буде об'єднатись і вести на спілку злочинну роботу: руйнування української демократичної держави... Два українські табори стоять сильно проти себе. Перший (до нього причисляє себе п. Крушельницький): виконує свою силу й об'єднання в кривавих змаганнях на полях бою – в серці України... Другий: в секретних дипломатичних салонах шукає спільної мови, щоб збудувати монархічну буржуазно-поміщицьку Україну, розуміється збудувати її на руїнах того, що здвигнув український народ і що стараються закріпити при його допомозі сторонники самостійної демократичної, менше чи більше соціалістичної України... і т.д., і т.д.«.

Отже, як бачимо з цього короткого витягу (опускаю всі численні прикраси в демократичнім стилі й лайку, яка чомусь вважається необхідним способом вислову всіх письменників, що підкреслюють свою любов до народу), коли помосковлений та спольщений поміщик і хлібороб стали б націо-

нально українцями, та захотіли б будувати хоч монархічну, але все ж таки Україну – що це з національних поглядів української демократії було б для української нації велике нещастя.

Ми давні передвоєнні самостійники й хлібороби весь свій вік думали інакше й увесь свій вік працювали, щоб національно свідомих »поміщиків« було на Україні якнайбільше. Бо ми, як люди, що хотіли української держави, були певні, що поки український поміщик буде вважати себе за росіянина або поляка, то збудувати державу, навіть республіканську, не вдасться. І тому я особисто навіть польської мови часто в своїх українських по змісту виданнях уживав, щоб тільки швидше національну свідомість українську серед своїх спольщених земляків поширити. Але вже тоді, здається в 1908 р. – бо цитую по пам'яті – зустріла мене з боку одного нашого суто демократичного органу перша острогога. Мені закинули, що я не йду слідами свого ідейного учителя Володимира Антоновича, який – не так як я – вирікся був зовсім свого клясу й тому став цілковито українцем. Хоч це й не зовсім у відношенню до особи В. Антоновича вірно, але не про це тут на разі мені йде. Важна сама інтерпретація з боку українських демократичних кіл певного соціального факту. Українська демократія тільки тоді може визнати члена української хліборобської кляси українцем, коли він здеклясується, стане як вона відірваним від усякої суспільної кляси інтелігентом і побільшить своєю особою силу групи, що живе не з якоїсь продуктивної матеріальної клясової праці, а з експлоатації української національної ідеї і з »любови до українського народу«.

Тоді це ще не було для мене так ясно, й так само неясно було для мене й моїх товаришів звідкіль узялись у Центральній Раді сильніші від неї самої »національні меншости«, й чому нас, українських національно свідомих хліборобів, туди, для збільшення хоча б сили національної, не пускають. Щось поза двісті чоловіка – самих тільки Лубенських – ходили ми до Центральної Ради про це питати. Але так ми тоді нічого путнього й не довідались.

І тому нічого я й не міг відповісти тим українцям братам хліборобам-католикам, що тоді ж таки приходили до мене й зі сльозами на очах оповідали, як їх у всяких їхніх справах відганяють з українських установ і шлють до польських комітетів, на тій підставі, що які ж із них мовляв українці... не є-

ери, в Київському клубі українським, сидячи на селі, не бували, в «малоросійських» спектаклях не участвовали й займаються інтенсифікацією, а не соціалізацією сільського господарства. А ще до того й католики, – отже геть від української нації та гайда до національної меншости!..

Ненависть, заздрість і пімста, це – як каже великий теоретик французького робітничого синдикалізму Сорель – підстави кожної демократії. Без тих основних прикмет не можна собі помислити і демократії української. Щоб існувати, вона мусить мати внутрі нації об'єкт не тільки соціального, але й національного цькування. Коли б раптом сталось таке чудо, що одного дня всі наші помосковлені та спольщені хлібороби стали українцями – це була б для української демократії найстрашніша катастрофа. Її провідна політична й національна роля в українській нації була б скінчена. Від кого тоді національні інтереси «народу» боронити, коли ті, проти кого звертається «національна ненависть» того народу, самі стали українцями. І тому вона як мога береже національне відокремлення денационалізованих українських клас, бо це відокремлення є підставою її політичного й заразом матеріального існування.

Кожному бо відомо, що більш або менш соціалістична українська демократія соціальної революції робити не збирається. Вона знає, що це для неї експеримент занадто небезпечний. А раз так, то вона мусить погодитися з існуванням т.зв. «буржуазних» класів на Україні. Щоб ці класи, особливо класа хліборобська, стали національно свідомими й національно аквитними, вона у власнім інтересі – як ми бачимо – не хоче. Отже, їй лишається признати існування цієї буржуазії в виді «демократичних національних меншостей». І це вона з найбільшою завзятістю проводить.

Така українська «національна політика» дає їй зразу багато козирів. Насамперед вона – представниця найбільш поступового національного лібералізму й є чим перед ліберальною Європою похвалитись. Потім їй здається, що ці буржуазні «національні меншості» на провідну політичну ролю в Україні претендувати не можуть, а на «Народню Республіку» радо пристануть, коли їх матеріальні інтереси будуть у цій Респуб-

ліці забезпечені. За ціну ж забезпечення тих матеріальних інтересів можна здобути від них протекцію у Антанти, усякі блага для республіканського Уряду і т.д. Оцим усім пояснюється цей незрозумілий на перший погляд факт, що та сама більш або менш соціалістична демократія, що всіма силами бойкотувала й у кінці збройною силою поборювала українську хліборобську Гетьманщину, говорить тепер дуже радо з частиною тих самих українських хліборобів, що самі здемократизувавшись, махнули рукою на Україну й «яко поляки» пішли під опіку Польщі.

Щоб оцю національну політику консеквентно провести, треба знищити перш за все всіх національно свідомих українських хліборобів, бо вони самою своєю присутністю на цім світі Божім усю ту політичну гру псують і всі оті пляни плутають. Які для цього вживаються засоби?

Отже, як кажуть наші більш або менш соціалістичні демократи, всі хлібороби гетьманці – не тільки не самостійники, але навіть бояться «обличчя самостійної й суверенної України».

Досі, від 20 літ, я особисто все чув від наших соціалістів, що самостійництво це буржуазна видумка і що тільки моєю «буржуазною породою» пояснюється моя політична «самостійницька позиція». Сьогодні чую, що я й ми всі ніколи не були й не можемо бути самостійниками, бо самостійництво це виключно соціалістична прикмета.

3-го листопада 1917 року Генеральний Секретаріат України відозвою оповіщав населення, що «всі чутки й розмови про сепаратизм, про відокремлення України від Росії – це тільки контрреволюційна пропаганда, або просто несвідомість. Центральна Рада й Генеральний Секретаріат твердо та ясно заявив, що Україна повинна зостати в складі федеративної російської республіки...». А 22 січня 1918 року та ж сама Центральна Рада видала 4-ий універсал, в яким писалось, що «Рада Народніх Міністрів повинна безпощадно боротись з усіма протиреволюційними силами й кожного хто призиває до повстання проти Самостійної Української Народньої Республіки й до повороту старого ладу, карати яко за державну зраду».

Живемо ми в часах чудес. І слава Богу, що таке чудо з українською демократією сталося, що вона нарешті прозріла й у можливість вільного й незалежного існування української нації повірила. Але ж, коли ті часи чудес пройнуть

і наша нація оглянеться назад на тяжку пройдену путь, то вона скаже, що за часів російської революції можливе максимум самостійности й державної незалежности України було здобута за Гетьманування Павла Скоропадського й за його першого хліборобського Уряду під головуванням українського хлібороба Федора Лизогуба...

Отже, ми не самостійники. За цим першим нашим гріхом іде другий: та кляса, що ми до неї належимо, взагалі для нації української зовсім непотрібна. »Земельна буржуазія« – читаємо наприклад в »На переломі«, ч.3 – »поляки та москалі (між українцями, на думку того журналу, очевидно таких земельних буржуїв не має й не може бути), як культурний чинник за часів поневолення України Московщиною не принесли ніякої користі українській національній ідеї«. Розуміється, не знати, яке значення має в демократичнім лексиконі слово »земельна буржуазія«; чи вживається там протилежний термін – »городський аграрій«, і яке число десятин треба посідати, щоб називатись на Україні »польським та московським земельним міщанином« і яке, щоб одержати рангу »українського соціалреволюціонера«.

Але в усякому разі ми досі думали й навіть були певні, що до кляси родових землевласників – тієї кляси, що в наших селян називається »пани« – належали: Гребінка, обидва Гоголі, Микола Маркович, Олекса Стороженко, Квітка-Основ'яненко, Метлинський, Куліш, Костомаров, Білозерський, Максимович, Лазаревський, Чубинський, Потебня, Опанас і Марія Маркович (М. Вовчок), Панас Рудченко (Мирний), Олександр Кониський, Драгоманів, Грінченко, Старицький, Леся Українка (Косач), Микола Лисенко і т.д., – все для нашої сучасної демократії »московська земельна буржуазія«. А тепер така ж »земельна буржуазія польська«: Ходаковський, Олізаровський, Падура, Михайло Чайковський, Спиридон Осташевський, Антон Шашкевич, Павлін Свенціцький, Михальчук, Познанський, Йосип Юрлевич, Антонович, Рильський і т.д.

Думали ми також, що не безземельною буржуазією засновано Українське Наукове Товариство у Львові (фундатори »поміщики«: Єлисавета Милорадович і Михайло Жученко), Відділ Географічного Товариства й Археологічна Комісія в Києві, Історичний Музей Богдана Ханенка в Києві, Національний Музей Фундації Митрополита Шептицького у Львові, Музей Скаржинських у Полтаві, Музей Гарновських у Чернігові, Музей Поля в Катеринославі, Волинський Музей Штейн-

геля, Херсонський Гошкевича і Глуховський Шугурова; що будинок Полтавського Земства – велика пам'ятка українського стилю теж є продукт того ж самого культурного індеферентизму полтавської «земельної буржуазії» і що на кошти українських представників тієї ж самої антикультурної «земельної буржуазії» повстала й видавалась уся українська преса від 1905 року почавши, включаючи сюди значну частину преси соціалістичної...

Але мало того всього. Ми українські хлібороби як такі не існуємо, ми є фікція, мана. Наш Гетьман Скоропадський – це ж не українець, а москаль, «царський генерал», якого ім'я наша демократична преса ставить усе поряд з іменем Денікіна, Колчака і т.д. І ми всі очевидно такі самі: або москалі, або поляки.

У Польщі, як відомо, під час німецької окупації існувала Рада Регенційна. Після перемоги Антанти, вона звичайно мусіла уступити, але нам невідомо, щоб члени цієї Ради Регенційної були за свою політичну діяльність виключені з польської нації. Натомість ми знаємо добре, що Гетьман Мазепа, якому так само як і Гетьманові Павлові Скоропадському «Бог не поміг збудувати Українську Державу», був тодішніми нашими демократами прозваний «Ляхом» і потім як «Лях і зрадник» був по царському наказу більше 100 літ проклинаний усіма українськими священиками у всіх українських церквах і цілим українським народом. Чи якби тепер польський уряд наказав антантській Українській Республіці в українських церквах проклинати Гетьмана Павла Скоропадського як «Москаля й германофіла» – чи протестувала б проти цього сучасна українська демократія? Чи може вона вважала б, як її духові предки в XVIII столітті, що це власне є така «уступка», яку «польському союзникові» можна й слід навіть зробити. Але ця гра в викликання для нації небезпечна. В розумінню наших демократів репрезентант українських хліборобів Павло Скоропадський, потомок старого гетьманського українського роду, це провокатор, який на те став Гетьманом України, щоб зробити з неї Росію. Чи могли б чужинці видумати на українську націю й на одного з видатніших її представників більш плюгавний наклеп, чим видумали самі на себе українці? Бо коли нащадки старих панських гетьманів можуть бути в своїй національній діяльності провокаторами, то – як що ви в такому переконанню свою націю виховуєте – де запорука, що ліпшими будуть нащадки ваші.

нових українських соціалістичних гетьманів? І що виявляє із себе така нація, яка в своїм власнім про себе пересвідченню на чолі своє одних тільки зрадників і одну тільки мерзоту виставляє?

Для демократів українських голова українських хліборобів Павло Скоропадський – «москаль і зрадник». Для українських ідейних большевиків голова українських демократів Петлюра, вживаючи термінології ідейно-большевицької «Нової Доби» – «польський запроданець, хам, шантажист і дурний бухгалтер-отаманчик». Для большевиків практичних один з голов українського ідейного большевизму професор Грушевський «буржуй і властитель многоповерхових кам'яниць, що запродав німцям Україну». Тільки про голову цих практичних большевиків, про неукраїнця Раковського – ніхто нічого не говорить. Він один у нас на Україні порядний, незаплямований, чистий! Тільки він один, хоч є для декого політичним ворогом, але разом із тим він один на Україні національно неопльований авторитет. І тому то має він стільки шансу і даних на перемогу.

Є історичною неправдою міт про те, що нас на Україні знищили москалі. Коли почались на початку XVIII. століття перші так звані «гонення на українство» в сфері духовного й релігійного життя, то тоді – як це вже виразно підкреслив Драгоманів – «з початку XVIII. століття на протязі 30 літ не було в Росії висвячено ні одного архиєрея великороса, а все українці – які й урядували по всіх єпархіях від Києва до Сибіру»*. І це ж вони, а не хто інший «Ляха Мазепу» проклинали. Старе «не было, неть и быть не может» було тільки формульоване Валуєвим, а народилось воно серед самих українців, було підготовлене їх власними руками, їх власною ненавистю до самих себе, їх власним моральним розкладом і моральною нікчемністю часів першої Руїни.

Нове «не было, неть и быть не может» підготовляється ділами сучасних українських демократичних партій, творами української еміграційної та краєвої преси й публіцистики, розмовами й духовою отрутою українських самоїдів по віденських і всяких інших еміграційних кавярнях.

Або є українська нація, яку зобов'язують закони всіх інших націй, а перш за все закон певної мінімальної національної самоповаги й мінімальної солідарности – або є укра-

* «Чудацькі думки», вид. 1915 року, ст. 89.

їнська партія. Коли сучасне українство це партія, до якої члени приймаються, але також і виключаються, то це – у власнім її про себе переконанню – найбільш погана зі всіх поганих партій, що коли небудь витворили з-поміж себе на протязі віків люди без спільної національної ознаки, що живуть між рікою Прип'ятю й Чорним та Азовським Морем...

Експропріювати нам українським хліборобам нашу національну свідомість і нашу приналежність до великої української нації, буде нашим демократичним українським партіям мабуть тяжче, чим експропріювати нам нашу предківську рідну землю. Ми для сучасної демократії української – не українці. Добре, хай буде так! Але ж нація – нація, а не партія – це не тільки ті, що тепер на Україні є, а й ті, що на ній були й будуть.

Від тих, що були, нас ніяка в світі сила відірвати не може. Бо ми їх рідні, найрідніші сини та нащадки. Тих, що в дружинах князівських стару Київську Русь створили; тих, що ту Русь стару в своїх братствах, церквах і монастирях, на своїх соймах і соймиках у Польській Річпосполитій своїм завзяттям одстояли; тих, що з Великим Гетьманом Богданом свою вільну державу козацьку будували; тих, що з Гетьманом Мазепою Князівство Київське возстановити хотіли; що з Гетьманом Пилипом Орликом під час першої української еміграції порятунку в Європі для України шукали; тих, що одного з «предводителів дворянства», Капніста, до Берліна за поміччю для України посилали; тих врешті, що «козакофільство» й «культурництво» українське створивши, фундаменти під сучасне політичне й культурне відродження української нації поклали. Від наших батьків нас відділити не можна.

А перед тими, що будуть – раз українська демократія нас за українців не визнає – то й одвічальности за її діла ми на себе не беремо. Хай вона відповідає перед історією за свій єдиний російський революційний фронт, за свою народню республіку й за всі свої союзи то з Пілсудським, то з Раковським, при помочі котрих вона цю республіку створити думала, А ми відповідаємо за гетьманщину, за ту її добу, коли ми, хлібороби, під головуванням Лизогуба у влади були й коли ми українську державу з Холмщиною, з Підляшсям, з відділеною від Польщі Галичиною, з Кримом і Бесарабією –

в союзі з німецькою державою, а в мирі з державою польською та з російською державою большевицькою збудувати намагались.

І наша гетьманська держава й їхна демократична республіка не вдержались. Чи тому ми тепер маємо кинутись на себе й вирізати себе взаємно...? Коли й це вкінці станеться, то вина за остаточне знищення та зруйнування України спаде на тих, хто ту взаємну різню пропагує, хто її хоче, хто з неї живе.

Ми тієї української братовбивчої війни не хочемо. Але ми все ж таки є, ми існуємо, ми ще поки живемо й є тільки одна єдина Україна на якій ми всі разом, у купі з нашою демократією, жити мусимо. Який же з того вихід?

Три пропозиції ставить нам хліборобам українська демократія: 1. Усунутись зовсім від політичного й громадського українського життя; 2. остатись на віки на еміграції, або 3. піти в «приюті» старців тим, що, викинені з землі, мусили б загинати.*

До приютів, що їх має для нас заготовити Українська Республіка, ми не підемо. На еміграції дуже можливо, що з голоду загинемо. А що до того, щоб від громадського політичного життя усунутись, то чи можливо, щоб ціла суспільна жива кляса могла добровільно на політичну смерть пристати?

Очевидно на це могли б піти тільки найсвідоміші з-поміж нас національно групи, ті, котрі б в ім'я українського патріотизму своєю присутністю «шкодити» українській демократії в її творчій національній роботі не хотіли. Бо решта мала б інші, далеко простіші виходи.

Отже: продати завчасу свою земельку якому небудь акційному цукроварняному бельгійському або англійському товариству й, або жити спокійно за кордоном, або зробившись комерсантом, зав'язати «торговельні зносини» з советською Росією чи Польщею й через одну або другу в великім почоті на Україну поїхати.

Другий вихід ще простіший. Поступити любесенько в якусь національну меншість: розуміється, в польську на території Української Народньої Республіки й жидівську, або як віри шкода – то російську – на території Советської Республіки.

*Ці тези на всі лади повторюються в цілій демократичній пресі. Найясніше їх формулує журнал «На Переломі» (ч. 2 і 3) й тому ми його вислови берем.

Вмерти політично можемо отже тільки ми, ті, що з Україною найміцніше зв'язані, ті, про яких у обох наших республіках знають, що ми українці й як таких, ані нас туди не пустять, ані землі нам продати не дозволять; ті врешті, що до ніякої національної меншості не підуть. Але як би глибока віра, що ота демократична національна творчість дасть дійсно будуччину українській нації, то й смерть прийняти можна. Мало то предків наших із рук власного народу погинуло. »Щоб тебе мовляв чужі не мучили, то ми вже тебе самі заріжемо, бо ти таки був добрий пан«. Так каже українська приказка, вислів як відомо народньої мудрості. Традиція, як бачимо, навіть почесна.

Отже, хай собі конфіскують наші хутори для антантських цукроварних товариств. Хай вже нам землі рідної повік не бачити й тут на чужині загинати. Хай ми »пани, кулаки, куркулі, гетьманці« може дійсно нації нашій зовсім не потрібні. От, як казав мій один знакомий демократ – нащо якісь хлібороби здалися: коли вибирати президента республіки тільки раз у житті й тільки на пів року й платити йому в американській валюті, то з самих лише президентів за пару літ своя українська буржуазія буде«. Хай би врешті запанував у нас той політичний республіканський лад, при яким – як кажуть в Європі – тільки дві професії не вимагають ніякої технічної фахової підготовки: політики й куртизани – одно тільки призначення, щастя, вміння подобатись і годі. Може б нація наша це все переболіла й урешті могутньою, великою, світовою нацією стала...

Але чи це можливо? Чи можемо ми, доживаючи свого віку в стороні, мати віру, що українська народня, більш або менш соціалістична селянсько-робітничка республіка таки нарешті повстане й будуччину нашій нації забезпечить? Бо хоч і кажуть нам наші соціалістичні демократи, що яке вам мовляв до цього діло – але для нас справа нації, за яку предки наші свої голови клали, не байдужа.

В цілім світі йде тепер боротьба не на життя, а на смерть двох законів: закону землі й закону капіталу. Старого права цивільного, опертого на посідання землі, й нового права торговельного, опертого на посідання капіталу.

Це боротьба двох непримиримих світоглядів. Людини, як голови власного сілського господарства – й людини, як члена анонімного акційного товариства; хлібороба – й біржового ігреця. Продавця необхідних для життя матеріальних цінностей, що бореться безпосередньо з природою – й обрізувача купонів, що придумує біржові комбінації. Віри у власну працю, власні руки й у конечність боротьби та війни з твердими законами землі – з вірою в сприт, щастя, необмежені спекулятивні можливості й можливість »загального миру«. Потреби релігії, ідеї, як консерватора сили в тяжкій боротьбі з природою – і повного релігійного індивергентизму та науково-бухгалтерської самовпевненності мешканців банкірських контор. Естетизму в цілім щоденнім життю: в садку, в хаті, в полі, в мережених ярмах, у вишитій сорочці – зі штукою на продаж, штукою »по обіді«, штукою люксомом...

Це боротьба двох виключаючих себе взаємно соціальних укладів. Пошана для імені хлібороба й войовника, обороняючого свою землю, хоч його індивідуальність тісно обмежена законами обов'язку, законами хліборобської праці й війни... і повна байдужість до прізвища і походження якогось биржовика чи властителя »фірми«, хоч його особа ліберальними законами капіталу звільнена від всяких обмежень. Повага хліборобської сім'ї до свого голови, як керівника господарства – і неповага сім'ї капіталіста до свого голови, як пасивного держителя паперових цінностей. Жінка, яка є помічницею господаря хлібороба, але в певних випадках може й має право стати сама господинею і монархинею – і жінка, яка не має права бути президентом республіки, але зате має всі рівні права розпустити міщанської сім'ї і може своєю присутністю остаточно осмішувати і дискредитувати міщанські демократичні парламенти. Батько, який має обов'язок передати синові ту землю, яку унаслідував від свого батька – і батько, який необмежено розпоряджається капіталом, що він його сам зробив, або щасливо унаслідував од якогось американського дядька. Покоління, що уважає себе тільки часовим держителем національних цінностей і почуває себе за своїми розпорядження відповідальним, як перед предками, так і перед нащадками – і покоління, для котрого »нація це я«, це тільки таке хвилеве угруповання соціальних сил, на якім можна або заробити або програти. Психологія хліборобська: відповідальність за кожний крок, зроблений у власнім господарстві й у господарстві національним у державі – і психологія биржових гешефтсмакерів, що на стільки багаті, що можуть

купувати не тільки акції, але й державних мужів і провідників нації. Режим капіталіста-комерсанта, що відповідає перед своїми кредиторами тоді, коли вони творять одну анонімну цілість, «масу» («партію») – і режим хлібороба, у якого кожний кредитор має своє точно означене місце на гіпотечі його господарства («стан», «кляса»).

Це смертельний поєдинок між селом і сучасним капіталістичним містом. Державою-господарством і державою-биржою. Принципом аристократичним клясовим, що є принципом продукції, праці і організації праці й що відповідає відомій селянинові біологічній нерівності та законові асиметрії в житті природи і людства* – з принципом демократичним, числовим, принципом егалітарної утопії міста і капіталу: рівності всіх в обличчі золота й нерівності тільки цифр а не одиниць. Це врешті велика боротьба між принципом монархічним і республіканським, що тепер в цілім світі загоряється.

Між законом землі і законом капіталу не може вже бути компромісу. Один з них мусить уступити і загинути. За кожним стоять живі люди, живі соціальні сили. Це інтернаціональна фінансова буржуазія з одного боку і аграрні сільські хліборобські кола в кожній нації з другого. І, або оборонці закону землі знайдуть в собі досить сил, щоб деморалізацію, внесену в їх ряди законом капіталу, побороти, ряди свої скріпити і панування золота із всіма його прибічниками скинути – або культура європейських націй, на цивільнім праві римським побудована, мусить з упадком того права і соціалізацією землі зчезнути.

«Перемога Антанти – пише в своїх «Матеріялах до теорії пролетаріату» Сорель – це тріумф демагогічної плютократії. Чи погром Германії означає кінець феодальної аристократії старої Пруссії, чи кінець ліберальної буржуазії? Я швидше схилився би до думки, що ця друга гіпотеза більш прав-

*Тільки в такому значенні тут і скрізь далі вживаю терміну «аристократія». Отже він не означає у мене лише у титулованих нащадків колишньої аристократичної верстви, особливо таких, які організаційно-громадські здібності своїх предків загубили і тим самим аристократією бути перестали.

доподібна від першої«*. Так думає великий французький синдикаліст і соціолог.

*

*

*

Наша інтелігентська більш або менш соціалістична демократія це рідна сестра такої ж демократії всесвітньої, це послухне зняряддя в руках інтернаціональної, ліберальної, капіталістичної буржуазії. І її доля тісно зв'язана з долею, інтересами і намірами тієї капіталістичної буржуазії.

Те, що наші »соціалізатори землі« є одночасно горячими прихильниками в теорії, а ще більше на практиці »американізму« – це не річ їхнього індивідуального смаку, а логічна консеквенція цілого їхнього світогляду. Сполучені Держави, це власне країна, де закон капіталу одержав повну перемогу, де демократія святкує повний тріумф, де кипуче народне політичне життя з цілою хмарою інтелігентських народних політиків кермується за кулісами кількома великими анонімними трестами; де – як пише той самий соціолог Сорель – всі засоби для того, щоб дійти до багатства, добрі, де панує повна байдужість до того, що становить шляхетність (*noblesse*) життя, де безсоромність фінансистів є ідеалом – покищо нездійсненим – (слова ці були написані перед війною!) для всіх європейських біржових спекулянтів.

Також не простий тільки випадок те, що проєкт соціалізації землі, задовго до видання третього універсалу, бо ще в червні 1906 року був »грунтовно« обоснований в паризькій «*Revue Internationale du Commerce de l'Industrie et de la Banque*», органі міжнародних конгресів торгівлі й промисловости, що виходив під патронатом французьких республіканських міністрів торгу, промисловости, закордонних справ і фінансів і під патронатом Торговельної Палати в Парижі, під редакцією Гайема і Шльосса і при діяльним співробітництві Ед. Когена, Раффаловича, А. Наймарка й інших.

Крім основної засади, що »приватна власність на землю повинна бути скасована«, теоретично обґрунтовується в тому проєкті друга, ще в нас поки універсалами не проголошена теза, а саме: понеже всі люди мають однакові права до всіх

*Georges Sorel; «*Materiaux d'une theorie du proletariat*», page 53. Paris 1919.

земель, то випадок народження людини в тій або іншій країні повинен бути зрівноважений (*contrebalance*) її правом вільно пристати (*libre accès*) до всякої країни світу.

Я би дуже радив нашим ідейним соціалізаторам і експропріаторам землі познайомитись з тим проєктом, бо думаю, що між всіми соціалізаторами землі на світі панове з «Інтернаціонального Огляду Комерції, Індустрії і Банків» є єдині свідомі й практичні соціалізатори, що знають, чого вони хочуть і бавитись в рятування людства при допомозі ідеальних устроїв не мають ані часу, ані охоти.

В старих республіках, як приміром у Франції, вся суть політичного життя полягає в тому, що там капіталістично-фінансова буржуазія не править державою сама особисто, а при допомозі демократичної інтелігенції. При поділі впливів в сучасних демократичних республіках інтелігенція одержує монополію на експлуатацію політики. Кошти на це при допомозі прогресивних податків і всяких добровільних фінансових проявів «громадського почуття і обов'язку» жертвуються не безпосередньо народними масами, а буржуазією, яка сама вже способами економічного визиску мусить відбивати ці розходи на «народі». Народ отже звертає всю ненависть свою на буржуазію, яка й борониться від нього як може за допомогою народніх політиків. Коли б буржуазія раптом зникла, ці політики мусіли б від оборони народніх прав перейти самі до збирання коштів на своє удержання безпосередньо з народу, а це, як показує практика, діло для народніх трибунів дуже небезпечне.

Тому то демократична та народолюбна, більш або менш соціалістична інтелігенція мусить в інтересі самозаховання так республіканську політику вести, щоби лякаючи буржуазію народнім гнівом, не залякати її аж до смерти, а заступаючись всіма силами за народ, не допустити його до соціальної революції. І наша молода республіка з правлінням тієї ж самої інтелігентської демократії, могла би удержатися тільки в такому випадку, коли б:

1. Не побідила на Україні соціальна революція, що цю демократичну інтелігенцію, як політичний чинник, змете.

2. коли б не зорганізувались й не скріпилися українські національно активні й політично сильні та чесні, непохлодли-

ві аристократичні продукуючі кляси, отже, або кляса робіт-
нича, пролетарська, або кляса хліборобська в першій мірі, які
посередників при правлінню державою не потребуватимуть.

А натомість, коли б:

1. Сучасне, національно-пасивне, спольщене та помосков-
лене поміщицтво й українські філії міжнародньої фінансової
буржуазії, побачивши вплив української демократії на укра-
їнські народні маси, цей вплив у своїм власнім інтересі під-
держали й віддали їй правління українською республікою
з тим, щоб вона за всякі фінансові, економічні, особисті і т.п.
уступки забезпечила їм спокійне паразитарне існування.

2. Коли б українська демократія той вплив свій на народні
маси на ділі доказала й здержати їх у своїх руках зуміла.

Політика нашої демократії, що полягає в тому, щоб за
посередництвом спольщених демократичних, переляканих по-
міщиків звернути на себе увагу Польщі, а через Польщу здо-
бути для себе признання від антантської плютократії – це
єдина можлива й консеквентна, коли вже Керенського не
стало, її політика. Це логічне продовження братання Цен-
тральної Ради з єдиним російським більшовицьким рево-
люційним фронтом, переговорів з генералом Табуї, «тарно-
польського наступлення» і закону про національні меншості.
Свій хвилевий протиприродний союз у формі Берестейсь-
кого миру з аграрною монархічною Німеччиною «спокутува-
ла» наша демократія війною зі здезорганізованими Антан-
тою німцями і знищенням власної української Гетьманської
Держави. Тепер тільки треба, щоб усяка «Антанта» оцю поку-
ту й оці чесноти оцінила, та мандат на посередництво між
своїми інтересами й українськими народніми масами демо-
кратії нашій у руки дала. В той тільки спосіб могла б бути
збудована Українська Народня Республіка.

Але чи це можливо?

Перш за все, як бути з отим нашим модерним Ганджою
Андибером-Раковським?

Історія наша вже сотні разів нас навчила, що наша демо-
кратія, всі оці канцеляристи і писарі по фаху, демагоги по
тактиці й карєристи по духу – всі оці Брюховецькі, Тетері,
Петрики й їм же «несть числа» – на одне були тільки здатні:
знищити власну українську державно-творчу аристократію, а з
нею й українську державу. Хоч плакав кат, як Сомкові голову
рубали, але її таки відрубали. Військово-хліборобська, козаць-

ко-шляхетська аристократична кляса, що відродилася була і сформувалася знов за Великого Гетьмана Богдана – потім була демократією нашою вирізана і винищена до коріння.

Але збудувати щось нового, свого на тім порожнім місці українська демократія ніколи не змогла. Не тому, розуміється, що між нею не було людей, які по своїй індивідуальній вартості не змогли б місце старої вирізаної аристократії зайняти, а тому, що дух між ними панував руйнуючий, завидючий, зловний, а разом із тим облесливий, брехливий і рабський. Тому, що всі ці, поодиночі іноді й гарні, здібні й чесні люди, всі разом творили руйнуюче розкладове тіло, якому на ім'я – демократія.

Цей «дух» це необхідна моральна, ідеологічна надбудова самого матеріального життя й існування кожної демократії. Живучи з експлуатації «любви народа», вона може розвиватись і існувати тільки доти, доки існує можливість опозиції й ненависти народу до тієї чи іншої аристократії. В міру того, як ця аристократія дегенерується та слабне й цькування проти неї стає все менше небезпечним, демократія все більше орієнтується «на ліво» – туди, де виростають усе нові, конкурентні й усе більш радикальні, демагогічні й безпринципні народні трибуни. Коли наступає катастрофа й об'єкт цькування й ненависти – стара аристократія – падає, демократія зараз же починає розкладатись. Ті елементи психіки, які вона витворила в собі в часах революційної й опозиційної боротьби, звертаються тепер проти неї. Лякання аристократії народнім бунтом розвинуло в ній самій панічний страх перед народом. Її повна матеріальна залежність від любви того народу примушує її кинутись на своїх давніх конкурентів і вжити проти них тих самих старих протиаристократичних засобів демократичної боротьби, доведених тільки до найвищих розмірів. Рабське толерування найнищих інстинктів юрби й руйнуюча гра на цих інстинктах, це ознака перемоги кожної демократії – це знак, що в боротьбі людських громад зникли вже послідні здержуючі, убагороднюючі моменти, які стара аристократія давніше, перед своєю дегенерацією й упадом, у цю боротьбу вносила й ними навіть свою противницю демократію, в героїчних добах її існування, аристократизувала й убагороднювала.

»Егалізація (вирівнювання) клясів по типу найнижчому – пише Сорель – веде неминуче до упадку й дегенерації. Такого власне роду вирівнювання по типу найнижчому відбу-

валось у нашій українській демократії в усіх добах її історичного існування. Тим пояснюється факт, що наша нація в своїх аристократичних по духу й до демократії української – як це і послідні події показали – ворожих селянських »низах« має надзвичайну притягаючу асиміляційну силу, а в своїх демократичних »верхах« надзвичайну силу відпихаючу, яка все, що є на Україні політично чесного, творчого, сильного й здорового від взятої нашою демократією в монопольну експлуатацію української національної ідеї й »любви до українського народу« відганяє.

І тому українська демократія по знищенню власної аристократії ніколи нічого збудувати не могла. Її вирівнювання себе, а разом із собою й нації – коли вона на чолі нації стояла – по типу найнижчому, тільки дорогу для всяких Ганджів Андиберів прочищало. Вони приходили вже на готове й зі своєю безоглядністю чужинців, яким ніякі зв'язки з краєм, з його традицією, з його будучиною і з місцевими людьми не заважали – брали вони найнижчий, найбільше лівий демагогічний курс і в той спосіб ітоги всім демократичним революціям українським підводили.

При тім розуміється за себе не забували. Отой наш давній легендарний Ганджа Андибер був майстерно використаний тодішньою Москвою й Польщею для остаточного винищення всього того, що їхнім інтересам на Україні заважало, що хоч трохи про Україну думало, що Україну в серці, а не на словах мало. Не знаю, які завдання має п. Раковський. Але що буде, як він, допустім, ставить собі такі самі завдання, як і наша демократія, тільки, розуміється, в далеко ширшій масштабі й при допомозі більш радикальних засобів: стати посередником між антантським, чи взагалі інтернаціональним фінансовим капіталом і українськими народними масами? І що буде, як він візьметься при тім завести ці маси назад у »єдину неділиму« советську Росію, бо купець, фінансист і капіталіст любить мати діло з великими фірмами й ніякі »національні різниці«, коли їх тільки можна обминути, його не обходять.

Зробити повстання »на право« – проти Гетьмана України – це не новина. Українських хліборобів і гетьманців по цілм світі розігнати й до смерти зацькувати, це все для української демократії діло звичайне. Тим легше, коли в данім випадку німці, кажучи їхніми словами: »відплатили Україні за зраду тим, що повстання толерували й зброї багато залишили. Ви-

ріжете, мовляв, самі себе, коли вам держава ваша не потрібна, хай принаймні Антанта, як прийде, пусте місце замість вашої України застане». Але зробити повстання »на ліво«, вигнати Ганджу Андібера з України, а тоді українську, а не польську державу збудувати – ось де пробний камінь творчости й сили цілої української демократії, без огляду на те, які вона до свого властивого прізвища більш або менш соціялістичні псевдоніми причіпляє.

* * *

Крім того історія всіх республік усього світу, що повстають із революції проти аристократичного монархічного ладу, вчить, що тільки ті з-поміж них можуть якийсь час вдержатись, котрі – при допомозі так чи інакше, в інших соціяльних формах відродженої, не здегенерованої частини старої аристократії – зуміють захопити в свої руки старий адміністративний апарат і більшу частину армії. Старий монархічний адміністративний апарат існує й по сьогоднішній день у Франції; весь старий апарат зістався в Німеччині й від нього в великій мірі доля Німецької Республіки залежить; весь австрійський апарат зістався в Чехії й непорозуміння з Словаччиною пояснюються найбільше тим, що там адміністративний апарат інший, угорський; все державні клопоти польські впливають із того, що Польща має три різні адміністрації; а чи могла б удержатись советська Росія, коли б у большевицьких рядах не опинився ін соргоге геніяльний і досвідчений старий російський жандарм.

Патріотична державно-національна ідея в самих найрізноманітніших соціяльних формах, і війна за цю ідею – ось спосіб, якого кожна нова революційна організаторська не-деструктивна сила, коли вона часово навіть »демократичні« зовнішні форми приймає, мусить уживати для опанування старої адміністрації й армії. Війни за свободу й Наполеон, це підстава сучасної французької Республіки. Війна за поширення польської »цивілізаційної місії« на Сході, це одинока сила, якою держиться Пілсудський і Польська Республіка. Війна за світове значення Росії, за возстановлення її сили й єдності – це ідея, що об'єднує Леніна, Брусілова й Куропаткіна й дає всю міць і розмах советській Республіці Російській.

Без частини старої аристократії, що прибирає для своїх

революційних цілей інші соціальні форми, але захує весь свій давній аристократичний, творчий будуєчий дух – повстання ніякої республіки на руїнах монархії неможливе. Така революційна аристократія французька віддала всі свої організаційні здібності Наполеонові. Революційна частина польської шляхти, створивши бойову аристократичну «польську партію соціалістичну», дала Польській Республіці Пілсудського й польську армію, до якої згодом уся польська аристократія пішла. У нас такою аристократичною революційною організацією могла б стати стара Революційна Українська Партія, коли б згодом вона радикально не здемократизувалась. Та мабуть і Улянов не був би Леніном, коли б у його жилах і в жилах його ідейних помічників – Чичеріних, Бухариних, Калініних, Каменєвих (начальник головного штабу – не Нахамкес) – не текла кров старого московського служилого дворянства, що опричиною й терором врятувало й відбудувало московську державу за Грозного, за «смутного времени», за Петра Великого – рятує й відбудує й тепер під прапором большевизму по раз четвертий...

Де ж наш аристократичний і монархічний лад, що виховав би для будучої Української Народньої Республіки армію, адміністрацію й ідейних проводирів? Богдан Хмельницький помер, не встигнувши виконати свою найбільшу ідею: створити наслідственну владу гетьманську й уґрунтувати українську монархію. Після його смерті з початку на короткий час фактично, а потім на цілі століття «ідейно» запанувала українська демократія. А тепер? – Була знов спроба зроблена Гетьманом Павлом Скоропадським, відродити козацькі гетьманські традиції, але ця спроба не вдалась і знов українська демократія, як і давніше під час «руїни», святкує свою повну перемогу...

Кожна демократія в чистім виді, така, як наша сучасна демократія українська – це організм без спинного хребта. Спинний хребет кожної державної, отже й державної демократичної організації – армія, не твориться «виборами», ані демократичною, найбільше «народолюбною» політикою. Армія твориться силою, зверху вниз а не знизу вверх – монархічними, коли ж монархія в даний мент неможлива – то аристократичними, хоча б навіть большевицькими – диктатура-

ми. І наша Народня Республіка могла б армію створити тільки в такім разі, коли б у самім початку російської революції найшовся був український диктатор. Подібно як Хмельницький зумів сполучити українську «чернь» з українською шляхтою – так він мусів би сполучити соціяльний селянський фермент з творчим українським аристократичним елементом у одній понадклясовій всенаціональній армії й армію цю кинуть в війну – за оборону віри, за здобуття єгипетських пірамід, за світову соціяльну революцію, за захист цивілізації перед варварами, за священні права людини, за винищення «буржуїв» усього світу. Гасло це справа другорядна, аби армія й аби війна, бо без того ні одна держава в світі на руїнах революції повстати не могла й не може. А гасло саме тоді напрохувалось – це війна за волю України з Росією временного правительства – з Керенським. За цим гаслом пішла б була вся «большевицька» Україна, пішли б були всі праві хліборобські й монархічні круги, що всяких «кадетів» російських не переварюючи, з хвилиною абдикації Царя могли вважати, що переяславська умова й злука Московщини з Україною перестала існувати.

Ми хлібороби-гетьманці могли тільки це провідникам нашої демократії радити. Але виділені з нації цими провідниками в окрему групу «ворогів народніх», не мали можности цього зробити. Це були часи для українського Леніна. Леніна ми не знайшли. І в тім уся трагедія Української Республіки, – трагедія, якої коріння спочиває в традиційній українській демократії.

Бо коли замість війни за повну волю цілої української нації пропонується українському «народові» автономія й земля, а українські «пани» виділяються в якусь окрему категорію й говориться про них народові: ось це твій найбільший національний ворог, а це ми твої оборонці – то чесний селянський народ одвертається від хитрих «народолюбних» політиків і йде туди, де є велика ідея, де є творчий розмах, де є війна за цю ідею.

Соціялізацією землі, федералізмом і національними меншостями українська демократія знищила не тільки нас – не нависних їй «контрреволюціонерів, хліборобів, самостійників і гетьманців» – вона зарізала й себе. Поддєливаня под мужицький розговор – для мужика неінтересно. Ця геніяльно схоплена істина мусить бути вогненними літерами вписана в «книги битія» української демократії для науки як не сучасного, то принаймні всіх будучих поколінь.

»Державна« роля нашої демократії для сучасної історичної доби вже скінчена. Вона може лише продовжувати далі єдине діло, до якого вона по природі своїй є здатною – діло політичного посередництва між чужими урядами на Україні й українським »народом«. Посередництва між старою Росією й народом, між Керенським і народом, між Антантою й народом, а тепер між новою Польщею й народом та між новою Росією й народом.

При тій доля нашої демократії зв'язана нерозривно з долею сучасної Польщі й сучасної Росії. Коли Пілсудський і Ленін поділять поміж собою Україну й кожний із них створить державний апарат та нову польську та російську аристократичну верству в підлеглих їм українських землях, то діло нашої демократії буде – творити там демократичну опозицію. Кричати або шепотіти »кривда нам ся діє« й гостро або лагідненько підбунтовувати народ проти його »гнобителів« – з таким напруженням патріотичної енергії, яке буде відвратно пропорціональне силі тих »гнобителів«. Чим сильніші будуть Пілсудські та Леніни, тим слабший буде патріотизм української демократії, – чим вони будуть слабші, тим більше ростиме патріотичне українське демократичне завзяття доти, доки з новим упадком сучасної Росії й Польщі не буде воно »після довгих і великих вагань« примушене знов вирости аж до жадання самостійности, з таким самим очевидно як і тепер результатом...

Смертельно нудна була б історія України, коли б вона вся дійсно була демократична. Але іноді бувають у життю нашої нації й не демократичні епізоди. Повна ліквідація цих епізодів так, щоб і сліду по них не лишилось, це внутрішнє хатнє завдання нашої демократії. Й тому народолюбні демократи з орієнтацією на уряд російський, наші новочасні Брюховецькі, й такі ж демократи з орієнтацією на уряд польський – наші новочасні Тетері, мусять ще взяти на себе той самий обов'язок, який брали їхні історичні прототипи: повбивати й зліквідувати своїх »недемократів« – Сомків, Нечаїв, Немиричів, Богунів, Нелюбовичів-Тукальських, Дорошенків, Мазепів-Колєдинських, Орликів – фізично знищити й злобою своєю оплюгавити всіх, хто цілою душею вірив і вірить у »шалені думи« гетьманські Богдана Хмельницького про свою власну вільну, незалежну, велику й сильну Українську Державу – і тих, хто за таку Державу не »з примусу«, а з власної волі, не хвилевою агітацією, а працею цілого свого життя боровся...

III. Така є природа української демократії й тому ми в будучність і можливість існування Української Народньої Республіки, яку ця демократія будувати береться, не віримо. Але вважаючи одночасно, що без власної держави нема й не може бути нації української, ми від політичного життя мовчки відійти й на тиху смерть національну пристати – як того від нас демократія наша жадає – не почуваємо себе в праві. І віруючи глибоко, що поміж нашою демократією є чесні, чисті й доброї волі люди, до них звертаємося й кажемо:

Тільки єдина хліборобська, до землі міцно прив'язана і з рільничої продукції а не з політики живуча кляса заінтересована кровно – життям а не словами – в існуванні власної незалежної Української Держави. Він по клясовій своїй природі не може бути національним посередником між чужими урядами й «народом». Він українським може бути тільки у власній державі, або мусить бути неукраїнським у державі чужій. І хліборобові – українцеві нема життя ані під Леніном, ані під Пілсудським. Нема життя навіть у тих «українських республіках», що під патронатом Москви й Польщі могли б на якийсь час появитись. Його жеде там доля Петра Дорошенка, Науменка й інших убитих українськими сторонниками Москви, доля Миколи Устимовича, Болбочана й інших, убитих українськими сторонниками Польщі. Отже, коли кляса наша хліборобська національно організується, коли її активність національна, як це було за гетьманування Павла Скоропадського, зростає, то не заганяйте нас назад силоміць у «національні меншости», не руйнуйте земельної підстави, без якої нема й не може бути Української Держави, нема й не може бути Української Нації.

Завдяки українській демократії не зміг появитись великий український Диктатор революції. Чи завдяки тій же демократії не зможе появитись і великий український Господар Землі, Ладу й Праці?... Чи справді вічно тяготітиме над Україною це прокляття демократичного вирівнювання нації по найнижчим типам – і людей, і ідей?

Часи революції вже минають. І на цій руїні, що по ній залишилась, знов той самий український плуг, як це робилося віками, мусить нові пустирі, нові пожарища зайняти, розорати й засяяти. А це вже не революція, це повільна, тяжка, будуюча праця.

Для праці цієї потрібні спокій, лад і порядок. І вже не революція, не большевицький диктатор зможе тепер Україні

такий твердий лад дати. Момент морального душевного підйому революційних клясів, з якого можна було найвище напруження сили й творчості викресати й Державу Українську створити, пройшов провідниками революції не використаний. Тому запанував там розклад, поворот до »вирівнювання на низ« й деморалізація. Тепер тільки на клясу, що ніколи в революцію не вірила і її упадком не здеморалізувалася – на хліборобську клясу, що ладу й порядку найбільше потребує, випаде завдання будувати Українську Державу такою, якою вона по духу, по психології, по звичаям своїм привикла державу мати й бачити.

Не може бути хліборобського господарства без голови-господаря, – не може бути без Господаря й Держави. Й тому ми – Української а не чужої Держави бажаючи – хочемо свого Господаря Землі Нашої мати. Тому ми »гетьманці«, тому ми оце будуче Гетьманство-Господарство в формі наслідственной монархії собі уявляємо.

Але ми не хочемо розуміється старого царського самодержав'я, цеї півазіатської демократичної деспотії, що себе в хвилинах небезпеки все при помочі юрби – погромами рятувала. Не хочемо теж, щоб отой наш будучий Господар Великий був Гетьманом самих тільки »панів« чи самих тільки пролетарів – »робітників«. Не хочемо, щоб він мав свій »двір« з непотрібними двірськими чинами, камаріллями, нічого нероблячими родичами, апанажами, фаворітами і т.д. Не хочемо, щоб це був часовий диктатор, залежний від тої партії, що його на чоло держави винесла, залежний од чрезвычайок, комісарів і своїх товаришів – все непевний, чи за його спиною не стоїть товариш-конкурент, і в результаті, коли він не зуміє самому стати наслідственным монархом, оставляючий по собі ще більшу руїну, ще більший непорядок.

Натомість той Господар – Монарх, якого ми хочемо, повинен стояти понад клясами, понад партіями, понад цілою Землею і понад цілою Нацією. За свої діла він повинен нести відповідальність і перед своїм власним потомством, перед своєю сім'єю, перед своїм сином-наслідником так, щоб за будучину нації, на чолі якої він стоїть, відповідала своєю будучиною і його сім'я.

Він не »перший дворянин« і не »перший пролетарій« – а Господар національної Праці. Працюючи сам, як людина,

що стоїть на чолі армії й державної адміністрації, він працює цілої нації охороняє на зовні й забезпечує потрібний її порядок і спокій унутрі. А як, у яких формах буде виконуватись ця праця – про це хай рішають між собою, зорганізовані в свої професійні організації, в свої »Ради«, самі працівники: творці хліба, товарів і техніки, науку й штуку, як авангард техніки, сюди ж включаючи.

Хай про діла фабрики говорять безпосередньо робітник із техніком-фабрикантом, про діла хліборобства село саме хай рішає між собою. Тільки з безпосередньої акції й боротьби продукуючих клясів політично-парламентарним шарлатанством не загідженої, родиться дійсний поступ і культура.

Коли той фабрикант і той пан, по своїй працездатності й по своїм організаторським аристократичним здібностям робітникам і селянам для більш інтензивної, більш корисної праці потрібний – хай лишається й у купі з ними живе та працює; як ні – коли він тільки народодлюбчець-демократ, а фабрики чи господарства сам зорганізувати не вміє – хай собі йде геть.

Хліб і товарі мусять у державі бути. І так фабрика, як і село мусять твердо знати, що хліб дається тільки за товарі, а товарі – тільки за хліб. Ані погромів міст, ані пролетарських реквізицій у Трудовій Державі Монархічній бути не може тому, що влада Господаря стоїть понад селянином і понад промисловим робітником – що в інтересі такої держави лежить до компромісу, до співжиття й до єдності праці між тими обома силами довести, а не взаїмну ненависть між ними в інтересі тієї чи іншої, селянської чи робітничої диктатури піддержувати.

Коли ж нам хтось скаже, що такої Трудової Монархії ще ніде на світі немає – то ми на це відповімо: А чому б їй у нас на Україні вперше не бути? Невже ми, що всі дані для такої Монархії – міцне консервативне хліборобське селянство, півселянське робітництво, слабу республіканську фінансову буржуазію й нечисленну республіканську інтелігенцію – в себе маємо, будемо ждати, аж хтось її десь створить, в чужій національній формі до нас уведе й буде знов нашими руками свою, а не нашу націю будувати? Невже сорокамільйонна нація може житись тільки відпадками європейської цивілізації, ще до того на демократичне копито їх переробивши? Невже ми маємо починати безнадійну боротьбу за демократичний республіканський романтизм тоді –

коли в Європі такі «романтики» стали найзвичайнішими, тільки менше розумними політичними спекулянтами – й боротьбу за народню республіку тоді, коли всі європейські більш або менш народні республіки себе зовсім здескредитували й банкрутують, якщо ще не збанкрутували...

Нація наша роз'єднана політично, ідейно й культурно. Щоб не загинути на віки вона мусить створити свою державу, свою одну національну державну ідею таку, яку в формі національно-державної незалежності мають москалі, поляки, чехи, угри, не кажучи вже про інші великі культурні нації, – й одну національну культуру таку, що об'єднує кожную націю на цілім світі в одно тіло.

Те, що тепер на Україні є – це республіка, доведена до своїх логічних консеквенцій. Коли вся влада спочиває на народі, коли він є сувереном, то народ у Житомирі чи Полтаві має такі самі права, як народ у Києві й нема чого йому посилати своїх виборних до Києва, коли він їх може мати й у себе в Житомирі чи Полтаві, чи врешті в кожному українськiм селі. Коли кожний виборець має право сам бути вибраним на міністра й правителя держави, то чому таких міністрів коло державної казни має бути всього десять на цілу Україну, як кожне село може мати своїх міністрів доти, доки в селі яка небудь своя казна, а з нею й ознака влади існує? Коли для того, щоб стати правителем і міністром треба зорганізувати якусь народню більш або менш соціалістичну партію, то чому не можна таку партію ще й озброїти й тоді так само при її допомозі, але тільки значно певніше, виконувати волю народу.

Коли свобода дається всім із низу, а зверху нема для неї ніяких обмежень, коли вона є еманациєю влади народу в пустопорожній наднародній простір, то яка різниця між проявами тієї свободи в формі заведення Народньої Республіки Української чи тільки Народньої Республіки Гуляйпольської. Отаман Махно, це найбільший, найконсеквентніший і може політично найчесніший республіканець на всій Україні. Не дурно його пришествіє було предсказано мало не сто літ тому назад:

*Гей я козак – звуся: Воля,
Українець з Гуляйполя...*

– так писав у другій половині минулого століття один із наших шляхетських правобічних поетів*. Льогічною, неминучою консеквенцією нормального розвитку кожної дійсно народньої, дійсно демократичної республіки є анархія.

Тільки Господар Землі Української – тільки Монарх Український може створити силу, без існування якої свобода це анархія. Тільки одна людина, один провід, одна воля, тільки він, Господар, може створити підставу Держави – Українську Армію. І тільки стоячи сам один на чолі тієї армії, він буде авторитетом, що свободу українських громадян загарантує і тільки він один дасть дійсну свободу, бо свобода без гарантії авторитету це пустий згук без ніякої вартости.

Для того, щоб зорганізувати державу, нація мусить виділити із себе найкращих, найздібніших організаторів. «Для того, щоб перемогти нашу господарчу розруху ми повинні використати людей з досвідом, які дісталися нам від попередніх буржуазних клясів» – так сказав у одній зі своїх останніх промов Ленін. Невже тих людей з досвідом для будівництва свого організованого, значить державного життя не потребуватиме українська нація? Але може вони вийдуть з п'ятихвостих виборів?

Може демократична народня конституанта дасть нам зразу парусот найкращих організаторів? Тільки ж по яким прикметам маса виборців, що всі разом показали себе до державної організації нездібними, пізнає й вибере тих, хто якраз таку організацію здатний створити?

Досі кандидати до державного будівництва маніфестували свою присутність в «партіях» гласом велієм і обіцюванням своїм виборцям усіх земних і небесних благ. Що з того вийшло, ми бачили і, як кажуть, тут коментарі непотрібні. Чи вдруге отой демократично республіканський експеримент удасться? А що буде, як отаман Махно не захоче вибирати до української конституанти?

Найкращих організаторів знайти і до праці державної притягти не може навіть найкраща виборна влада, бо вона перш за все мусить числитися не з талантом, а з партійним цензом людини. До того вона заінтересована в тім, щоб ніхто здібніший, ніхто дійсно талановитий коло неї при праці державній не опинився, бо виборець тоді готов стратити любов

*Коли мене пам'ять не зраджує – а замітки мої всі під час революції пропали – здається Бонковський.

і довір'я до своїх народніх представників. Врешті всяка виборна, часова влада тільки використовує час свого правління і принаймні незареєстровані історією всіх республіканських демократій такі факти, щоб виборні кабінети міністрів і виборні президенти старались улегшити працю і забезпечити славу своїм більше щасливим конкурентам і наступникам.

Тільки той, хто стоїть понад всякими виборами й понад всякими партіями – той хто заінтересований у зрості, в скріпленню, а не використуванню держави, – хто несе за цю державу не часову, а постійну аж до смерті і по смерті перед своїми нащадками відповідальність – тільки Господар Монарх захоче й зможе тих найкращих організаторів знайти, до діла державного поставити, а негодящих – що не менш важно – не в'яжучись ніякими партіями, від партацької роботи усунути.

Держави у нас немає, але села українські, хоч з великою бідую, досі ще живуть, орють, сіють і якось самі управляються. Народ навіть в тій страшній руїні поволі виділяє із себе найкращих організаторів – нову українську аристократію. І вона повстає там, де від початку світу кожна дійсна аристократія повставала: при праці й при війні, при обсіві ланів і при обороні села від бандитів і реквізицій.

Тільки на місцях: по селах і волостях, тільки в продукуючих клясах: в селянстві, в робітництві, в культурнім працюючій поміщицтві, в технічно творчій міщанстві – виробляється й найдуться організатори держави. Забезпечити цю природню й єдине раціональну людську селекцію якнайширшою децентралізацією й якнайбільшим збереженням чистоти клясового принципу – ось велике завдання будучої Української Держави.

Ні одного, ні другого не може зробити Народня Республіка. Всяка демократична республіка, що повсталала з монархії, при децентралізації розпадається. Тому мусіла знищити всі місцеві самоврядування Франція, тому все більше централізується Німеччина, Чехія, Польща і т.д. Бо тільки влада єдиного центрального парламенту означає єдність республіки, бо тільки один центральний парламент приємлемий для фінансової буржуазії, яка при допомозі всенародніх послів усіма республіками править. І тільки, перемішавши всі кляси в одну демократичну виборчу масу, можуть виходити з виборів демагоги політики-інтелігенти, що ні до якої продукуючої кляси не належать і тільки з політики республіканської живуть

і в піря поростають.

Натомість Господар-Монарх, всією Нацією і всією Землею признаний, що стоїть понад усіма клясами й понад усіма селами, в якого особі принцип єдності Нації й Землі зберігається, може без ніякої шкоди ні для Землі ні для Нації якнайширшу автономію й кожній клясі й кожному селі дати. Але разом із тим тільки він один у силі примусити всіх найкращих людей із сіл і з клясів пожертвувати інтересами свого села й своєї кляси для спільних інтересів Нації й Держави. Бо він, Господар, особисто зв'язаний з будуччиною Нації й Держави. Бо сила держави, це його сила. Він сам росте з її ростом і падає з її упадком. Тільки президенти республік, чи є чи немає держави, виїжджають собі на спочинок. Адвокати не відповідають за підсудних, але голова господарства за своє господарство все й скрізь головою своєю відповідає. Коли є відповідальність за ослаблення держави й нації, то нести її може тільки один наслідственний Монарх.

Авторитет, влада й відповідальність у народі внизу, а свобода й безвідповідальність зверху – це державний принцип Народньої Республіки. Свобода внизу, а авторитет, влада й відповідальність зверху – це державний принцип Трудової Монархії.

Старе бюрократичне, зцентралізоване кулачно-отаманське самодержавіє з правлінням парусот, чи парудесятків невідповідальних ні перед ким демагогів – це є Народня Республіка. Ряд автономних, клясових, професійних і сільських республік, об'єднаних владою відповідального за будучність нації й держави своїм життям і життям своїх нащадків Господаря – це є нова, грядуча Трудова Монархія.

Вся влада Великому Господарю-Монарху української землі – вся свобода Українському Народові! Діло Монарха – зорганізувати армію й державну адміністрацію; діло Народу – уладнати найкраще своє життя й свою працю в селах і містах, у полях і фабриках. Під таким тільки гаслом може бути збудована Українська Держава.

В який спосіб може бути об'єднана ідейно наша нація?

В демократичну, всенаціональну й всеклясову ідею, яка б нам таке об'єднання могла дати, ми не віримо. Не створила такої ідеї й такого об'єднання наша демократія досі, не створить тим більше в будуччині. Добу міщанського патріотичного романтизму вона прогавила й вертати до неї, це дійсно безплідна і непотрібна реакція.

»Національні меншості«, складені з українців, що органічно не можуть стати більш або менш соціалістичними демократами, ось те об'єднання, що нам його готує республіка. І можна з певністю сказати, що »меншості« ці будуть рости з кожним днем нашого республіканського існування, аж поки на чолі їх не стане якийсь новий, свій же українець, Галаган, що як той Січ Запорозьку, так цей Українську Республіку українськими руками зруйнує. Денаціоналізація – обмосковлення й спольщення – всіх наших конструктивних державно-творчих елементів, це був наслідок козацької республіки. Такий же самий наслідок, тільки в глибших, бо захоплюючих народні маси, а через те смертельних для нації нашої розмірах, дасть нам нова республіка народня.

Всі великі європейські нації були об'єднані монархіями. Чи можна без монархії помислити собі: з'єднання Німеччини, Франції, Італії або відродження менших націй, як Болгарія, Румунія, Норвегія. Чому ми маємо бути винятком? Чи тому може, що національна свідомість у нас менша?

Тільки Господар української землі, тільки українська монархія може об'єднати українську націю. Тільки вона в силі пробудити й відродити ту стару національну традицію, що спочиває в підсвідомості навіть найбільше зденаціоналізованих »гетьманців« і навіть усіх отих, республікою розігнаних, а для держави необхідних »фахівців«. Тільки національний принцип, проведений згори, покриє собою всю розпорошену нашу націю, а не розсадить її на смерть, як це робить республікансько-гайдамацький спосіб переведення національного принципу знизу. Тільки Маєстат Українського Монарха відродить Маєстат Української Нації. Тільки він урятує повагу імени українського, потоптану нашою демократією, яка навіть свої власні авторитети, навіть своїх власних найкращих українських людей уже встигла й у своїх і в чужих очах принизити та осмішити...

Ми ще й досі не витворили одної всенациональної культури. Наш «сутий демократизм» довів партійно-демагогічну боротьбу до того, що створив для партійних політичних потреб у лоні одної й тієї самої нації три літератури й три культури. Нація з трьома душами це абсурд, це негачія самого поняття нації, що власне одну культурно-духову спільність означає. Чи зникне в нашій республіці наше москвофільство й польонофільство?

Можна наперед з цілою певністю сказати, що власне в республіці з правлінням української демократії й москвофільство й польонофільство зацвітуть новим пишним цвітом, стануть культурами «національних меншостей» і ними в кінці не тільки політично, але й культурно й духово націю нашу розсадять.

Тільки українська монархія, тільки знищення республіканського демократизму з його поділом на висловлюючі «волю народу» парламентсько-плебісцитові партії покладе кінець як польонофільській так москвофільській і українофільській демагогії. Тільки українська монархія знищить «вищість» на «панскість» наших власних общеруських та вшехпольських деструктивних хамів і одночасно врятує українську мову й культуру від монології української демократії. Тільки при українським монархічним ладі, що один в стані відділити культуру від політики, українське слово й література перестануть бути партійною зброєю більш або менш соціалістичних демагогів і тільки тоді «діти в політиці», а великі люди в нашій науці і штуці, перестануть творами свого духа «збивати політичний капітал» для антикультурних політичних карєристів.

І тільки тоді українська культура стане не партійним як досі, а всенациональним добром. В її піддержці буде заінтересований Великий Господар землі нашої, бо ця культура, це слава його нації, а тим самим і його власна слава. Тому Гетьман Конашевич-Сагайдачний уписався зі всім запорозьким військом до Київського Братства. Тому Гетьман Іван Виговський, виконуючи заповіт Великого Богдана, дві академії хотів у козацькій Україні мати. Тому Гетьман Іван Мазепа «маючи рейментарську патронствующую прихильність», київську академію возвеличив. Тому Гетьман Павло Скоропадський встиг навіть під час свого короткого гетьманування два українські університети й українську академію наук заснувати. І тому нарешті наш будучий Господар українську куль-

туру поставить на таку височінь, яка великості й силі сорок-мільйонної нації буде відповідати...

*

*

*

Але ж демократична й республіканська наша нація ніколи на монархію не пристане – так скажуть наші свідомі українці-демократи. Чи дійсно вірна оця легенда про демократичність і республіканство нашої української нації?

Коли візьмемо минуле наше життя в цілому, то побачимо, що кожна українська республіканська демократія була в кінці кінців українськими руками повалена і знищена. В тім власне й трагедія, що сучасне свідоме українство причепило себе до традиції тих, кого завжди в минулому наша нація після завзятої внутрішньої боротьби з-посеред себе викидала.

»Це тому, що вони були за мало ліві й за мало за народ стояли« – так пояснюють той факт наші сучасні республіканські демократи. Не знаю, чи можна зробити щось більше »лівого«, як це зробили давні провідники наших демократичних груп знищивши, наприклад, і до тла зруйнувавши під гаслом »оборони черні й народа« всю стару козацьку Україну. І чому, якщо вони й дійсно були »за мало ліві«, народ наш ішов у кінці власне за »зовсім правими«?

Бо факти нашої історії говорять, що існували ми як велика держава й як велика нація за Великих Київських Князів і упали з упадком князівської влади. Після нашого першого »лихоліття« пристали ми до Литви й Польщі тоді, коли там була сильна монархічна влада й підняли повстання проти Польщі тоді, коли там влада Короля ослабла, та запанувала шляхетсько-республіканська демократія. Державою й нацією стали ми знов за Гетьмана Богдана, що єдиний із посеред Гетьманів був не тільки на словах а й на ділі »самодержцем руським. І не виконавши його заповіту, не створивши після його смерті власної наслідственої монархії, після послідньої спроби Гетьмана Івана Мазепи стати »самовладним князем в Україні«, перехилились ми цілою вагою – власне маси народної – на бік монархії московської, проти якої підняли всенародне повстання тільки тоді, коли Царя в Петербурзі не стало. Трудно в тім усім бачити вроджене демократичне республіканство.

Всякий же соціальний фермент: дейнещина, гайдамаччи-

на, коліївщина, опришківщина – це не демократичне республіканство. Це часові явища, що як скоро приходять, так скоро згорають і зчезають. На таким «демократичним» фундаменті ні нації, ні держави будувати не можна. І тепер з хвилиєю, коли земельний голод нашого селянства буде заспокоєний з хвилиєю, коли він дістане «купчу» й знов почне коло своєї землі поратись – його революційна й республіканська отаманщина зникне як роса, а зостанеться та сама вічна психологія господаря-хлібороба, однакова від Рюрика й до сьогоднішнього дня.

І що буде, як у цей день повернення до праці, все «українство» – поняття незалежного національного індивідуального життя – буде зв'язано з поняттям більш або менш соціалістичного демократичного республіканства? Що буде, як одночасно Москва, пройшовши через свою соціальну революцію й нову державу, та нову міцну аристократію створивши, заведе у себе лад, селянській психології й потребам відповідаючий?

Що це не буде демократична народня республіка, показують усі дотеперішні події, що перемогу диктаторській єдиноличній недемократичній владі скрізь і в Московщині й на Україні дали.

Що буде врешті, коли, так як і перед двома століттями, народ наш від московської держави одержить оту «купчу» і лад, і порядок? Тоді це дало нам національний занепад на два століття, тепер це може знищити нашу націю на віки...

Селянська, така сама як і ми, Норвегія, відділившись від Швеції, завела у себе по дуже короткім республіканським існуванню монархічний лад. Бо тільки свій власний монархічний лад забезпечував її від повороту назад до монархічної Швеції. Крім того – як писалося в тодішній пресі – хотіла Норвегія бути монархією а не республікою тому: 1. щоб воскресити власну стару національну традицію, 2. мати внутрішній мир і спокій, 3. придбати через монарха потрібні зв'язки в Європі й 4. мати дешеву адміністрацію, бо республіканських бюджетів селяни норвезькі приймати не хотіли.

Може подібні міркування мали б деяку підставу й у нас. Може крім тисяча інших причин, що оборонці монархічного ладу в Європі приводять для націй західньо-європейських, ми б мали ще другу тисячу причин власних, політичного, культурного й релігійного характеру, що у нас за монархією,

а не республікою промовляють... Не маю змоги тут усіх їх перечисляти, але думаю, що й вище сказаного досить для того, хто особисті симпатії та антипатії в сторону відклавши, захоче спокійно й чесно про будучину України подумати. І коли він дійсно патріот, коли він дійсно душею за зруйновану націю нашу боліє, то може цей патріотизм здержить його розбивання й нищення послідніх українських резервів і руйнування націй на Трудову Монархію Українську, що, на нашу думку, одна тільки зможе сильну й незалежну Державу нації нашій дати.

*

*

*

Під час першої нашої еміграції, представник консервативних гетьманських кругів, Пилип Орлик, і представник запорозької демократії Кость Гордієнко, склали якраз 210 літ тому назад, у квітні 1710 року, відомий компроміс – Орликову конституцію – що хоч тоді не здійснена, осталася »вікопомною Війська Запорозького й всего народа Малоросійського славою й пам'яткою«. Тоді й ці »дуки« гетьманці, й ці »козаки нетяги«, що проти »гетьманського самовладства« повставали, були всі однакові по духу, і лицарі, і патріоти.

Сьогодні й для такого компромісу й для переведення його в життя реальних даних значно більше. Але чи є сьогодні в нас той дух, що був тоді у предків наших?

IV. В послідніх часах у нашій демократії наступив виразний розкол. З неї виділився »Советський бльока«, складений з частини с.-д. й частини с.-р., що став виразно на большевицькій платформі. Хоч до чисто пролетарської ідеології намагаються повернути й інші соціал-демократичні групи, але між усіма ними нема досі єдності й порозуміння. Правду кажучи, прикро з боку дивитись, як у лоні представників одної й тої самої української кляси йдуть руйнуючі суперечки й як при тім понижується людей, яких імена не тільки одна партія, але всі українці звикли поважати.

Український большевизм, як вислів чисто клясового, робітничого руху, репрезентований досі на Україні нікому невідомими й мало свідомими людьми, тепер, як бачимо, дістає поважніше скріплення від давніх українських соціалістичних кіл. Не будши ніколи зроду соціалістом, ані тим паче большевиком, думаю, що ми хлібороби-гетьманці можемо з нашо-

го становища цей факт привітати, пожалівши хіба, що він прийшов так пізно...

Вітати ж ми його можемо тому, що, на мою думку, всяка клясова організація є організацією творчою, будуючою, а не так, як демократія, руйнуючою. Кляса робітничого пролетаріату на Україні є. Вона буде рости з розвитком нашого фабричного промислу. За демократією українською ця кляса ніколи не піде й раз вона не буде мати своєї української організації большевицької, то вона стоятиме під проводом ворожих нашій нації большевицьких організацій російських, жидівських і польських, так як це було й досі. Знаючи становище нашої кляси хліборобської, розуміємо ми аналогічне становище кляси робітничої пролетарської.

Ця внутрішня клясова боротьба, що її українські большевики приносять у нашу націю з собою, для нас зовсім не страшна. Бо ми знаємо, що на боротьбі продукуючих клясів (а не на демократичній бійці багатих з бідними) виросла вся людська цивілізація й культура, виросте на ній і культура нашої великої нації.

Розпочалась ця боротьба клясова з хвилиною, коли розпочалась сама цивілізація: коли в людській кочовничій громаді знайшовся перший розумний, сильний і працьовитий чоловік, що взявши добру палицю в руки, позганяв своїх товаришів із гиляк, на яких вони, живучи з дня на день і лускаючи »семушки« гойдалися, а заставив їх коло землі тяжко трудитись і працювати, одночасно від сторонніх напасників та грабіжників їх своєю силою й відвагою охороняючи. Боротьба між обуреною за таке насильство громадою й отим сильним, розумним, працьовитим чоловіком була першою й з того часу вже вічною клясовою боротьбою.

І з того часу, хоч під впливом праці виросла цивілізація, хоч ота перша примітивна палиця прибрала інші форми, але суть клясової боротьби лишилась вічно та сама. Як тільки сильні, розумні й працьовиті люди – організатори праці й оборонці своєї громади – під впливом різних причин, а перш за все під впливом вродженого людині нахилу до неробства самі залізли на гиляку і, гойдаючись на ній, дивились тільки, як інші із страху перед ними працюють – як тільки ці люди ставали самі слабими, нерозумними й ледачими й не встані вже були організаторську палицю добре в руках держати та свою громаду від зовнішнього ворога охороняти, зараз же починалась соціальна революція. Під її впливом сильні

люди або відроджувались, набирали нових сил і далі працю людської громади організували, або, якщо були вони вже зовсім нікчемні, гинули, а їх місце займали зараз же найсильніші з-поміж революціонерів-працівників, що ту саму палицю в свої руки брали й так само далі людську працю організували й плоди її охороняли. Постійне відновлення аристократії – ось вічний і незмінний наслідок кожної боротьби творчих, продукуючих, працюючих клясів.

Але іноді – особливо у націях, які вроджені людині ненависти до праці під впливом довгої цивілізації ще не позбулися – місце старих скинутих організаторів займали невиховані в продукуючій праці, організатори нові, а ті, що самі нічого не продукуючи вміли тільки словесно народ проти старих «гнобителів» бунтувати. Не вміючи продукції й праці зорганізувати, вони на верху могли держатись тільки доти, доки вони «народ» од праці увільняли й доти, доки було що зі старих, нагромаджених попередньою працею скарбів народові роздавати. Й тому така нація, де народолюбні демократичні провідники бунту, а не революціонери з-посеред продукуючих клясів перемагали, падала й котилась по руїні своєї цивілізації вниз доти, доки не прийшов хтось чужий і наново її до праці та до своєї – чужої вже для неї – цивілізації не запріг.

Вирівнювання клясів по типу найвищому, це дорога розвитку працюючих націй, що мають, як приміром Англія, найгострішу клясову боротьбу при найвищій техніці, найкращій аристократії й найкраще зорганізованому пролетаріаті. Вирівнювання ж клясів по типу найнижчому, це дорога упадку націй, що воліють гойдатись на гиляках, чим творити техніку матеріального життя; яких уся духова творчість іде в красне письменство; які в своїх степах і лісах мають сильну опозиційну демократію, але не мають ніякої боротьби продукуючих клясів і тільки періодичні всенациональні кулачні розправи численних демократичних партій; у яких стара аристократія відзначається тільки тим, що не говорить «тугешньою» мовою, вважає себе інородцями й глибоко не вірить у власний розум, а за те сильно вірить в «Антанту», – а кандидати в аристократію нову, самі не здатні по природі своїй організаторську палицю в руки взяти, «пропонують» лускаючому «семушки» народові, щоб він їх вибрав в пани за їхнє щире й безмежне народолюбство...

Московський большевизм завдяки своїй давній, фанатич-

ній клясовій виключності зумів себе зберегти від демократичної зарази. Проголосивши й провівши диктатуру своєї кляси він намагається врятувати свою націю й свою державу від усіх фатальних наслідків демократичної революції Керенського. Він дав нації московській нову, сильну аристократію, до якої все, що було живішого між її старою аристократією вже пристало, пристає і, якщо тільки большевиків світовий фінансовий капітал не здемократизує і не розложить, буде приставати чим раз більше.

Разом із тим диктатура пролетаріату в Московщині поклала кінець ще одній з незлічимої людських утопій – утопії соціалістичного демократизму.

Модерна раціональна й «наукова» соціалістична утопія обіщувала людям у своїм кінечнім здійсненні знищення законів розвитку цивілізації, з яких свідомости вона виросла й якими весь час сама держалася. Ці великі закони вперше ясно сформульовані учителями соціалізму, це залежність усього цивілізаційного розвитку людства від клясової боротьби й залежність усяких ідеологій, всяких ідейних моторів людського громадського життя від способу життя й матеріальної продукції тих, хто ці ідеології творив. Під впливом перемоги соціалізму ці закони розвитку цивілізації мали безслідно счезнути. В соціалістичнім раю вже боротьби клясів не повинно було бути й соціалістичні ангели від матеріальних умов свого існування мали бути зовсім незалежні.

Коли до цього факту прикласти велику марксистську методу матеріалістичного розуміння історії, то він дасться пояснити хіба тільки тим, що сини Ізраїля, які в такім великім числі в ряди соціалістичні вступили, перенесли на соціалізм свою стару ідеологію кочовничої безземельної нації й свою віру в себе, як в народ вибраний од Бога, до якого закони всіх інших осілих націй, а значить і закони цілого людства не стосуються.

Вірою в оцю соціалістичну утопію пояснюється нарікання наших «марксистів» на соціаліста й революціонера Пілсудського за те, що він, ставши начальником польської держави, не вирізав польської буржуазії, не віддав Львова «українським товаришам» і під час прийомів не кидає бомб на представників реакційних буржуазних держав. Таксамо бідкаються вони, чому соціальна революція в пролетарській Московщині, з її гаслом визволення націй «вплоть до отделения», фабрикується вже там тільки на експорт.

Тому так діється, каже матеріялістичне розуміння історії й так думаємо ми, що революціонер творець а не руїник робить революцію й рятує ціле людство тільки доти, доки сам не стане організатором праці. З хвилиною, коли він сам починає будувати й організувати працю – як це намагаються вже робити московські большевики – він перестає бути революціонером, а робиться аристократом-консервативом і коли він ще з мотивів національно-економічних ширить світову революцію, то тільки серед інших народів поза межами своєї влади. Таксамо зрештою, як Наполеон ширив революцію й визволяв Європу від »тиранів«, як французькі революціонери, поширюючи гасла »свободи, рівності й братерства«, ограбили в кінці XVIII. століття Італію і т.д., і т.д. ...

*

*

*

Трудно наразі зорієнтуватися, чи цей наш новий український большевизм це дійсно клясовий пролетарський рух, що в стані прискорити на Україні появу нової творчої аристократії – чи це просто прихильники російського большевизму, наші самі крайні народолюбці-демократи. Коли це дійсно організація української пролетарської класи то будемо надіятись, що як російський большевизм, усунувши здеморалізовану демократію й здегенеровану частину старої аристократії, повертає Росії світовий вплив і значення, таксамо український большевизм верне Україні державну незалежність і дасть нації нашій нову міць, занапашену в довгих демократичних добах нашої історії.

Але коли це тільки крайні демократи, тобто найнижча демократична формація, що від інших відрізняється тільки ще більшим народолюбством і орієнтацією не на соціалістичну Польщу, а на большевицьку Росію, то це найнебезпечніша із всіх українських демократій. Бо в протилежність до безсилої навіть у своїй деструктивній роботі демократії польонофільської, вона для тієї ж самої демократичної руїни може використати сильні антипольські й москвофільські інстинкти наших народніх мас. Це в такому разі відроджена Брюховеччина тільки в ще гірших і небезпечніших формах, що нашим народнім масам готує таксамо нову національну й економічну неволю, а їх провідникам ту саму роль московських »розлагателів« і агентів.

На превеликий жаль новий рух виступає анонімно. Про

прізвища, про живих творчих людей можна тільки здогадуватись. Говорять і деякі газети пишуть, що до «Советського Блюку» належить професор Грушевський. Спростування не було, отже тому дозволяю собі прізвище професора Грушевського зацитувати, пригадавши одночасно те, що він писав на весні 1918 року про «Кінець московської орієнтації»:

»Я вважаю« – цитую слова цієї статті – »визволення від «песього обов'язку» супроти Московщини незвичайно важним і цінним. Роздумуючи над цим моментом я думаю, що недаремно пролилася кров тисяч розстріляних українських інтелігентів і молоді, коли вона принесла, чи закріпила духове визволення нашого народу від найтяжчого й найшкідливішого ярма, яке може бути: добровільно прийнятого духового чи морального закріпощення. Я скажу різко, але справжніми словами: це духове холопство, холуйство раба, якого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі й холопства, його апологетом і панегіристом... Таким холопством вважаю ту вірність, ту служебність не за страх, а за совість, глибоку й непобориму, поколіннями виховану, яку українське громадянство виявляло, в одних частих менше, в інших більше супроти державних, культурних і національних інтересів Росії й великоруського народу.«*

Таких слів на вітер не говориться. Отже, будемо разом із професором Грушевським надіятись, що кров найкращої української молоді під Крутами не пролилась даром, що народ наш уже до добровільного рабства не поверне й що «Советський Блюк» це не відроджена холопська Брюховеччина, а нова творча течія найкращої принаймні в своїх власних очах, отже значить аристократичного по своїй природі української пролетарської класи.

*

*

*

В цій надії дозволю собі звернути увагу представників нашого українського большевизму на кілька питань, зв'язаних на мою думку з будучиною українського пролетаріату й буду дуже щасливий, коли ці мої скромні замітки зможуть викликати про цю важну справу обмін думок у пресі. Застерігаюсь зараз же, що не про «соціаль-

*М. Грушевський: «На порозі нової України». Стор. 10.

ний мир» мені йде, бо зрештою кожному, хто прочитав цей лист ясно, що я такого «гнилого миру» не є прихильником і волю чесну й отверту боротьбу, між іншим і тому, що вона дозволяє противникам без облесливих обманств чесно й отверто між собою говорити.

Отже 1. Коли навіть допустити, що в цілім світі відбудеться соціальна революція й скрізь аристократія пролетаріяту замінить пануючу міщанську демократію (бо земельна аристократія з упадком Німецької Імперії ніде вже тепер не править), то проте трудно допустити, щоб у цілім світі повстала тепер одна держава, де людина, кажучи словами В. Левинського, «матиме змогу користуватися *ius cosmopolitanum*, цебто правом бути громадянином кожного закутка землі» й яка знатиме «тільки один природний поділ людей, цебто поділ на язиково-культурні національні спільноти»*.

Щоб уявити собі таку світову державу з поділом на екстериторіяльні язиково-культурні спільноти, яких усі культурно-національні права будуть забезпечені й які не потребуватимуть тому власної держави – треба допустити, що кожна з цих екстериторіяльних націй буде виконувати в цій світовій державі якусь окрему й спеціальну функцію. Приміром українці, повернувши до своєї забутої півкочової системи переложного господарства й вільних на підставі *ius cosmopolitanum* займанщин, будуть тоді хліборобами, німці – індустріальними робітниками, жиди – керівниками світового господарчо-економічного апарату, Кіргізи – провідниками по Європі і т.д. Бо в противному разі, коли тільки в одній нації буде кілька професій і коли кожна з націй захоче займатись хліборобством на своїй власній території, то зараз же їй буде потрібна своя національна держава без якої не можна буде організувати цих різних професій у один національний організм праці, і без якої не можна буде оборонити власної території на випадок, коли б якась інша нація захотіла в більшім числі стати громадянами чужої національної (допустимо кращої чорноземної) території.

Раз будуть після соціальної революції національні держави – що зрештою признає й цитований вище В. Левин-

*В. Левинський: «Народність і держава». Стор. 125. Про *ius cosmopolitanum* пор. вище наведений аналогічний погляд «Інтернаціонального огляду індустрії, комерції й банків».

ський – то розуміється та нація, яка матиме свою територію, але не матиме своєї держави, муситиме належати до чужої держави, отже хоч і буде пролетарською нацією, але нижчого так би сказати сорту.

Допустивши при тім, що будучі пролетарські держави будуть дуже миролюбиві й дуже ліберальні, все ж таки на всякий мовляв случай, вони мусять мати для оборони свою армію й уже доконче, щоб споживати свій власний хліб, мусять мати свій власний господарський апарат. Отже, коли якась пролетарська нація не матиме своєї власної армії і не матиме своєї власної організації праці в формі окремого господарського апарату, то вона буде нацією залежною від чужої армії й чужого господарського апарату, значить буде нацією не власновільною, нацією поневоленою.

Пролетаріят же, як відомо, змагає до знищення всякої неволи в тім числі й національної. Й досі принаймні не відомо, щоб наприклад більшовики англійські пропонували для здійснення у себе соціальної революції, окупацію Англії російськими червоними військами. Для знищення клясової неволи пролетаріят створив ідею соціальної революції й безкомпромісової боротьби з буржуазією. Мабуть для знищення національної неволи пролетаріят кожної поневоленої нації повинен створити ідею національної революції й безкомпромісової боротьби з гнобительською нацією. Бо коли б пролетаріят створив був для себе фікцію про добровільну уступчивість буржуазії й можливість компромісу з нею, то все напруження його клясової енергії було б пропало й він ніколи не зміг би дійти до перемоги. Чи зможе поневолена пролетарська нація визволитись з-під гнобительської пролетарської нації, коли її провідники вчитимуть, що гнобительська нація добровільно, під впливом компромісу, сама піде на уступки?

І як супроти всього вище сказаного пояснити, зі становища українського пролетаріату, факт, занотований у 4. числі «Нової Доби», що «на нараді комуністичної партії України в Києві прийнято постанову, щоб вільна, самостійна, українська республіка була в союзі з російською республікою, при чому господарський устрій і військова сила мають бути спільними»...

2. Чи можлива є тепер така диктатура українського пролетаріату на Україні, під проводом якої українська нація

могла б здобути повну національну й державну незалежність? Тобто, другими словами, чи знайдеться на Україні стільки ж, скільки й у Московщині офіцерів, жандармів, чиновників, фабрикантів і поміщиків, які б цю диктатуру визнали й під її проводом до будови держави приступили. І якщо така диктатура неможлива і якщо українська держава мусить бути відбудована під проводом інших клясів і іншими методами, чим держава російська, то чи з погляду інтересів українського пролетаріату краще в ім'я національної волі пристати до спільної державної роботи з іншими українськими клясами (як це робив досі приміром пролетаріат англійський, німецький і інші), а тоді вже в своїй незалежній державі зробити соціальну революцію, чи краще в ім'я соціальної волі знищити при допомозі російських большевиків інші українські кляси й пристати на становище поневоленої нації в пролетарській державі російській. Хоч би це останнє мало навіть грозити повним знищенням української нації, як це бачимо на прикладах інших не розвинених у нації етнографічних колективів, як Каталонці, Бретонці, Кельти й інші.*

При цім, розуміється, треба пам'ятати, що, чи буде світова революція, чи її не буде – це в мінімальній мірі від українських большевиків залежить. Але чи буде Україна, чи її не буде, то за це між пролетаріатом цілого світа тільки пролетаріат український несе повну й єдину відповідальність.

3. Коли прийняти, що скрізь відбудеться соціальна пролетарська революція, то чи можна одночасно допустити, що ця революція разом із тим знищить усю приватну, а в дальшій консеквенції й національну власність на землю та поверне нації до кочової чи півкочової доби їх існування. Коли ж така гіпотеза неправдоподібна то в боротьбі між городом і селом, яка все гостріше скрізь, а особливо у нас на Україні зарисовується, чи пролетаріат український стане по стороні

*По скільки наші большевики думають йти спільно з російськими большевиками, то вони повинні тямити, що російський большевизм вже не одноцільний. В цьому все виразніше зарисовується течія національно-патріотична, що перш за все буде боротись за інтереси Росії із всякими інтернаціональними впливами, й течія інтернаціональна, що все буде готова йти на уступки коштом Росії. – Вживаючи прізвищ людей не персонально, а як синонімів певних течій, можна напевно сказати, що Улянов-Ленін й Бронштейн-Троцький спільно Росією правити не зможуть. Хтось з них мусить уступити. А хто з них має бути учителем і провідником українських большевиків?

города проти села, чи з селом піде проти города. Переходячи це питання на політичну термінологію: чи політичні, соціальні й національні інтереси в сучасний мент в'яжуть український пролетаріят міцніше з інтересами буржуазії, чи з інтересами аграріїв. Думати, що городські капіталісти й аграрії творять разом «одну і ту саму буржуазію» – це справді улегшувати значно собі самому умову працю, але разом із тим закривати очі на дійсність. Це значить забувати про недавню гостру боротьбу між аграріями й буржуазними капіталістами в Німеччині, про таку ж боротьбу в Англії й Франції, про сучасні гострі противенства між аграрними й буржуазними колами в усіх новоповсталих державах, це врешті не знати про такі свіжі й наші власні події, як боротьба «Всеукраїнського Союзу Хліборобів» з «Протофісом» в останніх часах Гетьмана Павла Скоропадського.

Від того чи пролетаріят знищить панування капіталу й при допомозі хліборобського, опертого на праві приватної земельної власності села збудує нову промисловість, нову фабрику, нову техніку, новий город і нову городську цивілізацію – чи вступить у боротьбу з селом і в цій боротьбі між законом землі й законом капіталу загине з усією сучасною капіталістичною городською цивілізацією – залежить на мою думку вислід цілої сучасної чергової європейської кризи...

4. По скільки я добре, як не соціаліст, розумію Маркса, то він думав, що світова пролетарська революція й знищення капіталізму наступить тоді, коли її зробить пролетаріят продуктивний (отже, не тільки «робітників духа» й людей «неопределенных професій»), які придбали здатність (капацитет) економічну, розуміння праці й чуття законності, вироблені в них під впливом самих умов попередньої капіталістичної продукції.

Отже, пролетаріят мав би знищити буржуазію не для того, щоб зайняти її помешкання й поділивши між собою нагромаджені попередньою працею багатства, споживати їх у буржуазній обстановці, – а мав би створити вищу законність і вищу мораль праці, потрібну для зорганізування вищої продукції при вищій, більше скомплікованій техніці. Перейняти од буржуазії найвищу форму продукції, таку, яку буржуазія вже не в стані була би сама зорганізувати, і повести її далі на вищий ступінь, таке, – думав Маркс – мало б бути завдання пролетаріату. Через те треба допустити, що дійсна пролетарська революція могла би відбутись тільки в момент

найвищого розвитку економічного життя, а не в момент його розвалу й упадку.

Соціяльну революцію в момент розвалу техніки продукції Європа вже раз переживала. Це був упадок Римської Імперії, завершений страшною економічною руйною, наїздом варварів, і продовжений середніми віками. Чи часом тепер соціалістичних проповідників вищого економічного соціалістичного устрою не жде така сама доля, яка в середніх віках зустріла християнських пророків, «громовий голос яких, в інтерпретації св. Єроніма – пише Ренан у своїй «Історії Ізраїля» – наганяв страх на багатих і можних, не даючи ніякої змоги в ім'я оборони інтересів бідних, чи тих, кого за бідних рахували, розвинулись індустрії, науці й взагалі земним ділам» (в протилежності до справ небесних, справ абсолюту)...

У всякім разі дуже сумнівно, щоб Україна, де буржуазія не була здатна збудувати ні одної фабрики без «казенного пособія», вже дозріла до пролетарської соціальної революції й навряд чи наш пролетаріят придбав уже здатність економічну, розуміння праці й почуття законности в організації цієї праці. Але позаяк це зводиться в кінці до питання віри, то дискусія тут виключена. Ми не віримо, а інші вірять, та й годі.

Але ж навіть віруючи в соціяльну пролетарську революцію, можна допустити, що вона не вдасться. Отже, тоді коли ми не вернемось – що теж дуже можливо – до середньовіччя, знищення промислової техніки, а з нею й самого пролетаріяту, то для підготовки пролетаріяту до нової будучої революції й до опанування цілої людської продукції – для вироблення в його свідомості чуття законности, моралі й розуміння праці – який лад кращий: чи демократична народня республіка, чи клясова трудова монархія?

Дозволю собі нагадати, що думки про республіку й монархію дотеперішні ідеологи пролетаріяту, що мали на увазі очевидно монархію стару, а не нову монархію трудову, про яку говоримо й яку обстоюємо ми.

Маркс уважав кращою республіку, бо – на його думку – в республіці увага пролетаріяту не одвертається в бік боротьби з монархізмом і земельною аристократією, а через те легше розливається в ньому клясова свідомість і свідомість клясової боротьби з буржуазією. Він очевидно брав під увагу

факт, що в знищенню монархії заінтересована була перш за все буржуазія, яка втягає до цієї боротьби пролетаріят і тому цей союз її з пролетаріатом затемнює його клясову свідомість.

Але ж від часу, коли ці слова були написані, наступило багато змін, і республіки показали себе зовсім не такими, як думав Маркс.

»Револьта бідних може послужити базою – пише коментатор і континуатор Маркса Сорель – для сформування народньої держави (*l'état populaire*), збудованої буржуазією, що хоче продовжувати свій буржуазний спосіб життя й що піддержує ідеологію буржуазну, але видає себе одночасно за представників пролетаріату. Така народня держава примушена все ширше й глибше запускати свої шупальці, бо маси стають усе менше податливі до обманства з хвилиною, коли перший момент боротьби пройшов, а коли проте треба піддержувати їх ревну відданість у спокійних уже часах. Це вимагає скомплікованих виборчих машин і в результаті великого числа всяких милостей до роздавання. Все збільшуючи число своїх урядовців, народня держава допомагає витворенню кляси інтелігенції, якої інтереси різняться від інтересів пролетаріату-продуцентів, і в той спосіб така держава збільшує оборонну силу буржуазної форми проти революції пролетаріату. Досвід учить, що оця буржуазія державних комісіонерів, не зважаючи на свою низьку культуру, дуже прив'язана до буржуазних ідей, і коли який небудь пропагандист революції опиниться на урядовій посаді, він з найбільшою легкістю стає прекрасним буржуа«*. Це була писано в 1908 р., а з того часу досвід хоча би одної нашої республіки міг би дати багато більше матеріалів для характеристики республіканських народніх »популярних держав«.

Усвідомленням цієї деструктивної для пролетаріату ролі народньої республіки пояснюється факт, що французький пролетаріят до республіки ставиться крайнє вороже, що республіканські емблеми нищать там під час робітничих демонстрацій і що в своїй антиреспубліканській акції він часто йде рука в руку з найбільшими французькими патріотами і націоналістами, що завзято борються за свою, таксамо антиреспубліканську і антипарляментарну, неомонархічну ідею.

*G. Sorel: La décomposition du marxisme, p. 27.

І дотеперішній досвід підтверджує, що пролетаріят найкраще і найповніше організується в монархіях. Найсильніші пролетарські організації повстали в монархії німецькій, а особливо в монархії англійській, де хоч Король, як кажуть – «царствує, але не править» – але де весь устрій життя, на традиції монархічній опертий, наскрізь монархічний, клясовий, аристократичний. Цей факт був таксамо підмічений ідеологами й провідниками пролетаріату, що між іншим знайшло вираз в цікавій дискусії між Жоресом і Бебельм, яка зав'язалася на цю тему на соціалістичнім конгресі в Амстердамі в 1904 р. і яку дозволю собі тут в коротких словах нагадати.

Приводом до дискусії послужив сконстатований на цьому конгресі факт, що за попередніх дванадцять літ у Європі найбільше крові робітників було пролито в Республіці французькій.

» В певній мірі – казав тоді Бебель Жоресові – я мушу супроти Вас виступити адвокатом монархії... Монархія не може заангажовуватись до краю в боротьбу клясів. Вона мусить рахуватись з народніми масами. У всіх республіках сконстатовано інтервенцію військ під час страйків. І правительство французьке це правительство клясове«.

– Але ж ми маємо загальне право виборче – боронив республіку Жорес.

– Ви його одержали від Наполеона – відповів Бебель.

– Тільки республіка розвиває всі горожанські чесноти.

– Ви ж її одержали від Бісмарка, що полонив вашого імператора – коротко на це замітив Бебель.

– Монархи, коли й дбають про народні маси – закінчив свою оборону республіки Жорес – то роблять це не з обов'язку, але з егоїзму і то свідомого егоїзму«.

Але ж цією послідньою фразою Жорес не хотючи підкреслив один з найбільше позитивних боків монархічного ладу. Бо як це може не сумно, але егоїзм являється послідньою й останньою інстанцією в усіх ділах людського співжиття. І тільки той лад може бути для мас народніх найкращим, де права їхні обороняються з мотивів егоїзму, а не задля любови, справедливости чи обов'язку...

Сьогодні Республіка Французька, вигравши при допомозі американських трестів і Англійської Монархії першу частину світової війни, відплатила Німецькій Імперії за Бісмарка тією самою монетою: дала німцям республіку. І взагалі скрізь

падають старі монархії, а як гриби по дощу ростуть республіки. Стара велико-поміщицька і бюрократична монархія – останній слід старого феодалізму – не вернеться очевидно ніколи. Але чим більше в Європі республік народніх, тим швидше прийде скрізь монархія нова, монархія не феодальна, а трудова.

Монархія, що забезпечить сталим і сильним державним апаратом, вирваним з рук політичних спекулянтів, повну волю продукції і праці. Що не дасть можливости буржуазії оборонятись од тяжкого обов'язку організаторів праці й захищати своє паразитарне існування при допомозі підкуплених народніх трибунів. Що врятує пролетаріят од деморалізуючої надії, що захоплення політичної влади звільнить його від обов'язку праці, від обов'язку зорганізувати й повести цю працю краще, чим це робить і робила буржуазія. Що у власнім егоїстичнім інтересі Голови Держави й Нації буде захищати тих, хто для збільшення продукції держави й нації потрібний: всіх робітників і продуцентів, а не експлуататорів політики й керівників виробних машин. Що техніку людську буде постійно розвивати, при кращій фабриці організуючи вищі пролетарські формації, при синдикатах хліборобських продуцентів-власників, об'єднуючи в одно національне тіло розпорошене селянство. Що цю техніку із знаряддя нищення нації й визиску людей поверне в знаряддя боротьби з природою, поширення людської сили матеріальної з необхідним для такого поширення збільшенням сили моральної, сили людського духа. Що віджене від пролетаріяту оту хмару агентів, яка його тепер оточує і, під'юджуючи робітників на грабунок буржуазії, у них же награвлене золото й брилянти скуповує, іншій чужій буржуазії перепродує й у той спосіб консервуючи закон капіталу, ліквідацію революції й ще гіршу неволю пролетаріатові готує. Монархія врешті, яка одна тільки встані забезпечити можливість безпосередньої класової боротьби між незахищеною парламентами буржуазією й нездеморалізованими партійно-політичними провідниками пролетаріятом і через те одна тільки встані виробити в пролетаріяті здатність до економічної творчости, почуття законности й моралі праці, без якої ніяка соціальна революція й перемога пролетаріяту не тільки тепер, але й у будуччині, не буде ніколи можлива.

Така Трудова Монархія прийде, бо прийти мусить. Коли не збудуємо ми її тепер самі добровільно й свідомо, рештки

старої цивілізації, культури й націю нашу при тім зберігши, то збудує її за деякий час людський інстинкт самоохорони під впливом економічної руїни, політичної анархії, голоду, тифу, холери й чуми, які собою сучасну соціальну революцію й усі повсталі з неї народні республіки завершать.

До боротьби за повну державну й національну незалежність української нації провідники пролетаріату нашого в часах дореволюційних себе духово й ідейно не підготовили, найвищого напруження національної волі та енергії не створили й тому в час революції по лінії найменшого опору покотилися. Тому між ними не міг появитися ні один творець, не міг прийти український Ленін. Невже, не підготовлять вони себе й до прийняття нової грядучої політичної форми існування вільних, незалежних, працюючих націй, без якої життя й нашої нації буде неможливе, а будування якої без активної допомоги українського пролетаріату, силами самого тільки монархічного по своїй природі, хліборобського селянства, буде з попередньою, тяжкою і непотрібною руїною зв'язане.

За трудову монархію, чи за республіканську анархію? За національну волю чи за національну неволю? – Ось ті питання, на які ті, що на чолі пролетаріату українського стоять, перед ним і перед цілою нацією, як не тепер, то колись відповісти мусять.

»Той, хто сфабрикував утопію, призначену на те, щоби ущасливити людство, вважає себе посідачем права власности на свій винахід. Він думає, що ніхто краще від нього не може прикласти до практики його системи. Він уважав би за річ дуже нерозумну, коли б його література не принесла йому державної посади. Але ми абсолютно нічого не винайшли, ми навіть твердимо, що не існує нічого до винайдення...«*.

Навівши на прикінці ці слова нераз вже цитованого мною великого ідеолога синдикалізму Сореля, прошу читачів цього листа мене до таких фабрикантів соціальних утопій – про яких говорить Сорель – не причисляти. Думок своїх не опатентовую, бо вони не мої. Вони тільки сформульовані мною, а виніс я їх з того оточення, серед якого я виріс, з тої хлібо-

*G. Sorel: Reflexions sur la violence, 4-me edition, p. 51

робської кляси, до якої душею й тілом належу, і яка так мусить думати з хвилиною, коли знов національно-українським стає. Тим паче ними до ніякої посади державної дороги собі не проможую. Я нічого нового не винайшов і вважаю, як і Сорель, що в справах суспільних, в справах нації, нема нічого до винайдення. Є – думається мені – одно й тільки одно ірраціональне громадське життя; є понад ним більше або менше наближені до дійсности спроби розуміння того життя, його найближих тенденцій, його найближчого розвитку; є врешті в кожному з нас зі способу його клясового життя й праці впливаючий громадський інстинкт, що примушує за своє таке, а не інше розуміння будуччини цілої громади, за свою громадську ідею боротьби і її силою праці духової та фізичної в потік ірраціонального громадського життя вводити.

Трьох синів рідних має сьогодні наша мати – спільна наша людська громада – Україна: хлібороба-гетьманця і неомонархіста, більш або менш соціалістичного інтелігента-демократа й республіканця, і пролетаря-большевіка та інтернаціоналіста. Мати наша тяжко хвора. Всі сини її поріженні, кволі, слабосилі й сильної, об'єднуючої їх всіх національної ідеї вони досі для громади своєї створити були не в силі.

Тільки один інстинкт любови сина – громадянина до матері – громади може подиктувати нашому розумові, те що до врятування України, для зорганізування нашої громади в націю потрібно. Наша власна нами ж кожного дня творена будуччина покаже, чи був взагалі за наших часів на Україні отой український національний громадський інстинкт і зокрема – у кого з синів України любов до матері – у кого з нас національна ідея українська – була найглибша й найсильніша.

**РОЗУМІННЯ НАЦІОНАЛІЗМУ
В ДМИТРА ДОНЦОВА**

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ ДОНЦОВА

Д-р Григорій Васькович

I

Завданням нашої статті є оцінка національної ідеології Донцова на основі аналізу його твору «Націоналізм». Метою творчості Донцова є патріотичне виховання українського народу. В «Націоналізмі» він указав на виховний ідеал, а крім того, вказав шляхи, якими треба йти до цього ідеалу. Виховним ідеалом у Донцова є служба Батьківщині, служба своєму народові, нації, для добра якої з посвятою мають працювати всі українці. Тим способом він дав тривалі ідейні основи національного виховання, стараючись перевиховати український народ, а зокрема його провідну верству. Творчість Донцова не є науково спопуляризована. Щоб це зробити, треба провести основну аналізу його творчості при допомозі докладно означених понять і порівняти головні його твердження з новими науковими осягами та історично-політичною дійсністю. Також треба дослідити, чи прийняті ним ідеологічні засади відповідають вимогам часу і потребам нашої нації, для якої були призначені. Саме в такому сенсі деякі проблеми з твору «Націоналізм» хочемо розглянути в цій статті.

Початки свідомого українського націоналізму можна, за словами самого Донцова, частинно знайти вже в Гоголя і Куліша. Виразно вони виступають у Шевченка, Лесі Українки і Миколи Міхновського. В «Самостійній Україні» Міхновського, пише Донцов, «ми бачимо новий світогляд, наскрізь націоналістичний і наскрізь активістичний... Брошура виходить з поняття нації та її боротьби, як незбитих фактів історії: і на них будує свої вимоги... Їй були іманентні революційність і зачіпний націоналізм..., тому зачисляю цю невеличку брошуру до тих немногих голосів, що рвали з провансальством, кличучи до нового націоналізму».

Сам Донцов будує новий націоналізм, як світогляд народу, який визнає ідею нації, цебто ідею людської спільноти, що є, або хоче бути, організованою в окрему політичну одиницю, на принципі волі, якій він надає головне значення. Але поняття волі тяжко окреслити докладно. Причини трудности

в тому, що воля – явище психічне, а людина не має можливості збагнути, з чого постають психічні прояви. Психіка або душа є річчю в собі (Ding an sich), і як така входить в обсяг метафізичних міркувань. Ми знаємо, що вона існує, але не знаємо, чим вона є. Великі мислителі душу визначали різно. Арістотель назвав її ентелехією (щось, що свою ціль несе в собі), Бергсон говорить про неї, як про життєвий елян (Lebensschwungkraft), Шопенгауер її назвав волею до життя, що діє сама з себе. Також Донцов, за Шопенгауером, називає цю душевну властивість волею, підкреслюючи одночасно, що воля в такому розумінні виявляється під різними видами. Пригадуємо, що під волею Шопенгауер розумів не тільки метафізичну властивість душі, але принцип світу і першу причину буття взагалі. Донцов, натомість, поняттям волі окреслює лише особливу суть самої душі, яка виявляється під різними видами. З цих різних видів він наголошує такі, що входять в обсяг прямувань і почувань. Пізнанням і мисленням він приписує тільки функційну роллю, як і Шопенгауер.

Тут треба особливо звернути увагу на той момент, що ідеалістична основа ідеології Донцова не полягає у волюнтаризмі як філософському напрямку, про що твердить багато його визнаців і противників, бо Донцов зовсім не мав у пляні прийняти всеціло теоретично-пізнавальну систему Шопенгауера, хоч і нав'язує початково до неї при окреслюванні душевних властивостей людини. Він старається будувати національну ідеологію на природних властивостях психіки, які можна досліджувати не метафізично, а феноменологічно. Отже, не на волі, як метафізичному принципі світу, але на душі, як нематеріальній і складовій частині буття, будує Донцов свою ідеологію – на душі, в проявах якої гонове намагання і свідоме хотіння, або воля, є одним з численних проявів, на які багата людська психіка. Якщо ж хочемо філософічно окреслити ідеалізм Донцова, то він є ідеалізмом історичним, який уважає ідеї за головні порушуючі сили історії. Це ясно виходить із цілої творчості Донцова і в тому перша його заслуга, що він під час значного поширення матеріалістичного світогляду у світі зумів ясно визначити українську національну ідеологію на боці ідеалізму, протиставляючи її всеціло й рішуче плучно спрепарованим доктринам матеріалізму. «Чинний ідеалізм» був прийнятий пізніше в постановках першого Конгресу ОУН в 1929 р., як головний принцип організованого націоналістичного руху, і залишився в такому розумінні до нинішнього дня. Саме тому не можна дивуватися,

що визнавці ідеалістичного світогляду не погоджуються з твердженням Горнового, яке появилось в «Сучасній Україні» (ч. 3, від 4.2.1951 р.), де говориться в такий спосіб: »III. Надзвичайний Великий Збір Організації Українських Націоналістів прийняв виразну постанову, що ОУН не зв'язується жодною філософією, і тому її члени можуть визнавати як філософський ідеалізм, так і матеріалізм«. Треба підкреслити, що таке твердження є невірне: В дійсності ніде в постановах III. НВЗ ОУН такого визначення нема записаного. Якщо питання світогляду й було з тактичних причин так обмірковуване на III. НВЗ, то ні в якому разі воно не було прийняте в ідейно-програмових заложеннях ОУН як офіційне. Найкращим доказом того є факт, що до постанов його не внесено. Український визвольний рух був і мусить залишитися виразно на позиціях ідеалістичного світогляду, якщо він має всеціло перемогти матеріалістичний большевизм.

Воля у феноменологічному розумінні є складником психічного життя, яке має три основні роди властивостей: прямування, пізнавання і почування. Прояви цих властивостей знані з власного життя і обсервації живого оточення. Такими проявами основно займається психологія, яка робить старання не тільки описати всі явища психіки, але дати також їх класифікацію. В тому випадку зроблено значний поступ. Загально беручи, кожна з трьох психічних властивостей виступає в двоякій формі. І так у прямуваннях розрізняємо гонові намагання і свідоме хотіння або волю. В пізнаванні розрізняємо зміслові почуття і почуття духові. Кожна з тих форм має ще цілу низку специфічних окреслених якостей. Гонове намагання виявляється в самих вітальних гонах зберегти життя і в стремліннях. З головних стремлінь, про які найбільше говорить Донцов в «Націоналізмі», назвемо стремління до діяльності, до значення, до володіння, до творчости, до заінтересувань, стремління любови, соціальні стремління тощо.

Ця властивість душі, яку Донцов називає волею жити і панувати, є не чим іншим, як природним гоновим намаганням. Уважаючи за найважливішу основу національної ідеології волю нації до життя, влади, експансії, Донцов тим самим підкреслює важливість двох головних якостей гонових намагань, які з внутрішньої природи проявляються в людині і є напрямлені забезпечувати вдержування роду, себто забезпечувати життя і ріст одиниці і народу. Цими головними гонами

є гін збереження життя, що відповідає шопенгауерській волі до життя, і стремління володіти, що менш-більш відповідає ніцшеанській волі до влади. Гонові намагання є дійсно дуже важливою властивістю психічного життя. Вони випливають з недослідженої метафізичної душевної сили до життя, і їх окреслення в Донцова зовсім не суперечить новим науковим досліддам. Рорахер, віденський професор психології, пише, що »гонові намагання це вітальні психічні сили, які штовхають нас елементарно міццю до окреслених поведінок«. Лерш у свою чергу називає їх »імпульсами телеологічної динаміки, які є вітальними спричинниками рухів«. Подібно висловлюються про цю властивість душі також інші психологи. Коли ж говорити про самий гін до збереження життя, то Лерш окреслює його, як »намагання видержати в боротьбі за власне існування, забезпечити власне існування перед усіма протиставленнями й небезпеками, які грозять індивідові від його оточення«. Гін до володіння окреслює Лерш, як »стремління перевищувати своє оточення«, а Шпрангер говорить, що »володіння й ривалізація властиві цілому людському життю. Вони відіграють свою роль навіть у найскромніших і найвужчих колах. Кожній людині притаманна властивість володіння, яке вона хоче поширити на інших«. Але гін до життя й володіння притаманний не тільки індивідам. Він виявляється ще в напрямі вдержання роду, в напрямі розросту самої »спецієс«. Тому гонові намагання одиниці стають величезною соціальною силою і динамічним двигуном суспільства. Маючи те на увазі, Донцов підкреслює, що всяка збірна філософія гуртової одиниці, а в першій мірі – нації, повинна бути збудована лише на цій душевній силі до життя. Волю не тільки що не треба гамувати, пише він, але навпаки – треба плекати й розвивати, бо з нею живе й вмирає нація. Зміцнювання волі має бути першою й головною засадою національної ідеї, яку він ставить на місце кволого провансальства.

Як бачимо, тридцять років тому Донцов вказав на суттєвий чинник природи, що існує в кожній людині і в кожному народі для збереження його існування. Цим чинником є природне гонове намагання всіх живих істот, і, зокрема, людей. Воно науково досліджене й доведене. Кожний, хто уважно прочитає твердження Донцова про вольові властивості людської душі й порівняє їх з найновішими науковими досліддами, побачить, що в твердженнях Донцова нема жодних суперечностей з дійсним станом явищ, про які він говорить. Тут існує згідність його теоретичних міркувань із природними

властивостями психіки. Річ ясна, що силу індивідуальної і національної волі Донцов не відкрив перший. Про неї давно говорено. Але він указав на потребу зміцнення в нас волі нації до життя, влади і експансії, отже спричинився до усвідомлення цієї природної сили на українському ґрунті. Він указав на новий момент і нову силу, що грає основну роль в змаганнях нації до незалежності, і тим зробив перелом у нашій психічній настанові. В цьому саме – друга основна заслуга Донцова, бо перед появою його твору ця внутрішня природна вольова сила народу не була в нас усвідомлена. Це тим більше має значення, що в боротьбі за незалежність, яка по своїй суті є жорстока, кривава, затяжна і довготривала, треба виявити максимум вольового напняття, що й зроблено безастережно в другій світовій війні.

II

На основі наукових психологічних дослідів можемо впевнитися, що вольовий чинник дійсно відіграє найважливішу роль у змаганнях одиниць і народів за своє існування. Тепер треба нам переконатися, чи сама ідея нації, представлена Донцовим, по суті правильна, поступова і корисна для українського народу. Характер його ідеї виразно національний – український. Він пише: «Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити в собі, крім волі до влади, велику всеобіймаючу ідею опанування політичного і економічного нації, виповідаючи безоглядну війну всім аполітичним і інтернаціональним доктринам. Такою ідеєю може стати в нас не всесвітня, ані соціальна, а лише національна ідея, яка має одверто голосити свій остаточний ідеал власновладства супроти зовнішніх – так, як і проти внутрішніх – сил, які сковують її енергію. Нація є одним живим чинником міжнародного життя. Вона є скупченням мільйонів воль доккола спільного ідеалу панування етнічної групи над територією, яку вона одержала в спадщині по батьках і яку залишить своїм дітям. Національна воля є щось інше від суми одиничних воль, вона вище від «волі народу», його часових потреб, завдань і обставин моменту. Мети нації не обмежуються завданням дня, ані тим станом, який застала дана генерація. Нація глядить у минуле, звідки в традиціях шукає свою відправну точку, і в майбутнє, яке має урядити для будучих поколінь. Українство мусить усвідомити собі, що його ідея, коли хоче перемогти – повинна перейняти поняттям

влади над людністю і територією і надхнути собою таку суспільну форму господарства, що піднесла б потрібно видатність моральних і фізичних сил України в порівнянні з її теперішнім станом».

Це, в загальних рисах, зміст української національної ідеї, виложений в «Націоналізмі». Треба підкреслити, що Донцов не займався розробленням програмово-устроєвих питань української національної ідеї. Він уже на самому вступі говорить, що в книзі «Націоналізм», «хоче усталити поняття українського націоналізму, не як ту, чи іншу програму, не як відповідь на завдання нинішнього дня, лише як світогляд, і тому хай не розгортає цієї книжки той, хто шукатиме в ній аргументів за тою чи іншою «орієнтацією», партійною «програмою», чи формою «правління». Також не знаходимо в творі «Націоналізм» систематичного представлення актуальності ідеї нації, що на основі перегляду історичного розвитку давало б доказовий матеріал про її правильність. Наведено тільки окремі цитати й приклади, які зміцнюють основні думки Донцова. Виринає питання, чому саме таку методу викладу прийняв Донцов. Ця метода – безперечно оригінальна, як і ціла його творчість, але вона не могла бути прийнята лише з огляду на оригінальність. До того мусіли бути якісь інші причини. Можна припускати, що однією з причин міг бути той факт, що обширне клясичне опрацювання національної ідеї і також форм правління зробив кілька років перед Донцовом Липинський, який у «Листах до братів-хліборобів» виходить із такого основного твердження: «Не існує ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без спільної боротьби за цю незалежність. І тільки коли існує об'єднуюча спільна ідея української національної незалежності, можемо говорити про існування української нації». Отже Липинський раніше за Донцова обширно опрацював і опублікував концепцію ідеї нації, при чому не від речі згадати, що він у передмові в «Листах до братів-хліборобів», яку написав після появи «Націоналізму», з обуренням говорить, що Донцов «присвоїв» собі його ідею. Очевидно, в цьому випадку Липинський міг говорити лише про ідею нації, бо його концепцію гетьманської форми правління Донцов виразно негує. Але важливішою і головною причиною своєрідного викладу Донцова є його психологічний підхід до проблеми ідеї нації. Він проповідує в першу чергу потребу виховання в нас державницького підходу до національних справ. Саму ж ідею нації він подає загальни-

ково. Та не зважаючи на причини, які зумовили саме таку методу викладу Донцова, мусимо ствердити, що «Націоналізм» не абияк вплинув на організаційно-політичне вироблення українського визвольного активу. Вплив цього твору можна бачити не тільки в ідейних і політично-програмових залаженнях організованого українського визвольного руху, але також у практичній діяльності визвольних кадрів і в підпільній самостійницькій публіцистиці після другої світової війни. Так як ідейні залаження Донцова були виразно звернені до найглибших почувань народу, так само вони були народом прийняті глибиною цілої душі.

Конкретизована форма національної ідеї міститься щойно пізніше в постановах Організації Українських Націоналістів. Там ідейні залаження були оформлені ясно й виразно, для практичної їх реалізації серед широкого громадянства і в активній боротьбі. На трьох Великих Зборах Організації Українських Націоналістів, яка від 1929 р. надавала напрям українській національній політиці, а під час другої світової війни всеціло перейняла керування визвольною боротьбою, оформлено національну ідею в площинах ідейній, політичній і програмовій, під аспектом потреб українського народу. Треба приймати, що «Націоналізм» Донцова напевно був одним з головних регулюючих чинників під час оформлювання постанов на Великих Зборах ОУН, особливо на двох перших, які, в свою чергу, були основою третього. Це випливає вже з того факту, що ідея нації стала основною ідеєю визвольного руху, оформленого в ОУН, а крім цього, навіть у назві організації прийнято слово «націоналізм», яким Донцов раніше назвав свій твір.

На Першому ВЗ ОУН найбільш основно розроблено якраз ідейні залаження націоналістичного руху. Про націю там сказано так: «Нація є найвищий тип органічної людської спільноти, що при найбільшій своїй психологічній та суспільній зрізничкованості має свою одну внутрішню форму, витворену на ґрунті подібного природного положення, спільного пережиття історичної долі та невпинного стремління здійснитися в повноті силової натури. Для Української Нації, в стані її політичного поневолення начальним постулятом є створення політично-правної організації, означеної «Українська Соборна Держава».

Ця ідея, яку Донцов визначив, як «ідею людської спільноти, що є, або хоче бути, організованою в окрему політич-

ну одиницю», була ясно й виразно ставлена на всіх трьох Великих Зборах і дев'ятох Конференціях ОУН. На III НВЗ з серпня 1943 р., який донині зобов'язує цілу ОУН, як у Краю так і за кордоном, оформлено ідею нації в такий спосіб: «Організація Українських Націоналістів бореться за Українську Самостійну Соборну Державу й за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі. Знищення національного поневолення та експлуатації нації нацією, системи вільних народів у власних самостійних державах – це єдиний лад, який дасть справедливий розв'язку національного і соціального питання в цілому світі». Пізніше в Деклярації Проводу ОУН після закінчення другої світової війни в Європі, в розділі «Наші ідейно-політичні основи», читаємо, що основними ідейними вартостями українського народу є:

1. Ідея української самостійної соборної держави;
2. українська нація, що є вихідною всіх чинностей і кінцевою всіх змагань;
3. політична і військова революційна організація, що у визвольний період творить хребет народу і його провід;
4. незалежна політика і орієнтація на власні сили;
5. революційна стратегія і тактика визвольної боротьби;
6. прогресивна програма, що синтезує всі здорові соціальні надбання минулого і сучасного;
7. спільний фронт поневолених народів проти російсько-більшевицького імперіялізму;
8. міждержавна система, що включатиме вільні самостійні держави всіх народів, без окремої супрематії великих держав над малими.

Наведені цитати вказують на те, що ідея нації, якій Донцов присвятив свій головний твір, стала спільним добром організованого визвольного руху на протязі довголітнього змагання за Українську державу. Але не тільки визвольний рух, організований в ОУН, прийняв ідею нації, як головну ідейну силу поневоленого народу. Її прийняли також усі українські політичні партії (за винятком КП(б)У, якщо її, можна рахувати українською), без огляду на свої партійні програми і політичні напрямні, всі суспільно-громадські організації і цілий український народ. Нема свідомого українця, який не визнавав би ідеї української нації і її права на самостійну державу.

Причина такого винесення ідеї нації на перше місце в на-

шому політичному житті має своє глибоке коріння в самому історичному розвитку, який дає нам багатий доказовий матеріал, що ця ідея є правильна. Ідея нації, за словами П. Полтави, є однією з тих основних сил, які впливають на формування сьогоденного історичного процесу. Якраз сл.п. Полтава, провідний член і видатний публіцист підпільної України, дає обширний доказовий матеріал про рушійну силу ідеї нації. В статті «Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу» він робить обширну аналізу історичних подій і суспільно-політичних процесів, на основі яких доводить, що ідея нації стала вирішною силою саме тому, що вона відповідає найглибшим природним прагненням усіх народів – прагненням жити незалежним національним життям. Нав'язуючи до Руссо, що вперше висунув ідею суверенності нації, Полтава вказує на той факт, що ідея нації політично різно конкретизувалася в залежності від різного політичного становища поодиноких народів. У випадку Франції – вона сконкретизувалася, як вимога суверенності народу, з тим, що під народом розумілося загал усіх громадян держави. Дещо пізніше, у випадку німецького та італійського народів, ідея нації сконкретизувалася, як прагнення цих народів до національного об'єднання в одній національній незалежній державі. І врешті, в третьому випадку, ідея нації сконкретизувалася політично, як прагнення окремих недержавних народів до побудови власних національних держав. Ані імперіялістичній буржуазії, ані соціалізові не вдалося знищити чи якнебудь захитати ідею нації. Вона із удару з буржуазією і соціалізмом виходить переможно. Імперіялістична буржуазія, якій спочатку вдалося поневолити численні народи, під натиском визвольної боротьби колоніальних народів мусить поступитися, тоді, як у випадку соціалізму історичний досвід найвиразніше показує, що: а) нація не «відмирає»; б) національний момент відіграє не підрядну, а першорядну роль в історії людства; в) пролетаріят своєю природою є так само національний, як усі інші суспільні класи; г) не існує жодної солідарності (в марксистському розумінні) міжнароднього пролетаріату; г) загальнонаціональні інтереси своїх народів є для соціалістів важливіші ніж справа всесвітньої пролетарської революції і диктатури пролетаріату. Ідея нації посідає домінуюче становище серед усіх інших чинників, що впливають на хід історії. Вона є найбільша сила історичного процесу, в ударі з якою капітулюють усі інші сили, скеровані проти неї. Вона через те

визначає і основну розвиткову тенденцію історичного процесу. Нація, національна незалежність – це безумовно найвищі сьогодні, як і завжди досьгодні, вартості всього людства. Воно їх беззастережно визнає і готове за них вмирати».

На основі перегляду історичних подій дев'ятнадцятого і двадцятого століть Полтава робить висновок, що історична доба, яку переживаємо – це доба емансипації поневолених дотепер народів, як в Європі, так і в усьому світі», що, «події в яких вирішальну роль відграв національний момент, становлять дуже поважну частину тих усіх історичних подій, які мали місце в дев'ятнадцятому і двадцятому століттях, і врешті – факт, що оскільки якийсь нарід підіймав національно-визвольну боротьбу проти чужинецького ярма, то він її завжди вів за побудову своєї національної держави, і ця боротьба завжди кінчилася в остаточному результаті його повною перемогою. Але найбільшою до того часу ідейно-політичною перемогою нації було проголошення Вілсоном права нації на самовизначення. Національний принцип висунено вперше, як основний принцип організації світу. Врешті, ще одним аргументом на те, що ідея нації – домінуюча ідея теперішньої історичної доби, може бути таке характеристичне явище, що принцип самовизначення народів став грізною зброєю в руках імперіялістичних конкурентів проти себе. Так імперіялістична буржуазія, як і соціялісти, будучи в багатьох випадках силами скерованими проти нації, мусять брати ідею нації для себе, як свою зброю. Ці ствердження якнайвиразніше показують, що основною тенденцією політичного розвитку сучасного світу є тенденція до творення національних держав усіх народів. Всі соціальні проблеми вирішуються в рамках окремих національних держав. Метою соціальних перемін є знищення класових антагонізмів в ім'я зміцнення національної спільноти в цілості. На закінчення своєї аналізи Полтава говорить, що український національно-визвольний рух не лежить колодою на розвитковому шляху історичного процесу, він іде в ногу з тим усім, що dokonується у світі. Він є складовою частиною тієї величезної сили, яка сьогодні руйнує старий світ і будує новий. Він являє собою те нове, об'єктивне прогресивне, яке лише народжується.

Двадцять років перед Полтавою того якраз хотів Донцов, щоб український народ ішов в ногу з тим усім, що dokonується в світі, ставлячи виразне твердження, що «нація є одним живим чинником міжнародного життя». Це третя йо-

го заслуга – що він потрапив вибрати і з великим патосом представити українському народові таку ідею, яка, на основі аналізу політично-суспільних і економічних відносин у світі та дотеперішньої боротьби українського народу, виявляється правильною і поступовою.

III

Ідею нації ставить Донцов, як головну рушійну силу народу. Волю до життя, влади й експансії ставить він, як підставу національної ідеї, а стремління до боротьби та свідомість її конечности вважає за другу підставу національної ідеї здорової нації. Здається, що найменше з усього треба пояснювати проблему боротьби. Ми всі маємо можливість спостерігати її рішальну ролю в житті народів, і навіть практично наша генерація брала участь за минулої світової війни в боротьбі. Та mimo того, ця проблема вимагає обговорення, зокрема в теперішній ситуації. Донцов у «Націоналізмі» дає багато прикладів з думок великих європейських мислителів, філософів, соціологів і політиків про боротьбу, як конечне явище. Також наш визвольний рух на I. Великому Зборі ОУН виніс постанову, що «лише військова сила, яка спирається на озброєний народ, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанців та уможливить упорядкування української держави».

Ця постанова нашої визвольної організації реалізується від того часу аж до нинішнього дня. В різних обставинах боротьба приймала різні форми, але дух постанови «завзято боротися за свої права» залишився досьогодні.

Найкраще свідчить про це українське підпілля між двома світовими війнами, під час останньої війни і після неї, а також підпільна публіцистика. У статті «Елементи революційности українського націоналізму» («Ідея і чин», ч. 10), цитований уже Полтава пише: «Український націоналізм відкидає погляд про те, що самостійність українського народу прийде, як наслідок «органічної», мирної, «автоматичної» його еволюції. Немає в історії ні одного випадку, аби якийсь поневолений народ визволився «автоматично», без повстань, без збройної боротьби, без жертв, без намагання визволитися за ціну чого б то не було. З насильством окупанта український народ може успішно боротися лише застосовуючи і зі свого боку

насильство. Сьогодні для духовости досить значної частини українського народу характеристичний не тип національно малосвідомий, не тип раба, а тип свідомого українця, тип українського патріота, тип фанатичного борця за справу самостійної України, тип, який своїм життям підтверджує, що для нього дійсно «добро нації – найвищий наказ». У вогні безпосередньої боротьби, в повстанських відділах, у підпіллі, кується тип українця, який вже нічого не має спільного з колишнім українцем, рабом Москви чи Варшави, кується той новий тип української людини, який ціною власної крові здобуде Україні світле майбутнє».

Так розуміє боротьбу визвольний рух, а психологічну основу для цього розуміння дав безперечно Донцов.

На еміграції дух боротьби наражений на великі небезпеки. Наприклад, зневіра і заломання деяких одиниць, колишніх визнавців націоналістичної ідеології, які стояли в безпосередній боротьбі до кінця другої світової війни, дали причину писати про «кризу людини визвольного руху». Та це була мабуть тільки сповідна причина, яку автори «кризи» хотіли вишукати, щоб ослаблювати визвольний рух у його ідейній і дійовій площинах. У кожному революційному русі слабший елемент у ході боротьби відпадає, подаючи на виправдання різні причини, звичайно якісь світоглядіві, соціальні, політичні чи структуральні моменти. Таке явище можна уважати за природне, хоч і некорисне; але свідоме знецінювання вартостей і залогень, за які вчора й сьогодні вмирають революціонери – це вже шкідлива робота, і проти неї виступила Організація повною силою в ідейно-політичній і організаційно-дійовій площинах. Проти таких публікацій виступав також гостро Донцов у його брошурі «Демаскування шашель».

Ще одно явище важливе при обговорюванні питання боротьби: ті, які в ході визвольних змагань відпали від націоналістичного руху, намагаються його підривати різними способами, свідомо заплутуючи поодинокі питання – ідейно-світоглядіві, соціальні, політичні і організаційні. Прикладом може бути такий факт: у згаданій уже статті «Елементи революційности українського націоналізму» Полтава пише, що в останні роки увагу ОУН майже повністю заабсорбувала збройна і політична боротьба проти большевицьких окупантів. В наслідку цього, в декого може постати неправильне уявлення про те, що націоналістичний рух – це лише політичний рух. Так тлумачити характер українського націоналіз-

му – означає звужувати національний рух, відкидати з нього значну частину його змісту. В українських умовах український націоналізм виник і діє – це ми для підкреслення повторяємо ще раз – також як духово-світоглядний рух. Боротьбі за духове переродження українського народу український націоналізм майже повністю присвятив перші роки свого існування. Боротьбу за духове переродження українського народу веде український націоналізм і сьогодні». Тим часом на еміграції договорилися до того, що ідейно-світоглядні заложення не важливі для визвольного руху. Часто люди, які у визвольній боротьбі не брали участі, духу націоналістичної визвольної ідеології не зглибили, ставлять твердження, що «український націоналізм це політично-соціальна програма, а не світоглядова доктрина», підбираючи з наведеної нами підпільної статті далеко не головні думки, які відбивають дух підпілля. Далі, щоб ослабити визвольний рух організаційно, пишеться про демократію підпільної організації, не звертаючи уваги на те, що умови боротьби вимагають військової дисципліни в рядах організації. Такі публіцисти хочуть не тільки заломлювати віру в членів організованого руху, вони хочуть під фальшивим поняттям демократизації шкодити цьому рухові. Вони не хочуть розуміти слів Полтави, який пише героїзмом боротьби і кров'ю жертв напоєні рядки, а саме: «Членом ОУН не може бути перший-ліпший, під оглядом характеру, українець. Членами ОУН можуть бути лише люди готові для України на все: готові за неї, серед найбільших труднощів, через довгі роки боротися. Членами ОУН можуть бути лише люди сильної волі, стійкого характеру, люди дисципліновані, відважні. Для людей слабого характеру, людей нестійких, крутиїв, спекулянтів, людей заячої вдачі – в ОУН місця немає. ОУН мусить бути побудована на принципі військової дисципліни. Наказ провідників усіх штаблів мусить бути безумовно виконаний усіма членами Організації, підпорядкованими даному провідникові. Суворая дисципліна, однаково зобов'язуюча всіх членів без винятку, робить з ОУН дійсно ударну силу, здібну діяти скоро, певно і з успіхом. Це підтверджується всім досвідом існування ОУН. За невиконання наказів примінюється в ОУН суворі кари, включно до кари смерті». (Полтава: «Елементи революційности українського націоналізму»).

Отже, проти ідейних залогень і організованої сили піднесли крик деякі публіцисти, стараючися «звужувати національний рух» викидають з нього значну частину його

змісту. Вони намагаються питання визвольної боротьби звести до соціальних питань, як це було перед тридцятьма роками. На щастя – ця тенденція є типово еміграційна і чисельно дуже незначна у відношенні до організованого визвольного руху в Україні і за кордоном.

IV

Черговою головною проблемою, яку Донцов обширно обговорює в «Націоналізмі» та інших своїх творах є справа провідної верстви. Він ставить твердження, що правдивою силою нації є завжди активна меншість, без якої жодна нація не потрапить належно розвиватися і панувати. Але ця активна меншість коли хоче успішно повести всій народ, мусить мати такі властивості й прикмети, якими були обдаровані всі визначні провідники європейських пануючих державних народів. Активна меншість є мотором, який впроваджує в рух національну машину. Вона дає мету і розгонову енергію народові, є силою, що зв'язує розпорошену юрбу – в дисципліновані кадри надхненої одною ідеєю армії, робить з народу націю. Психологічно беручи, провідники національних рухів на заході єднали в собі три основні прикмети: «Перше – вони самі були насичені тою електричною енергією, що й маси, були рідні їй «температурою»; друге – свою амбіцію добачали не в тім, щоб за масою шкандибати, лише в тім, щоб її вести і щоб рішати часом проти волі пасивного загалу; третє – неясні стремління народу уймали вони в яскраву формулу, освічували її підсвідомі бажання сліпучим блиском своєї ідеї, позитивною візією нового порядку, що приходить на зміну існуючому» (Д.Д.: «Маса і провід», стор. 8). Така активна меншість мусить переростати своє оточення характером, мудрістю й відвагою, що являються основними прикметами владарної меншости, тому що шляхетного – не підкупиш, мудрого – не обдуриш, мужнього – не залякаєш. (Д.Д.: «За який провід», стор. 4). Це головні психологічно-характерологічні прикмети кожної активної меншости, яка стоїть у проводі свого народу.

Приймаючи ідею нації, як основну ціль своєї праці і боротьби, активна меншість мусить мати на увазі різні «вимоги вольового націоналізму», що їх обговорює Донцов у «Націоналізмі», як головні прикмети всякої великої ідеї і мусить за-

стосувати ці «вимоги» кожночасно в житті. Головними з них є творче насильство, романтизм, догматизм, ілюзіонізм, фанатизм, «аморальність» і інші. Творче насильство є тим фактором, без якого не можлива перемога всякої нової великої ідеї. Це творче насильство є за Шпенглером впливом духу окцидентальної цивілізації, генієм фавстівської людини, характеристичними прикметами якої є: «переборення опорів... активність, рішучість, самоутвердження..., боротьба проти вражень моменту... проти близького, схопимого, накинення того, що має загальність і тривалість... В основі творчого насильства є воля, що відрізняє фавстівський душевний образ від всякого іншого». Творчому генієві фавстівської людини притаманна особлива властивість організувати людей і народи для зміцнення існуючої культури і цивілізації. Зусилля напрямлені задоволити жадобу панування і творчий дух у реалізації тієї жадоби привели до найбільш ефективних поступів у суспільному розвитку. Впливові тієї жадоби панування, реалізованої за допомогою творчого насильства, завдячують своє оформлення великі нації, що здійснюючи свої ідеї посували поступ людськості в її розвитку. При тому треба мати на увазі, що нація, яка не є корисною своїм пануванням для людськості і не є співтворцем поступу, не може втримати пануючого становища в світі.

Іншою вимогою вольового націоналізму є афірмація своєї правди (і негачія чужої), віра в цю правду і надія на її здійснення. Загальна ідея (своя правда) це усвідомлений і переложений у поняття гін. Жулен Бенда обійняв прикмети такого усвідомленого гону словом романтизму, що означало віру в справедливість проголошеної загальної ідеї. Всяка велика доктрина має прикмети «романтичної» (або теологічної), в яку визнавці вірили і були рішені пожертвувати їй всім дочасним. Рисами всякої романтичної ідеології є безінтересовність і безмотивність. У Фіхте романтизм – це почуття приналежності одиниці до «цілого», яка в ім'я ідеалу «цілого», бореться з ворожим йому ладом, без огляду на те, чого від цього може лякатися, або сподіватися для свого зміслового добробуту. Другим аспектом великих доктрин, крім романтизму, є догматизм, себто загальне, бездискусійне признание правдивості голошеної ідеї, абсолютна віра в неї і надія на здійснення, що виявляється в ілюзіонізмі, який у свою чергу є синтезою романтизму і догматизму.

Ще іншими вимогами вольового націоналізму є фанатизм і

т.зв. «аморальність». Великі ідеї ніколи не мають пориваючої сили без афектів, що йдуть їм у супроводі. Афекти, емоції прибирають у носителів великих ідей форму фанатизму, причому основоположники якоїсь релігійної, або політичної віри оснували її тільки на тому, що зуміли викликати в масах почуття фанатизму, тільки тому, що навчили їх віддати своє життя за свого ідола. «Фанатик» – відразу узнає правду за об'явлену, загальну, яка має бути прийнята іншими. Звідси його агресивність і нетерпимість до інших поглядів. Тверда віра в гасла, що він голосить, як безумовну і обов'язкову для всіх правду, любов до ідеї, яку він хоче здійснити, безмірна ненависть до всього, що перешкоджає її здійсненню, ось та сума переживань, яка огортає всякого правдивого революціонера, фанатика – з конечности і з натури боронених ним думок. Ось чому любов і ненависть усе йдуть у парі, як два доповнюючі себе почуття в кожного прихильника великої ідеї. Всі великі події в історії є наслідком фанатичних ідей.

До емоційности і фанатизму великих ідей Донцов додає ще одну прикмету, а саме: «аморальність». «Але це не є звичайно, пише він, аморальність в змислі повного увільнення від всякого етичного критерія, від всякого морального ідеалізму. Навпаки, максимум етичної напружености цих ідей, та їх сторонників є незвичайно високий, підпорядковання особистого загальному, часто жорстоким моральним приписам, тут суворе, тверде, як ніде. Отже, коли говорю про аморальність цих ідей, то тут розумію їх суперечність з буденною мораллю провінціального «Кальоскагатоса», який етичність та неетичність великої ідеї або руху оцінює з точки погляду політично-бездоганного міщанина; який неетичним вважає всяке залаження до його кишені, або нараження на небезпеку його дорогоцінного життя, що до загальнонаціональних, взагалі громадських справ підходить з міркою своїх приватних турбот та інтересів». Чеснотою в Донцова, є напняття всіх сил душі. Твердість у вірі чи безвір'ю, в любові чи ненависті. Добрим є те, що «наше життя робить потужнішим, а неетичним все, що ослаблює його розмах і силу». Ці всі обговорені тут вимоги вольового націоналізму мають перейти через провідну верству (активну меншість) на цілий народ, завданням якого є боротьба за здійснення нової ідеї – ідеї української нації, що узмістовлена в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу.

До проблеми провідної верстви і вимог вольового націо-

налізму потрібно додати кілька думок, які мимо волі насуваються після прочитання психологічних передумов, ставлених до активної меншости Донцовим і, зокрема, після порівняння цих передумов з характеристичними рисами підпільників в Україні та з наставленням до цих передумов наших еміграційних теоретиків. Немає сумніву, що боротьбу провадять і все провадили якісь керівні одиниці. Круг тих, що рішають про хід боротьби і виготовляють її пляни все був невеликий. Також круг тих, що рішають про державну внутрішню і зовнішню політику є невеликий незалежно від того, чи йде про демократичний устрій чи про устрій монархії. Навіть найширше законодавче тіло – парлямент – є малою кількістю людей супроти цілого народу. Ця кількість вибраних «лучших» людей є елітою, що протягом певного часу керує державою. Якщо вибрана еліта має потрібні прикмети правлячої верстви і добре сповняє свої обов'язки супроти народу, то може тим народом наново бути вибрана на провідне становище таки демократичним, а не тоталітарним способом. Але керувати державою буде таки ця меншість вибраних, а не народ.

Коли Донцов говорить про еліту, думає не про упривілейованих якогось одного стану суспільства, він не думає також про визначних чи менше визначних сучасних політичних діячів, які стоять на чолі визвольної боротьби. Він прямо розглядає психологічний бік справи провідних людей. Він вказує на те, які прикмети потрібні, щоб стати на висоті завдань провідника і заступника народних інтересів. Що такі вибрані люди можуть походити з різних прошарків народу, Донцов ніде того не заперечує. Навпаки, він виразно говорить, що «коли запитають, яка ж кляса буде втілювати ці ідеали (які він виложив у «Націоналізмі») то не пересуджуючи розвиток України, я відповім, пише він, що наразі та, яка творить більшість нації, себто селянство. Ані шляхта, ані пролетаріят, ані своєю чисельністю, ані моральною вагою носіями ідеї українського власновладства стати не можуть. Село було борцем за цю ідею від 1917 р., на нім ця ідея і тепер повинна спертися. Всі закиди, що роблять селянству, як клясі політично байдужій, замкненій у своїм малім світі, їх робили колись і буржуазії. Це не завадило їй зайняти місце шляхти». Друга світова війна показала, що Донцов не помилився. Усвідомлене селянство здало іспит.

Чому ж дехто негує думки Донцова про активну меншість?

Тому саме, що це роблять відірвані від справ боротьби і державного будівництва теоретики. Якщо б такі чи інші теоретики, які своїм писанням знецінюють національні почування і святу дійсність змагань, про яку не мають належної уяви, скільки вона коштувала і коштує посвяти і відданости справі, спробували самі взяти в руки рушницю і в нерівній боротьбі боротися за Україну, тоді напевно бачили б ці справи інакше. Тоді будуть також вони належати до касты «лучших людей», без огляду на свої політичні переконання. Хто має перед собою конкретні завдання боротьби, цей мусить мати віру й силу її провадити. Романтизм, догматизм, фанатизм, ілюзіонізм, творчий дух, активність, це психологічна підготовка народу видержати в боротьбі в обличчі найбільшої небезпеки. Не гонення за новими теоріями потрібне нам, але обдумування способів, якими треба здобувати перемогу над відвічним ворогом. Як хтось дійсно стане до активної боротьби, побачить сам, що багато речей, над якими тепер ломить собі голову, стануть неактуальними, або зовсім інакше будуть розв'язуваними як під час еміграційного безділства.

V

Коли говорити про світоглядіві основи національної ідеології Донцова, то треба ствердити ще раз, що жодних філософічних доктрин у теоретично-пізнавальному розумінні Донцов не створив і також з існуючих жодну не прийняв як догму. Національна ідеологія Донцова і її світоглядіві основи мають своє глибоке коріння в праджерелі нашої культури, у християнській філософії і в національних традиціях. У статті «Хрест проти диявола» він пише: «Весь уклад, вся духовна підвалина нашого життя, як нації незалежної, нації свобідних індивідуальностей, нації з нам питомими, дорогими нам умовами соціального і політичного ладу етичного кодексу вартостей, все це християнського походження і духу. Глибоку віру в Бога, одідичену нами від предків наших, треба нам знову збудити в нашій душі і протиставити воюючому комунізмові. Цею вірою горіли колись наші предки, вона робила їх душі твердими як камінь, шляхетними як золото, сильними й гордими, вирізьблюючи характери тих людей, що ні перед жодним ворогом, ні перед ким не гнули коліна, як тільки перед Вседержителем, творцем неба і землі. Цею вірою хоронили вони себе, свій край від всякої напасти. На

путь спасіння виведе нас тільки боротьба за християнізацію України, тільки відворот від згубливого насліддя анемічного, безбожницького гелотського українства другої половини 19-го віку, тільки поворот до героїчних, наскрізь пересяклих думок духом войовничого християнства, традицій нашої козацької давнини, які воскресив нам Шевченко. Передові стежі України вже стали на цей шлях, вже кинули виклик дияволу і його воїнству в ім'я нашої великої правди, в ім'я великої місії нашої нації в цю жажливу апокаліптичну добу останньої боротьби з силами Лжехриста. Треба, щоб в тій чи іншій формі, відповідно до часу й місця, до тої боротьби включилася, приступила до неї кожна українська людина, кожна українська спільнота в розсіянню суща». Наведені цитати вказують виразно не тільки на якій основі творив Донцов ідеологію, але також дають ясне його становище до християнської віри і релігії взагалі.

VI

Ціла творчість Донцова за її призначенням має в загальному два завдання. 1. Дати нові тривалі ідейні основи українській нації. 2. Перевиховати український народ, а зокрема виростити його провідну верству. Завдання перше Донцов перевів у своєму головному творі «Націоналізм», виданому 1926 року. Завдання друге проводить він протягом чотирьох десятирок літ його публіцистичної праці. В першому випадку головна заслуга Донцова в тому, що він вибрав евідентні правди як головні ідеї, потрібні для життя і розвитку народу, їх оформив, висвітлив і узасаднив. У другому випадку Донцов наполегливо старається прищепити нові, голошені ним правди якнайширше в народі, віддаючи більшу частину свого життя для популяризації цих правд і для виховання нової генерації. Донцов писав «Націоналізм» та інші твори для українців, як твори виховні, не програмові. Вони не були призначені на експорт і не були правним, а лише моральним законом для організованого руху. Ці твори давали лише психологічну підготовку революціонерам. В самій же практичній діяльності визвольний рух керувався завжди політичною доцільністю. Прикладом може бути факт, що в політичній програмі руху виразно сказано, що ми боремося за незалежність всіх поневолених большевизмом народів і їх право на самостійні держави в етнографічних границях, тоді як Донцов говорить

про експансію націй. Але експансія може бути культурна. Як така вона є побажана і за неї може змагатися кожна незалежна нація.

Вкінці треба зазначити, що ідеї Донцова під сучасну пору стали спільним добром українського народу. Це стверджено тут на основі ідейно-політичної програми українського визвольного руху, за здійснення якої боровся підпільний рух повних 25 років. Крім того стверджується це також на основі підпільних публіцистичних статей Організації. Щобільше, також в інших, поза ОУН діючих політичних партіях (на еміграції) нема суттєвого протиріччя ідеям Донцова. Навіть якщо деякі партійні діячі протиставляться поодиноким доказовим твердженням, то роблять це тому, щоб оправдувати свої невмісні й дуже часто шкідливі для визвольної справи потягнення, які постійно стрічаються з боку Донцова, або визнавців його ідей, з гострою критикою.

(З політичної бібліотеки »В.Ш.« ч. 1. Лондон 1956 р.)

ПЕСИМІЗМ І ПРЕДТЕЧІ САМОВИСТАЧАЮЧОГО
НАЦІОНАЛІЗМУ

Не можна сказати, щоб на темнім тлі нашого провансальства не було кількох бодай винятків, не було кількох людей, які менш або більш ясно не відчували б того маразму, де завела нас оця філософія безсилля. Одні – виразно, і їх голос був гуканням в пустелі. Другі – самі апостоли провансальства, відчували менш яскраво трясовину, в яку попали, а їх голоси були голосами тривоги й сумніву. Та одні, і другі, – свідомо чи ні, рвалися з цієї трясовини на вільніший світ, до твердого ґрунту під ногами.

І характеристично! – всі вони, ці розрізнені голоси, били в одну точку, підходили (хоч не завше свідомо) до ядра тієї болячки, яка нищила націю, – *до занепаду волі*. Самійленко писав: »Найкращі пориви, гарячі почуття, розсікли ми ножем холодним міркування, і склали ми собі розміряне життя без *сили поривання*«. Те, що другі свідомо відкидали і осуджували – афект, пристрасть, за тим тужить Самійленко, і не можучи одверто порвати з старими божками, кінчить зневірою: »і сумно за наш час, і шкода тих віків, що ніби нам дали великі успіхи«.

Сумнівом кінчить і другий автор. »Не нам осміяним сміятись, не нам скалченим іти, не нам піснями заливатись, сліпим – відшукувать сліди« (*Олесь*)...Роз'їджена розумуванням віра не була жодною вірою, і тому сумніви, мов примари, стояли перед кожним чином. А »що як ти сорок літ отсих був шалом божеським хорий, замість божого їм накидав власний плян тіснозорий«? – питається Мойсей Франка; і немов вторуючи йому, питається Винниченко, підводячи підсумки українській революції та своїй вірі: »А що як большевики мають рацію?« – Ні одна релігія сили, ні жаден її пророк ніколи не сумнівалися, що їх »власний плян« є власне »божеським« пляном, ніхто в своїм чині не піддався сумнівам, бо воля і віра стояли в них на першій пляні; в наших недошлих пророків – отруя гіпертрофованого »розуму«. Тому никнув у них і миршавів всякий щирий і великий порив, тому нидів всякий прояв національного патосу... Франко тужить великою тугою *за здібністю вірити*, якої він не має:

»Я думав про братерство нове... Щасливий хто вірить сущест-
вом цілим. Я сумніваюсь лиш, бо вірити не можу«*. Цінне
признання і цінний жаль того, хто перед тим проголошував
пеани на »розум владний без віри основ«.

Цікаво, що, як попереду я зазначив, так і тут є паралелізм
не тільки в думках, але навіть у висловах в письменників
галичан і наддніпрянців. »Не нам осміяним сміятись«... писав
наддніпрянець. А галичанин, – »Не нам, знесиленим жур-
бою, роздертим сумнівами, битим сідом, не нам провадити
тебе до бою«.

Брак віри, і *брак волі*. Як це не дивно, а в свої ясні
хвилини відчував цей брак і найбільший апологет безволя –
Тичина: »О, як гармонію чарівну ми любили! Ми хочем бачить
світ прозорим, а не грубим. Ми бачим спокій там, де бороть-
ба і бурі. У небутті – красу, і правду в каламбурі, і брязкаєм
в серця, і плачемо над тим, що все це тля і тлін, дурної
крови дим... Так як жеж нам зламать тиранію й тюремні
грати, коли співці усі в нас євнухи, кастрати?«**. Так висмі-
вав, у рідку хвилину прозріння, провансальських безвольних
євнухів той, що згодом сам став архиевнухом у поезії.

Ці духові євнухи-кастрати й були, за виразом одного ідео-
лога українофільства, оті *роздвоєні душі*, – заражені пістряком,
що нищив їх психіку. Вони »всі до певної міри були *полу-
душними* українцями«, пише один. А другий: – »душі наші
двоїлися« серед цікавої і дивної трагедії***. Між душею про-
вінціальною і тією другою загальною була прірва, яку вони –
хворі на волю – засипати не могли. І тому одні – в яких
воля була розвинена сильніше – виріклися провінціалізму і
поринали в »ширшій стихії« чужої нації, другі – »євнухи«,
вирікалися ширшої стихії, але через своє »кастратство« не
могли з своєї рідної зробити чогось ширшого, і тому тонули
в болоті провансальства й політичного буддаїзму. Вони става-
ли »полудушними«, »свідомо обтинали собі крила призначені
до високого лету«. В таких обставинах »найактивніший« нині,
завтра »зневірявся, губив силу далі боротися«, плутовався в
»дисгармонії своєї *двоїстої* душі«****. Вертає до цієї теми і ко-
муністичне українське письменство. Ми бачили, як одна із
цих »двоїстих« душ, Драгоманів, брав в оборону ренегатство,

* Самійленко. – Людськість; Франко. – Мойсей; Олесь. – Твори

** П. Тичина.

*** Наш Голос, 350, 39.

**** Там же

себто «дводушників», а ось що пише соціаліст: «сама думка про ренегатство сидить глибоко в душі мало не кожного партійного робітника».* Не вірячи в свою правду, потребує санкції чужої, з ослабленою волею – така двоїста душа все хиталася між одною правдою і другою (одною національністю і другою), все готова до ренегатства, і «стільки геніїв пішло од нас у безвість, не маючи повітря та розмаху для крил!»**

Але й були голоси, що ясно вказували на головну болячку українського націоналізму – на зник волі до самостійного життя. В краснім письменстві першою представницею волевого світогляду була так мало в нас зрозуміла *Леся Українка*: з її філософією чину для чину, з відразою до гармонійно-розніженого стаціонарного світогляду «евнухів і кастратів», з її звеличанням експансії, жорстокости і права сильного. В політичній публіцистиці – подібні голоси теж були. Почасти до них належить знана книжка «Україна ірредента», вже хоч би через те, що висунула гасло «від тепер почати тій малій горстці свідомих уже українців, будити серед української суспільности в Росії, оскільки це лиш можливо, думки про політичну самостійність України». Поза тим ця книжка не йшла по лінії тих думок, як розвиваються тут, бо своїм світовідчуванням її автор цілковито був дитиною матеріалістичного ХІХ віку, правда, позбавлений прекраснодушности маніловського українофільства, – але солідарний з останнім щодо недоцінювання волевого чинника в історії, і щодо перецінення так званих «суспільних законів», «ходу подій». Револьційний зміст української ідеї для автора «України ірреденти» не був ще зовсім ясний; він думав, що експансія не імманентна поняттю нації, і припускав, що «з упадком абсолютизму в Росії, упаде його заборча політика». Він не уявляв собі потреби боротьби за незалежність з цілою російською суспільністю, а ненависть до тієї суспільности уважав «неслушною». «Правнодержавне питання українське» висунеться на порядок денний не «почуттям національної самостійности», але силою фактів натури економічної і адміністративної. «Вимоги адміністраційні російської держави і інтереси економічні російської України, самі вже висунуть на порядок денний національне і державне українське питання, будуть навіть рішачим чинником в них, – національне почуття радше їх

* Наш Голос, 40.

** В. Поліщук – Адігейський співець. Чер. Шлях, 1923, 1.

впливом – силою додатковою». Це була та сама драгоманівщина з її вірою в «біг подій», в автоматичність «поступу» і в непотрібність збуджувати національні пристрасті (духову силу), які цьому «поступові» лише перешкоджають; з неминучістю полагодження української проблеми на нашу користь в «інтересі суспільного прогресу» і кращої адміністрації самої Росії; нарешті – (логічний висновок), з потребою змагатися за національні постуляти не проти чужої ідеї, («суспільности»), лише *разом з нею*. Повстання Чехії, Польщі (економічно зв'язаної з Росією), по першій світовій війні, нарешті ціла балканізація середньої Європи, на яку так нарікають економісти – свідчить як помилково є перецінювати економічний (матеріальний), і недоцінювати духовий «чуттєвий» момент в національній питанні; в цій недооцінюванні і в цій переоцінюванні автора «України ірреденти» видно той самий старий дух скрайнього інтелектуалізму, і нерозуміння сили духового, національного моменту, на яке хорувало ціле наше провансальство*.

Далеко важнішою публікацією (хоч і недооціненою) була «Самостійна Україна» М. Міхновського, перша брошура видана РУП, (ліпшого вона нічого не видала) в 1900 році. Коли в «Україні ірреденти» ми бачимо *новий клич*, але стару психологію, то в «Самостійній Україні» ми бачимо *новий світогляд*, наскрізь націоналістичний і наскрізь активістичний, хоч ще й не важиться розбити шкаралупу старих гасел. Брошура виходить з поняття націй та їх боротьби, як незбитих фактів історії і на них будує свої вимоги. Для політичної тактики не шукає її автор санкцій в ідеях національного характеру, лише в національній почутті і в методах боротьби тих націй, «що вже повстали проти чужого панування». Автор не забуває закликати до традицій нації, хоч відважно і мужньо проголошує, що навіть «відсутність державноісторичної минувшини не може мати ніякого значіння для дужої, бадьорої нації, що *відчула* свою силу і хоче скористатися своїм правом *сильного*». Брошура апелює в першій мірі не до «ходу подій», лише до «ображеного *почуття* нації» і до «кривд цілого народу», а в противність ідеї симбіози проголошує, що «інтерес наших господарів є *цілком* протилежний нашим інтересам». Ця брошура свідомо рвала з недолугим провансальством, заявляючи, що «між молодою Україною та україно-

* Ю. Бачинський. – Україна ірредента.

філами немає ніяких зв'язків», а за гасло брала екс^кт^розивне гасло всякого дійснореволюційного руху – «хто... не за нас той проти нас»*.

Цими ідеями «Самостійна Україна», як небо від землі відірнулася від нашого провансальства і уважний читач майже в кожній з думок «Самостійної України» зауважить протиідею до відповідної думки провансальства. Тому я й зачислюю цю невелику брошуру до тих небагатьох голосів, що рвали з провансальством, кличучи до нового націоналізму.

Трагічно відчув драму розколеної української душі, яка терпіла на дисгармонію між інтелектом і волею, на зник останньої – *Микола Гоголь*. Він задихався в рідній старосвітщині, яка не в силі була видобути з себе ні однієї, кажучи його стилем, гігантської ідеї, ані великого патосу. За тим патосом тужила цілий час його душа. «Ніколи (писав він) не прагнули ми так *поривів*, що здвигають дух, як у наші часи, коли тисне на нас і дусить ціла дріб'язковість забавок і насолод, над яких вигадкою ломить собі голову наш XIX вік». Він протестує проти цього віку, що «поривається заглушити і приспати *почуття*». Він кличе втекти від потягу до добробуту і матеріального щастя, до чогось великого, щоб могло «спасати нашу бідну душу», збудити «наші приспані почуття» і вивести нас з багна «жахливохолодного егоїзму». Прибитий марною і нікчемною сучасністю марить він про давні залізні часи нашої історії, на які глухі були сучасники, про «*пристрасті* минулих віків», з їх «лаконізмом *сили* і свободи», про їх «дикі й мстиві *пориви*», про «їх *грубі* й забобонні чесноти» про їх «залізні пороки», про їх «нечувану самопожертву», «*дику нелюдську* великодушність», про «*очайдушність* авантурничих віків».

В своїй тузі за силою і чином, за нестриманим напняттям людської енергії й волі, він – як багато інших, ширяє думкою в Середньовіччя, шукаючи там тих чеснот, які даремно хотів бачити в сучасній йому Україні. На Заході шукає він за тією *енергією*, за «залізною силою *ентузіязму*», без якої життя народів «безбарвне і безсиле», за тим «фантастичним світлом», бачучи в тих віках вияв «юности прекрасної, повної найсильніших і найвеличніших надій, часто *нерозсудної*, але такої звабливої в цій своїй нерозсудності». За цією молодістю та її нерозсудними поривами шукав він серед своїх, тричі ним проклятих «мертвих душ» його сучасности,

* «Самостійна Україна».

за нею ж шукала його стомлена і спрагнена віри і чинну душа в давніх наших легендах і в суворій поезії старої України. Цю вічну юність хотів він прищепити своєму поколінню, вщепити йому «все молоде, що кипить відвагою, пориви і мрії, що *не думали про наслідки*, не кликали на допомогу *холодного розмислу*», що були «*поезія і безмотивність*». Ідеалом для нього були не чеснотливі провансальці, що підстригали свої вимоги до «бігу подій» і *status quo*, лише молоді і свіжі народи, що з'явилися на овиді Європи на початку нашої новітньої історії. Все в них було «стремління» і «газард», що «не знало меж своєму стремлінню»*.

Це підкреслення моменту волі, хотіння безмотивного і «безрозсудного», цю тугу за свіжими віками, протест проти «меркантилізму» (в яким легко доглянути той безнадійний матеріалізм «без віри основ», яким нас годувало провансальство), *знаходимо потроху* і в Куліша. Не місце тут вглиблюватися в тайники цієї проблематичної природи, годити її проти-лежні бігуни в одній синтезі, – але факт лишається фактом: помимо свого незаперечного потягу до «тихого щастя» і прив'язання до «свого кутка», Куліш явно виламаувався з думок провансальної *кальокагатії*. Як людина, що однією ногою стояла в крузі ідей чужої, насильницької (російської) державности, далекий від усякого драгоманівського, сантиментального анархізму, – він не раз засвоював собі невблаганну національну філософію яскравої ідеології пануючих націй. Наприклад, говорячи про Польщу в її розквіті, він підкреслює як *додатні риси* польських культиваторів, – «зухвалість сили і талановитість в справах домового розбою». Він звеличує «*правду сильного над слабим*» і каже, що «оця сама *груба первісна правда* кермувала польським і нашим рідним плугом в українських пустелях. Вона вела наперед господарство, промисел, торгівлю, тяжкими, непротореними, небезпечними шляхами». Ця правда, на думку Куліша, оборонила край від заливу азійчиною. Звідси його повага до козацтва. Він разом як колись Кисіль, то мав його за «безголовий потвір позбавлений всякої віри», то шанував його власне за цю дику енергію і волю чину. Він звеличував «гарячий темперамент стародавніх русичів, що відгукнувся в дніпровських здобичниках». В національній фанатизмі, бачить він велику зброю сильних народів, якою dokonуються великі вчинки.

*М. Гоголь. – Арабески, О средних веках, О движеніи народов, Как нужно создать эту драму.

За цей, як він казав, «сильний нерв», в хвилинах просвітку схиляє він чоло перед Хмельницьким, ставлячи його на бану дошку з другим подібним «ентузіястом», Олівером Кромвелем обидва такі різні, але «страшні, кождий по своєму, могли б змінити обличчя Європи і Азії». В козацькій «необачній задикуватості» добачав він не голий бунт, але й «ідею створення чогось іншого», ідею нового порядку. Нарешті він поривається до абстрактного сформулювання свого символу віри. свого – так скажу, націоналізму: *«Сила в історії одиноке мірило значности, бо вона є те саме, що життєвість, а життєвість значить право на життя, себто – незаперечену правду... Рацію має сильніший...»**

Коли в цих немногих провідників нашої громадської думки стрічаємо нотки протесту проти декадентського світогляду провансальства, то найкращий і найповніший свій вираз знайшов він, звичайно, в Шевченка. Гоголь протестував проти «меркантилізму» оточення, Куліш – проти життєвої мудрости «під'яремних биків», протиставляючи їм кожний свою, ще не здійснену ідею, свою фантазію. Цю фантазію – «загальне», що стоїть над «поодиноким», що має бути накинута силою тому, що вже існує, *свідомо бере собі за провідника муза Шевченка*. «Фантазія, пише він в однім листі, – *щастя в уяві...* І цього доволі! Для душ, що спочивають і люблять, – *замки в повітрі* триваліші і кращі від матеріальних палаців егоїста». Не непорушне щастя, не існуюче, не сентиментальна утопія, не ідеал спокою, не щастя «мирної хліборобської країни», не ідеалізація покірною і беззубого народу, – лише апотеоза волі, що руйнує й будує світи, хоч би це був огонь, землетрус чи страшний суд, хоч би він окупався сльозами і кров'ю – ось була його віра, так далека звихненій й трусливій «вірі» українофільства. Як Гоголь, що шукав щастя в жорстоких і кривавих чеснотах Середньовіччя; як Куліш, що шукав його в силі, так і Шевченко, лише з більшою силою і переконанням, молився до того «такого страшного в нашій душі, що аж холод іде по серцю, як хоч трошки його розкриєш», з владарною мораллю сильних, які знають один закон – величну «фантазію» і волю**.

І тому його в нас так мало розуміли! З кожної великої особистости, не розуміючи її, але улягаючи мимоволі її чарові,

* П. Куліш. – Історія возєєдиненія Росїї, т. II, 771.

** Т. Шевченко. – З листів. (Твори Т. Шевченка, т. II, вид. В. Яковенко, 1911).

брало наше провансальство не її суть, але те, що, як таке, відповідало його власному світоглядові. Тому найпопулярнішою річчю в Шевченка стала в нас «Катерина», в Лесі Українки – «Лісова пісня», цебто якраз найменше характеристичне для генія цих авторів.

У цім туподумстві провансальства і треба шукати причину того, чому всі ці виломи, які робили в його світогляді-в'язниці (іноді) Гоголь і Куліш (і завше) Шевченко, Леся Українка, автор «Самостійної України», – зараз заростали мохом провансальської маніловщини. Наші провідники бачили у відважнім дусі батьків, що його оживляли в їх трухлявій совісті Шевченко та інші, мов той Гамлет – диявола. Слова цих кількох пророків занадто суперечили вдачі провансальців, щоб без застережень могли вони ті слова прийняти. Забагато в їх макбетівській натурі було «молока людської лагідности». Мов горох об стіну ударялися слова отих пророків нового світогляду в мур їх скам'янілих чеснот, а «ясна, створена для тихого щастя душа (українця) з тяжкою бідою піддавалась нашептам фанатизму»*.

Але як би мало не були зрозумілі в нас ці нотки нового, волюнтаристичного світогляду, все ж їх значіння для нації є величезне. Вони свідчать своєю істотою, що світогляд провансальства, світогляд упадку, все ж не лишався без спротиву, і то не найгірших серед українців. А зневіра й сумніви провідників того світогляду лише підкреслюють, що він не давав їм ніякої певності себе, ніякої віри, яку повинна мати здібна і спрагнена чинів велика нація.

* Куліш. – Отпаденіє Малороссіи от Польши, I, 11.

РОЗДІЛ II

ВОЛЯ, ЯК ЗАКОН ЖИТТЯ. – ЇЇ ФОРМИ. – ВОЛЯ ВЛАДИ – РОЛЯ ВІД'ЄМНОГО МОМЕНТУ. – ДВІ ПЕРШІ ВИМОГИ ВОЛЕВОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

На цій волі (не на розумі), на догмі, аксіомі (не на доведеній правді), на самостійнім, не на деривативнім постулаті, на бездоказовім пориві, мусить бути збудована наша національна ідея, коли ми хочемо утриматися на поверхні жорсткого життя. Бо воля нації до життя як «пожадання *неясно відчутого* другого ладу речей» (*Фіхте*) є підставою всякого опертого на ній, свідомого стремління, всякої ідеї. Бо розум (*Vernunft*), ідея, лише тоді стає порушаючою силою, коли сама «діє як афект» (*Йодль*). «Воля влади» (*Ніцше*), «життєвий елян» (*Бергсона*), «жадоба перемоги» (*Джека Лондона*), чин для чину, «без мети», щоб «гнатися в безвість» (*Лесі Українки*), «фантазія» (*Шевченка*), якій він жертвував видимий світ, звеличання «залізної сили ентузіазму», елементу «нерозсудного» (*Гоголя*), «правда сильного» і «право сили» (*Куліша*), – ось як характеризували цю волю чужі і наші провідники.

Яка ж суть крилася за тими висловами, так різними, а так однаковими? Чи це є той іраціональний чинник історії, на яким, в противагу до науки провансальства, повинен спиратися всякий здоровий націоналізм? Чи це є та «воля», той «патос», за яким тужили найкращі, хоч і осамітнені, одиниці серед українства?

Дефініція тут нічого не pomoже. Ця іраціональна здібність людської душі не вміщається в мову понять. Її треба вміти вичути. Як слушно каже Шопенгавер, – «волю так само тяжко схопити поняттям (*begrifflich*), як і останній зміст слів Бог, сила, просторонь». Це є щось, що «переживається, відчувається, але не пізнається». Головною її прикметою є те, що вона є *ціль у собі*, рух, що не залежить від об'єкту, але шукає його собі. «Новонароджена дитина (читаємо в того самого філософа) бурхливо рухається, казиться і кричить: вона страшенно хоче, *хоч ще й не знає, чого вона хоче*». Новонароджене *кричить*... Це власне був той крик волі, іраціональної, безмотивної, той перший крик новонародженого, який для римського права був конечною передумовою заіснування особи.

Дальше, Шопенгавер зве цю волю, як щось, що всупереч до інтелекту, «не втомлюється, не старіється». Воля є для нього «das An sich der Natur», первісна сила, *qualitas occulta**. Це вічне стремління абстрактне, іраціональне, щастя в собі. В нім людське щастя, і лише в нім, в цім переході від бажання до його задоволення, а від нього до нового бажання.

Хочете відчути, що є ця воля? Читайте поетів! Вже Гете сказав, що «в житті найважливіше життя, але не його наслідки». Шіллер відчував свою творчу волю як «почуття без означеного і ясного предмету, який постає шойно пізніше. Його попереджує певний музичний настрій душі». Жід називає цю волю *ferveur*, Барес – пропасницею, Гюйо – «глухим інстинктом». Для Лесі Українки це «потвора, що стала в людей Богом», про яку складаються легенди «закрашені в густу барву крови», це сфінкс: *qualitas occulta*. Цю волю до життя відчуває вона як щось, що горить в нашій душі вічним огнем, «наче рожі палкі в оселі». Суть їх існування в тім, що вони «жадібно тремтять і палають», але чи «прагнуть щастя чи смерти» – не знати. В цій жадобі жити, розростатися, змагатися й є суть життя, а не в її наслідках; в сліпім динамізмі, що не має ні ім'я, ні постаті, і який ми усвідомлюємо собі лише тоді, як він вибухає в нас.

Соціяльне значіння цієї душевної здібности величезне, бо вона є тим *двигуном людських* чинів, вона, ця іраціональна сила, а не розум. Наші провансальці будували свій національний світогляд на припущенні, що розум головний мотор психічного життя. Це похибка. Головним мотором наших вчинків є власне бажання, афекти, пристрасті, за якими в *хвості йдуть мотиви*. «Поступування відбувається... відповідно до різних родів почуття, себто ніяким способом не відповідно до тих чи інших понять... Поступування, врешті решт, іде своїм шляхом незалежно від них (від доводів розуму), переважно не після відірваних, лише після невисказаних правил, яких виразом є ціла людина». Бо «воля діє навіть там, де її не провадить жодне пізнання... Однорічний птах не має жодного уявлення про яйця, для яких він будує своє кубло; молодий павук не знає нічого про рабунок, задля якого він плете свою сітку». Головним двигуном поступків є «сліпа діяльність, яка вправді йде в парі з пізнаванням, але ніколи не ведеться ним». Певно, що закон залежности діє в світі, але

* A. Schopenhauer. – Sämmtl. Werke. B. I., Die Welt als Wille u. Vorstellung, Inselv., Leipzig, s. 421, 191, 101, 171, 191, 200, 411, 11, 969.

»те власне, що каже якійсь причині... діяти, є природна сила, і як така безпричинна, себто лежить цілковито поза ланцюгом причин«, є безмотивна*. Мотиви з'являються потім. і найкраще може до них можна застосувати знані слова Мефіста Гете: *Du glaubst zu schieben, und du wirst geschoben*. Та сама думка присвічувала й Шопенгаверові, який говорив про «сліпу діяльність» (*blinde T ä t i g k e i t*), що діє сама з себе, лише в *супроводі*, але не під *проводом* розуму, «чин був з початку» (*Am Anfang war die Tat*), не думка.

Підіймаючи свою тезу про першенство чину, Шопенгавер переносить її з області явищ природи до області людських дій. «Цілком так само (пише він)... є й там, де вже не причини і подраження викликають наступлення явищ, лише мотиви, отже в діях звірят і людей». В світі природних явищ спостерігає філософ, що »тверде стремить... стати рідким, рідке газом..., жадне тіло не є без стремління..., без жадоби. Ніде нема непорушної точки«. Цей рух якраз є суттю життя в світі природи, так само як у світі людських дій, але не причини і мотиви**. »Свідомість (каже Гюйо) обіймає досить обмежену частину життя і діяльності (людей). Загально беручи, підставою і первісним джерелом чинів, роблених навіть з повною свідомістю, є глухі інстинкти і відрухи«***. »Розум – вторував йому Барес, – яка ж то незначна частина нашої душі! А Суарес писав: »інтелект багато про себе думає, а тимчасом він продукт природи, папуга, що удає орла«****. На подібній точці погляду стояв і Ніцше: »цей гін (який він називає гоном утримання роду), що володіє однаково найвищою і найпосполитшою людиною, вибухає що певний час як пристрасть духа, а тоді має коло себе чудовий світ узасаднень і каже усіма силами забути, що є в суті своїй чином, інстинктом, шаленством, *беззасадністю*«*****. Цей гін є причиною всіх зусиль і активностей що оживляють природу. Це є сила в собі; без неї ні розум, ні інтелект не мали б нічого до роботи. Ця воля, (яку Шопенгавер називає ще «сліпою діяльністю»,

* A. Schopenhauer. – Sämmtl. Werke. B. I., Die Welt als Wille u. Vorstellung, Inselv., Leipzig, s. 421, 191, 101, 171, 191, 200, 411, 11, 969

✧ Там же.

*** Гюйо. – Мораль без повинности і санкцій.

**** Die literarischen Wegbereiter d. neuen Frankreich, R.E. von Curtius, Potsdam, s. 174.

***** Nietzsche. – La gaya scienza.

»хотінням«, »тугою«, »поривом«, »жагою«, »люття«, »гнівом«, »ненавистю«) є перша галузка дерева життя. В цій волі немає жодного декартівського «*Cogito, ergo sum*». Інтелект засада другорядна, підчинена в світі, витвір пізнішого походження.

Та воля до життя – це »те, що вже дальше нічим не дасться пояснити; таке, що, навпаки, треба покласти в основу всякого пояснення«. Це найреальніше в світі ядро дійсності«. Вона є »не наслідок пізнання життя, не *conclusio ex praemissis...*, не другорядне щось..., лише перше і безумовне«. Людські вчинки, так само як і те, що він зве *Kunsttriebe* звірят (будови термітів, павуків) тільки видаються, »немов би вони постали в наслідок... далекоюсягної обачности і свідомого розумування, (а тимчасом все це є) діло сліпого гону, себто не підлягаючої прововоді пізнання, волі«*. Те саме каже й мислитель, який – зрештою – так далекий своїми думками від щойно цитованого автора, Спенсер: »Інтелект не є силою (*power*) лиш річчю, яку рухають і якою творять сили, що стоять поза нею. Сказати, що розум кермує людиною так само немудро, як сказати, що нею кермують її очі. Розум це око, через яке бажання бачить свій шлях, щоб себе заспокоїти«... Аналогію волі та інтелекту бачить він у вітрі, що надуває вітрила корабля, в кермі, що провадиться рукою керманича. »Єдина правдива психічна сила це бажання«**.

Після Юма розум ніколи не може бути мотивом наших дій, коли не в'яжеться з якоюсь пасією або афектом. Факти життя ніколи не є мотивом людських учинків, коли вони не збуджують у нас пожадання або огиди. Л. Петражицький називає цю »волю«, ці »афекти« *емоціями*; це пасивно-активні, моторові подразнення. Їх суть, як, напр., в емоції голоду, страху чи відрази є в своєріднім перетерплюванні і в пориві, внутрішній принуці (спонуці), в притягуванні до чогось (*pati = movere*), або відштовхуванні; емоції репульсивні та авульсивні. Думки про насолоду і щастя, про уникання терпіння, не грають жодної ролі в процесі мотивування, коли не наступають емоційні подразнення. »Що допоможуть мені в боротьбі міцні м'язи, острі змисли, здоровий розум, коли я не чую в собі потягу використати їх до мого збереження,

* Schopenhauer. – Ueb. d. Willen in d. Natur, op cit., II, 1120; III, 242.

** L. Ward. – The psychical factors of civilization.

коли погляд на поживу, усвідомлення небезпеки лишає мене байдужим, не викликаючи ніякої акції?» – каже Каутський.

Ці емоції – «безцільні» в тім сенсі, що авульсивні чи репульсивні емоції не отримані завжди з користю їх для одиниці. «Люди (пише Юм) часто діють свідомо проти власних інтересів, отже не думка про своє найбільше щастя впливає на них». В численних випадках, пише Спенсер, терпіння має добродійні (для одиниць) наслідки, а насолода – шкідливі; авульсивні емоції часом ведуть людину на смерть. – Чому це так буває? *Тому, що людські емоції «мають на цілі» не збереження одиниці, лише – species.* «Ненависть і відраза, якою дихає одиниця, це (каже Гумплович) лише годинниковий механізм, кимсь накручений... Хто той, що тут думає, відчуває, смакує, чи це одиниця? Ні! Це суспільна група... Це її думки, її почування, її смак, її переконання, отже також її наміри і цілі». Кожна емоція, що грає ролю в громадському житті (каже Дюркгейм) мусить, загально беручи, бути *корисною для суспільности*, інакше суспільність розклася б, як це буває там, де мотивами поведіння людей стають безпосередня насолода і безпосереднє терпіння. Це називає Ворд (Ward) «приспособуванням почування до функції»*.

На активний вираз цієї афективної здібности, який я назвав волею, можна дивитися з двох точок погляду – біологічного і психологічного. Друга – точка погляду відчуження, перша – функції. Мети одиниці і природи різні. Ціль природи – функція (виживлення, репродукція, розрост species), ціль одиниці почування (feeling), заспокоєння емоції. Але вони допасовані одне до другого. Гонена до чину своїми «емоціями», «волею», одиниця, несвідома того, бажаючи досягнути свою «мету» – досягає «мету» природи. Почування пристосоване до функції. З точки погляду природи – афект є засіб для функції. З точки погляду організму – функція засіб для афекту. Втіха, відчувана одиницею при сповненні функцій природи не була намірена, не є конечною складовою частиною природи, але стає одинокою «метою» істот, що живуть. Природі байдуже про їх насолоду чи терпіння, їм – про її велику схему.

Так ці афекти, емоції одиниці стають величезною соціальною силою, динамічним двигуном суспільности, що втримує її при житті, спричинює її зріст і розвій. В соціальному житті

* E. Durkheim. – Die Methode der Soziologie.

ця афектна сила є джерело всякого чину і подій. Інтелект лишається направляючим чинником, силою ж що діє в напрямку збереження роду є воля, що є синонімом бажання. Ці бажання – самолюбство, любов, ненависть, порив, лютть, стремління до підбою – це засада, що оживляє світ. »Сама жадоба діяльності є наймогутнішим стимулом органічної і надорганічної еволюції«*.

Всяка отже збірна філософія гуртової одиниці (*а в першій мірі нації*) повинна бути збудована не на відірваних засадах логіки, лише на цій волі до життя, без санкцій, без оправдання, без умотивування; яку не тількишо не треба (як хотіли драгоманівці) гамувати, але навпаки, треба плекати і розвивати, бо з нею живе і вмирає нація; якою освячується ціла політика нації і всі її засади, і якої тамувати не вільно ніяким »евнухам« відірваних ідей – лібералізму, космополітизму, гуманізму і т.п. Не обмежувати цю – виявлювану в діяннях одиниць волю нації до розросту, пориву наперед і підбою треба нам, лише зміцнювати її. І це зміцнення має бути *першою і головною засадою тієї національної ідеї, яку я тут ставляю на місце кволого інтелектуалістичного, безвольного, »кастратного« провансальства.*

Ця воля виявляється *під різними формами*, але, під якими формами вона не виявлялася б, чи в зворушуючій постаті героїзму й посвяти, в підпорядкуванні природи й людей, чи в розкошуванні ризком і небезпекою, скрізь, завжди шопенгаверська *»воля життя«* (Wille zum Leben) *однозначна з ніцшівською »волоєю влади«* (Wille zur Macht), з боротьбою, знищенням перепон. Цей неясний гін є (як каже Гегель) стремління волі *»конкретизувати себе«,* своє *»мусиш«,* свою *»незаспокоєну погребу«,* *»об'єднувати суб'єктивне«.* Воля, що живе покищо в формі суб'єкта, прагне знищити цю *»односторочність«,* яка є для неї *»перегородою«.* Знищити цю перегородку жене її внутрішній *»неспокій«,* вона мусить ознайомити свою силу назовні, повалити границі, що ділять суб'єктивне від об'єктивного**.

*Одною з найважніших форм вияву цього гегелівського »неспокою« є насолода ризком, небезпекою, рухом, творчістю. »Що я люблю і що мене захоплює (пише Барес) це творити...«***.*

* L. Ward. – The psychic. factors etc.

** Hegel. – Aesthetik, Philosophie d. Geschichte.

*** von Curtius, op. cit.

Ці люди, це ті подорожні Бодлери, що відїжджають. щоб відїхати«, які »самі не знають чому, все кличуть: »Ході!« гонені якоюсь горячкою, якій »людський розум ніколи не знав ім'я«, яку Леся Українка називає »потворою«, що »усі імення« їй давані не могли схопити її (сфінксової) суті... Це були ті мандрівники Вергарна, що »любили вітер, повітря. простір«, ідучи наперед в »світ за очі« (sans savoir où), несені їх »гарячим і божевільним серцем«...

Це була філософія »туги за тим, що повинен зробити« (Sehnsucht des Sollens); мудрість тих для яких »ненасиченість... природної жаги«, що ніколи не досягає »останнього спокою задоволення« – не є прокляття (як для франківських »Каме-нярів«), лише найвище щастя, яке Шпенглер уважав за основ-ну прикмету »фавстівської людини«*. Це є те, що Тальон зве »goût du risque«, »насолада грати в лютерію життя, з надією витягти великий жереб«, шукання небезпеки. В цій формі виявлення волі до життя криється той самий виклик долі, ворожому світові, »об'єктивному«, з яким вона стремить змір-тися силою і підчинити його своїй владі.

Часто ця воля виявляється як героїзм. Герой або накидає свою волю окруженню, перемагає, або не приймає цього окруження, не дає йому зігнути свою несмертельну волю, не хилиться перед ним, і гине, але не визнає чужої волі над собою. Він шукає смерті, волюючи її від упокорення перед зненавидженим окруженням. Часто видумує він собі різні мотиви своїх героїчних вчинків, але ці мотиви не є їх джерелом. »Вони діють або ні, в залежності від того, чи вони здібаються в одиниці, або ні, із ще іншим елементом«. Цей елемент – це є чисто фізіологічне протиставлення свого суб'єктивного Я, своєї волі – об'єктивному, і бажання пере-могти це останнє, вміння кинути в обличчя зовнішньому світові своє »Ні«... Це є »сліпий відрух істоти на кожний замах на її нетикальне Я«... Це є »Non irreductible«, свідоме засадничої непримиримости своєї до світа, »френетичне рі-шення« не змінити ані йоти в своїй постанові. Тальон опо-відає приклад, коли це »безмотивне Ні« діяло не тільки без мо-тивів, але й проти них, проти »переконувань« розуму.

Це є абстрактна »втіха« повставати проти всякої (чужої) волі, яка хоче себе нам накинути«, упоєння цим Ні, що хоче затримати ненарушеною незалежність нашого Я, ставлячи

* Hegel. – Vorles. üb. die Aesthetik, I, Abt., 123, 124.

її навіть понад насолоду життям, «чистий рефлекс бойового півня, який, в присутності іншого, ніби відчував виклик усіх зовнішніх сил, їжиться, готовий до бою, щоб перемогти, або вмерти». Це те фізіологічне Ні, яке мусить відчувати пес на вид kota, або жид на вид араба, або араб на вид жида.

Про це Ні казав Гельо, що «панування над світом належить тим, хто вміє сказати Ні».

Чим не була б «ця незнана причина (що викликає героїчну акцію), вона існує, бо наказує нам наші вчинки», незалежно від мотивів. Це чисте ago quia absurdum, «дивний дар реакції на фатальність оточення», яка змінює вигляд подій, «змушує гнутися тиранію зовнішнього світа, або заперечує її величним жестом смерті». Це «чудовий егоїзм *почуття сили*» (puissance), «джерело найбільшої насолоди... внесла здібність творити», що хоче – проти всіх і вся – утвердити свою волю влади*.

В ще більш чистім виді (ніж у насолоді ризиком і в героїзмі) виявляється воля до влади в нічому не прикрашенім, голім стремлінні до неї, в жадобі панування. Ми бачили цей момент в обох щойно обговорених формах волі життя; вийти поза рамки себе самого, не прийняти дійсність «суверенним жестом смерті», або накинути їй свою волю. І одне, і друге пояснює Гольт є тією самою причиною; напад і оборона впливають в нього з одного спільного джерела**. Відповідний настрої душевний того хто борониться, і хто нападає, це психічні явища того самого порядку, це об'єктивація тієї самої *волі життя*, яка є однозначна з жадобою панування, різниця лише в *щаблі об'єктивації цієї волі*. В першій випадку (оборона) ходить про *голу* «афірмацію волі до життя, чисту й без дальшого додатку». В другій приходиться цей «додаток»: (крім афірмації власного), «заперечення чужого», заперечення тієї самої волі в іншій одиниці. Бо однією з найбільш характеристичних прикмет волі є «безоглядність супроти інших». Для Гегеля це «суб'єктивне», яке шукає об'єктивації, є чимось, що «сягає поза чужий... йому світ зовнішнього», що стремить до розширення, до переступлення границь, до знищення їх, хоч би силою***. «Людська воля (каже американський соціолог Ворд)

*J.M. Gaultier. – La Logique de l'Heroisme, Mercure de France Nr. 532, 1920.

** Там же.

*** Schopenhauer. – op. cit., I. B., 339, 434, 440; II, 333; Hegel. – Vorlesungen etc. X. B., Abt.; L. Ward. – Outlines of sociology.

це є сила«, це »ненаситне бажання перемогти, формування творення і перетворення, аж поки переможене не перейде цілковито в повну владу напасника«*.

Знаний правник Гобс твердить, що в цій волі, яку ми пізнали під стількома іменами, »головне є жадова влади«. Бажання влади, каже він, походить від волі бути могутнім, а ця остання є простий вираз нашої духової й тілесної активності, нашого життєвого динамізму. Виявлення волі це ніщо інше, як насолода розросту, виступлення *поза власні границі*. Щастя не полягає в спокою й поміркованості бажань, щастя це »безпереривний поступ і розвій бажання від одного об'єкту до другого, здобуття одного предмету, за поміччю якого зараз ідеться до *здобуття* другого«. Не в здобутті є щастя, а в здобуванні. На думку Гобса »ніколи не можна собі забезпечити влади й засобів доброго життя, що мається в дану хвилину, – без стремління *здобути їх ще більше*«. »Здобути ще більше!« Ось гола формула тієї волі, яка, хоч в іншому виді, визирає і в насолоді ризиком, і в героїзмі**.

Цей *instinct of sovereignty*, це *desir de pouvoir*, який живе майже в кожному з нас у меншій чи більшій ступені, є, як каже Гобс, суттю всіх наших бажань, усіх наших аспірацій. Для Гюйо »сила утриматися при житті є конечним правом життя не лиш людського, але всіх живих істот... *бо сила є імовірно нічим іншим, як абстракцією життя*«. Більше! ця сила, це стремління є найбільш засадничою з дійсностей і неминучим ідеалом«. Для Гюйо »збільшувати напруженість життя«, »пожадання« є самоціллю***. А Ніцше пише, що »навіть коли віддаємо... своє життя, як мученик за справу своєї церкви, – то це жертва зложена *нашому пожданню могутності*«. Він радить своїм землякам: »Висилайте кораблі на незнані моря! Живіть у війні з рівними собі і з самими собою. (Цю боротьбу з самим собою духового я з тілесним бачимо в Євангелії). Будьте напасниками і здобувцями, поки не зможете бути володарями і посідачами«. Суть життя – це »посідати і панувати«; суть – »*боротьба за перевагу, за зріст і розширення, за могутність*«, бо »*жага могутності*« це власне жага життя!****

* L. Ward. – Dynamic Sociology, I, 174; Hegel. – Vorles. über die Aesthetik.

** Th. Hobbes. – Traite de la Nature.

*** Гюйо. – Цит. праця.

**** Nietzsche. – La gaya scienza.

В так зрозумілім житті та його суті є два моменти, тісно між собою сполучені: в боротьбі за розріст і перевагу розрізняємо *експансію як ціль, боротьбу – як засіб*. Насолода, яку відчуває одиниця при небезпеці, при виконанні героїчних вчинків, захоплення влади – це хитрість природи, щоби змусити одиницю коритися своїй »меті«. Це – хитрість того, що німці звать *Gattungsgeist* (геній роду), щоби забезпечити йому неустанність і силу. Почування насолоди, болю існують на те, щоби могли правильно відбуватися функції даного організму, щоби він міг жити, множитися, могутіти і витримувати конкуренцію з другими «species». Конечним услів'ям для того є експансія, бо коли суттю волі до життя є воля панування і здобуття, то суттю її є й стремління до розросту. без якого здобуття неможливе.

Цей закон експансії, мимо його численних противників існував, існує та існуватиме. Ось, що про нього каже ще Спенсер – »Одна суспільна правда варта того, щоби про неї особливо згадати: правда, що організми стало вдираються один у сферу існування другого. Стремління, що спостерігаємо серед людських рас, стремління заволодіти чужими землями, властиве всім родам організмів і виявляється в них усілякими способами. Можна сказати, що межі сфер існування кожного виду означаються рівновагою двох собі ворожих систем, сил... *Стремління, властиве кожному видові, – увірватися в чужу сферу, до іншого способу життя, до іншого середовища*«. І далі – »людський рід, хоч і отарна порода, все ж таки завжди був і тепер лишається ще *хижацькою породою*. Почуття симпатії завсіди придушувалось там, де громадська безпека вимагала її нехтування... Еволюція тих вищих соціальних почувань, яких корінням є симпатія, стало затримувалася тими діяльностями, які були конечні через боротьбу за існування між племенами і націями«*.

Цей закон боротьби за існування, з тими чи іншими змінами, приймає сучасна соціологія, як факт: і то »буржуазна« соціологія так само, як і »соціалістична«. Соціалісти кажуть: »закон боротьби за існування« є факт, який ніхто поважно не заперечуватиме, і дальше: »сила є причиною народження нової доби«**.

Це каже один з епігонів революційного соціалізму; ще гостріше висловлюються провідники в

* L. Ward. – Dynamic Sociology, I, 174.

** Quelch. – The Socialists, 1913.

своїх творах. А ось що каже про це саме соціолог «буржуазний»: «Те що називається витривалістю (в борні за існування), це просто монополія сильніших. В процесі здобування – витривалість здібного значить упадок нездібного, добір сильного – значить зруйнування слабого». І далі: «той самий процес (що і в органічному світі) можна спостерегти і між вищими і нижчими расами людей... Розвиток нижчих рас затримується расами вищими... Чи вони хочуть чи ні, вищі раси на цілій земній кулі поволі, але вперто усувають нижчі в боротьбі за буття... Закон природи є *право сили* (the right of might)... Погляд на історію, хоч з пташиного лету, показує, що людина діє за тим самим принципом, що і в неї сила творить право». В людській громаді, так само як деінде. Так як і в світі органічному, «ці самі закони діють і в надорганічному світі»*.

В повній згоді з *тим* «буржуа», каже й соціаліст: «Якими переконаними інтернаціоналістами ми не були б, мусимо признати факт, що людськість поділена на різні національності з суперечними собі інтересами»**.

Експансія – не тільки самоутвердження власної волі до життя, але й заперечення її в інших, – такий закон життя органічного і надорганічного. Шпенглер бачив узаконі експансії істоту «фавстівської», окцидентальної культури. Волю могутности він бачить і в старім готику, катедрах і хрестоносних походах, в завойовниках вікінгах і готах. В цім самім шукав ту волю Гоголь, коли тужив за «залізними віками», де все було «ентузіязм», порив, амотивний рух наперед...***.

Ідеєю цього руху перейнятий був Ніцше: «Ми ще не знаємо, писав він, що це є «куди», до якого нас жене, коли вже відірвало нас від нашого старого ґрунту. Але сам цей ґрунт запалив у нас силу, що жене нас геть у далину, на пригоди, які поривають у безкрає, невипробуване, невідкрите, ми мусимо бути завойовниками...»****.

Та агресія, експансія, втручання в «сферу існування» інших, яка є підставою волі влади, себто волі до життя, – має своєю конечною передумовою боротьбу. Кожний теоретик експан-

* L. Ward. – Dynamic Sociology, I, 502.

** Quelch. – The Socialists, 1913.

*** O Spengler. – Untergang d. Abendlandes.

**** Nietzsche. – Wille zur Macht, 99.

сії був завзятим апостолом ідеї боротьби. «Хитра природа», що дбає лиш про нормальне відбування «функцій», зробила так, що коли нормальна людина (і не лиш людина) відчуває в боротьбі величезну насолоду, маючи її за самоціль. Джек Лондон називає це інстинктом, який ще й досі «жене ловців з галасливих міст у ліси й долини вбивати» звірину, почуття задоволення успішного чемпіона*. Та психологія дуже зближена до психології спортсвця взагалі, і нею відзначається знов та окцидентальна душа, про яку говорить Шпенглер, і яка цілково чужа орієнтові...**. Перський шах, присутній на перегоні на запит, чи йому подобається видовисько, відповів: «Ні, не знаходжу в нім приємности, ні глуду. Що один кінь бігає швидше, ніж другий, а й без того знав; а який саме бігає швидше, який повільніше, – це мене мало інтересує...» Ось як клясично говорить про це Леся Українка в «Три хвилини»: – В суперечці зі своїм противником і в'язнем, жирондистом, каже до нього монтаняр: *«і хоч ні ти, ні я того не знаєм, кому й чому підвалиною служим, та кепський був би з мене будівничий, якби я не хотів міцніше класти і в праці переважити тебе»*... Прекрасний поетичний вираз змагання для змагання.

Боротьба взагалі, війна як її форма зокрема. Знаний англійський політик сер Джон Горст, на питання Льюїс Джорджа під час бурської війни, відповів: «Ви гадаєте, що ця війна провадиться, щоб наситити наше бажання заволодіти золотими копальнями Йоганнесбургу, а Чемберлен думає, що ми воюємо за рівноуправнення всіх білих на полудне від Замбезі. Обидва не маєте рації! Ми вплуталися в цю війну тому, що вже протягом більш як одного покоління не було спуску крові і людська природа не могла цього довше витримати. Війна була конечна, і коли ми не встрягли б у суперечку з бурами, то мали б поважнішу боротьбу з якоюсь з континентальних держав. Ніколи досі не було такої довгої мирної перерви...» Англієць Балдвін, якого мало не розшарпав лев у Африці, описуючи свої вражіння, писав: «Пощо людина наражає життя, не маючи в тім жадного інтересу? Це питання розв'язати яке не буду силкуватися. Можу лиш сказати, що перемога дає нам внутрішнє задоволення, варте, щоб наразитися на всякі небезпеки, навіть тоді, як нема кому бити нам браво». Це те почуття перемоги, яке огортає вояка й ловця, яке можна знайти у подорожника, колонізатора, інженера...

* J. London. – The Call of the wild.

** Nietzsche. – Also sprach Zarathustra, Wille zur Macht

Воля влади, це є «розширення, втілення. ріст. ~~стремління~~ проти того, що ставить опір». Ця «воля влади може виявлятися лише при опорі: це передусім хотіння перемогти, переформувати»*. Для Гюйо це найбільший закон життя: «Коли існує якийсь загальне право життя, то таке: всяка істота, що творить (можна б розтягнути цей закон навіть на рослини), *відповідає на напад обороною, яка сама є найчастіше нападом, відбиттям удару*. Це первісний інстинкт, що має джерело у відруховім жесті, в побудливості живих тканин». Він дійсно невідкличний до життя осібняка. В кожній первісній суспільності. «щоб жити, треба вміти ударити того, хто нас вдарив»**. Для Гегеля, те велике позитивне, що покоїться на дні нашого психічного Я, що хоче себе виявити й накинути себе життю, – мусить зробити це в боротьбі і через неї. Процес «протиставлення, суперечності і розв'язання цієї суперечності... це найгарніший привілей живих натур... *Те, що відразу вже є лише афірмативне, є і буде без життя так само як і те, що лишається при нерозв'язаній суперечності*».

Цю боротьбу Гегель називає «боротьбою за розв'язання суперечності». Для нього, як і для Ніцше, Шопенгавера, Шпенглера, Гюйо та інших, ця воля життя й боротьби є та сама *воля влади*, панування, і «через те, що панування є щось квалітативне, а не квантитативне, як гріш чи майно, яке вже через всю природу зовсім справедливо може бути поділене», то там, де входять у гру справи *панування і влади*, «зараз повстає суперечка і боротьба»***. Так з самої природи тієї таємничої волі висновує Гегель *конечність моменту боротьби* в цім світі. Для автора «Світа, як волі та уяви», природні сили в неорганічнім світі, і різні роди в органічнім, мусять перебувати в стані сталої борні. Скрізь він бачить «бій не на життя, а на смерть між одиницями цих родів. Поле й предмет боротьби є матерія, яку вони взаємно намагаються собі видерти, а також час і простір... Сили природи і органічні форми сперечаються за матерію, в якій вони себе хочуть виявити, при чому *кожне з них лише те посідає, що видерло другому*». Ворогування неминуче, бо кожна воля існує для себе, як відмінна і протилежна іншим сила.***

* Там же.

** Гюйо. – Цит. праця.

*** Hegel. – op. cit., I, Abt., 2 Kap.

*** Schopenhauer. – op. cit. I. 230, 411.

*Звідси випливає величезне значіння негативного моменту кожної ідеї, осуджуваного філістрами від провансальства. Гегель казав, що ніяка афірмація неможлива без негачії; що без останньої неможливе повернення гармонії і знищення суперечности. Гюйо підкреслював, що нема різниці між нападом і обороною; для Ніцше ця боротьба та діонізівська засада, що »розсаджує заклятий круг індивідуалізації« (якої генієм був Аполлон), перемогу суті над явищем; побіда »метафізичного« над »фізичним«. Воля була для нього *universalia ante rem*, що могла стати *universalia in re* (дійсністю) тільки через негачію через боротьбу*. Те саме каже вже стільки разів згадуваний тут німецький філософ: – »Це належить до поняття живого, що воно мусить рости, що воно розширює свою владу, а тим самим мусить чужі сили вбирати в себе. У нас говорять про право одиниці боротися; в цім самім значінню можна говорити й про його право нападати: бо обидва конечні для всього, що живе: зачіпний і оборонний егоїзм не є речі вибору або »свобідної волі«, лише фатальність самого життя... Громада, що відкидає завоювання, знаходиться в стані упадку»**. Ще ясніше про це сказав Ніцше: – »вільним звеш ти себе? (пише він). Я хочу почути твою думку, що воледів, не те, що ти втік від ярма. Вільний від чого? Яке до цього діло Заратустрі! Але нехай говорить мені ясно твоє око: вільний до чого»*** – не тільки до оборони, »визволення« (від чогось), але й до накинення своєї волі чомусь (до чого). Напад і оборона, афірмація свого і негачія чужого. »Скрайні позиції змінюються не поміркованими, але такими самими скрайніми, лиш протилежними« – в таку форму обняв Ніцше закон всякої еволюції, даючи перепис для укладання змісту всякої нової ідеї, яка хоче прийми на зміну старій»****.*

Ще глибше розвинув цю фомулу Кайзерлінг, у якого читаємо: »Життя є метафізична динаміка. Конечне погодження сил тут не має ваги. Не гармонійне, лиш те, що в даний момент найпідліше, є ідеалом. Тим самим мусимо поховати багато з того, про що людськість від давна мріяла..., як ідею вічного миру або щасливого царства. Ідеал осягається лиш тим, що йдеться не дорогою погодження, лиш контрапунктування,

* Nietzsche. – Geburt der Tragödie, Wille zur Macht; Also sprach etc.

** Там же.

*** Там же.

**** Там же

і тим досягається, що існуючі односторонності... входять в новий ритм«... Втім є «глибоке оправдання всякої односторонності», а «тому, що світ все ж є якась єдність: тому, що акція все викликає протиакцію..., то здійснення одностороннього є найкоротша дорога для досягнення цілого. Всі великі реформатори були в великій мірі односторонні; якраз не гармонійні характери викликали найсильніші страшення. Коли нова людськість колись прийде до панування, то станеться це не шляхом мирного всерозуміння і порозуміння... *Вона так само принесе меч, як принесло і християнство*»*.

*Всі революційні великі ідеї перемагали цим способом. Хоч би й християнство. Ось що читаємо в «Парадоксах Католицизму» (Mgr. R.H. Benson): – «Який був безпосередній наслідок особи Ісуса Христа для суспільности, серед якої Він жив, якщо не конфлікти, пролив крові і руїна, які закидували Його церкви?... Не слова новітнього «гуманітариста», модерного толерантного «християнина» падають з уст Ісуса Христа... «*Підійть і скажіть цьому лисові*», (гукав Він, говорячи про голову народу); «*гроби повапнені..., гадюки! лицевіри!*» Така мова, якою послуговувався, промовляючи до представників ізраїльської еліти... Чи можна собі уявити більш підюджуючу промову?.. «Не дуріть себе, гукає Він модерному гуманітаристові. Я не прийшов, щоби принести мир за всяку ціну; є речі, гірші від війни і пролітої крові. Я прийшов, щоби порізати родини, не на те, щоб їх поєднати; щоби зруйнувати царства, не на те, щоб їх укріпити, щоб підняти матір проти доньки і доньку проти матері, щоб установити не толеранцію, але універсальну правду». Він прийшов запровадити «в першій мірі царство Боже, аж потім царство цього світа; перше мир Божий, а аж потім гармонію між людьми». Він дбав перше про революцію, а потім про гармонію (в нас журяться перше про «гармонію» і «музику»). А в Євангелії стоїть: «І від часу Ісуса Христа та до сьогоднішнього дня царство небесне здобувається силою і хто добуває його, той силоміць бере його»**.* Ілюстрація до слів Кайзерлінга, що життя, так само як і музика, діє гармонійно через дисонанс, що «Urphenomen» життєвого процесу є «*нарушення рівноваги, не унісон (Einklang)*».

* Gr. Kayserling (з одного відчиту), N. Fr. Presse 23. II. 1923.

** Mgr. R.H. Benson. – Paradoxes du catholicisme.

Те саме підкреслює знаний протестантський теолог і філософ Гарнак. Для нього найбільший реформатор людськості був «перейнятий великим противенством між царством Божим і державою світа цього», яке усунеться тільки борнею. «Боротьба і перемога в цілій їх драматичній виразності стоять перед його душею... Уява двох держав, Божої і чортової, про боротьбу між ними і про майбутній останній бій, в яким Люципер буде побитий і на землі... Не тільки «субстанції і сили» неорганічного і органічного світа, про які говорить Зіммель, але й «субстанції і сили» світа надорганічного, його урядження та ідеї, «вимагають від нас зусилля і боротьби, заки нам віддадуться»*. Кожний культурний світ повставав «не з логічної аналізи попереднього, але з заперечення того, чим жив попередній».

Цей момент боротьби, який соціологи і філософи признавали як щось неминуче, ще з більшим натиском підкреслюється політиками, щодо людської суспільности. Вгорі я цитував двох теологів – католицького і протестантського, які підкреслювали конечність моменту боротьби для перемоги, для життя взагалі нової ідеї. Політичні публіцисти підкреслюють його неминучість для життя націй. Для Макса Мюллера в надорганічному світі боротьба також є неминучою передумовою стану рівноваги. Нації ростуть і живуть на те, щоб «дати себе взаємно чути», і лише в цім терті кожна з них може розвиватися. Звідси падає особливе світло й на війну**. В італійця Енріко Коррадіні, воля життя і воля влади переміняються в «волю війни», коли він говорить про справи національні. «Воля війни між націями вічна. Війна є вічна. Історія це підтверджує. Всі поодинокі історії націй і держав підтверджують це». І тут шлях до гармонії веде через боротьбу, «міжнародний мир – це єдність націй для витворення життєвих дібр. Війна – це боротьба націй за їх посідання». Коррадіні так само відкидає наперед усталену гармонію, відразу афірмацію. «В дійсності принцип війни і принцип миру є лише два боки того самого принципу. І принцип єдности, і боротьби між клясами, є ніщо інше, як два боки того самого; життя нації, як і життя між націями, не складається з єдности і не складається з боротьби, воно складається і з одного, і з другого. Життя націй зложене з сталого руху, що перемінює єдність на боротьбу а боротьбу на єдність.

* Ad. Harnack. – Das Wesen des Christentums, Leipzig, 1902.

** F. Meinecke. – Weltbürgertum u. Nationalstaat, Berlin, 1919.

І міжнародне життя збудоване на боротьбі, на сталім русі, що перемінює мир на війну і війну на мир. Лише в «єдності і боротьбі кляс... об'являється глибока єдність даного покоління. І ще глибше між націями, в їх мирі і війні об'являється єдність нашої species». Бо «війна не є серед людей, не є серед народів, не є серед націй, не є серед племен, – вона є між species, а через те і між людьми, народами, націями і проче». Автор відважно твердить, що перед світовою війною було чотири пацифістичні теорії, і в кожній з них була війна. Існувала теорія військова. Збройний мир мав знищити війну, але якраз війна вийшла з нього. Взаємна економічна залежність націй (*interdipendenza economica*) мала перешкодити війні, і якраз вона викликала конкуренцію, що привела до війни. Існувала соціалістична теорія: «соціалістичний інтернаціонал» мав принести спротив війні, але з соціалізму, який поборював насильством національні суспільності, вийшла також війна: виникла революція, з якої вийшла війна. Існувала теорія буржуазного космополітизму. Дифузія культур і цивілізацій мала вбити дух між народами і саму війну, але ця теорія також привела до війни. Виродження й зтендітнення кляс і націй спровокувало варварів на війну. «Війна є в мілітаризмі і в пацифізмі, і в силі, і в слабості, і в відвазі, і в трудності» і в здоровлю і в дегенерації, і в варварстві і в цивілізації, – в species взагалі, »species войовнича по самій своїй природі«...*.

Зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії, – означив я як першу підставу націоналізму, який тут протиставляю драгоманівщині. Другою такою підставою національної ідеї здорової нації повинно бути те стремління до боротьби, та свідомість її кінечности, без якої не можливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані тріюмф жадної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу. Першу з цих підстав протиставляю тому духовому »кастратству«, яке виключало волонтаристичний чинник з міжнаціонального життя, вірячи сліпо в творчу силу інтелекту. Другу – протиставляю засадничому пацифізмові нашого провансальства, яке вірило у вічний мир ліги націй.

* E. Corradini. – L'Unita et la potenza delle nazioni. Firenze.

РОЗДІЛ III

РОМАНТИЗМ, ДОГМАТИЗМ, ІЛЮЗІОНІЗМ – ТРЕТЯ ВИМОГА НАЦІОНАЛІЗМУ

Волю влади я означив, як щось, що стремить »розірвати закладене колесо індивідуалізації«, – щось, що стремить стати понад змісловим, понад світом явищ, понад феноменом, »загальне« над »поодиноким«. Біологи вчать нас, що в царстві природи спостерігається два феномени – емоція (feeling) і функція (function), та що за людськими афектами криється »хитра природа« (або species!), яка через них здійснює свої цілі. Німецький філософ формулює це так: »безмірні маси (людських воль. інтересів і вчинків є лише знаряддя і засоби світового духа (des Weltgeistes) для осягнення своєї мети«. Противник цього філософа, говорячи про цей самий предмет, повторяє те саме за своїм попередником: він каже, що »природа осягає свою мету лише тим способом, що прищеплює одиниці певне уроекня, марево, з допомогою якого вона уважає за добро в собі те, що в дійсності є лише добром для роду«. Власне це »уроекня«, це »марево«, цей »інстинкт«, це »загальне«, коли воно одушевлює одиниці і маси, – з'являється в збірнім (і особливо в національнім) житті в формі »загальної« ідеї. Цей »інстинкт« підноситься над почуття власної безпеки (»насолота ризком«), понад власне Я (героїзм), понад гуманність і понад чуже Я (експансія, боротьба). Як »загальне« *підноситься взагалі над всім »поодиноким«* в просторі і в часі. І це піднесення над поодиноким *є одна з головних прикмет кожної великої ідеї, поруч з двома вже зазначеними, (антиінтелектуалізм і революційність)*. Кожна велика, отже й наша, національна ідея, що хоче перемогти, не може обійтись без цієї прикмети.

В основі людського життя, лежить «ein Trieb» (Фіхте), гін, що »в усяких змінах лишається незмінним«. Але, щоб виявитися наверх, створити свій світ, треба, щоб цей гін себе усвідомив, і переложив в поняття; щоб з того, що Спіноза звав *confusa idea*, – став ясною ідеєю. Цей усвідомлений гін, це та »загальна ідея«, про яку тут говорю*.

* Reden an die deutsche Nation; Hegel. – op. cit.

Жюльєн Бенда окреслив її прикмети словом *романтизм* це була »віра в те, що нею проголошується, як («загальною ідеєю») правду, єдину правду; що щастя світу вимагає. щоб те, що (нею) проголошується, було сказане». Романтизм. це – »дух апостольства«, бо »всі апостоли – романтики«. Віра в свою »вічну« правду, рішення пожертвувати їй всім »дочасним« – це головна прикмета »романтичної« (або »теологічної«) доктрини, якою є всяка велика доктрина.

В Анатоля Франса, беру термін – »теологічна ідея«. Він. хоч ті ідеї осуджує, мусить визнати їх велику ролю в історії. Під цими доктринами розумів Франс ті »відірвані« ідеї, »слава«, »рідний край«, »відплата«, які накидуються масі і протиставляться їй »інтересам«, інтересам числа, інтересам »сьогодні«. Це ті ідеї, які – як інтереси »загального« протиставляються »теологами« – інтересам »поодинокого«: одиниці, їх механічній сумі, даній генерації, її матеріальному добробуті, »щастю всіх«, мирові і »благоденствію«, »гуманності«, і т.п. »Романтик« не уважає ці »поодинокості« за щось самостійне, лише за переминаючі явища, за якими криється »незалежна єдність« (*freie Einheit*), їх осередок і душа. Антиромантик навпаки, бере світ таким, яким він є, не входячи в »суть речі«, беручи »те, що стається, як лише поодиноке, цебто відповідно до його, позбавленої всякого значіння, випадковості«.

У Фіхте романтизм – це почуття приналежності одиниці до »цілого«, яка в ім'я ідеалу »цілого«, бореться з ворожим йому ладом, »без огляду на те, чого від того може лякатися або сподіватися для свого змислового добробуту«. І то так, що »самий погляд« на цей, противний ідеалу, стан речей, викликає протест. *Безінтересовність*, отже (незалежність від наслідків!) і *безмотивність* (»сам погляд«, без логіки!) – це риси всякої »романтичної« ідеології. Група має свою особну реальність, її явища – »надособовий характер«, а ідея, що тримає групу разом, – має своє »супраіндивідуальне« життя, підносячись над »простірним віддаленням« одиниць (*separation spatiale*), так і над »віддаленням часовим«, (*separation temporelle*) поколінь**. »Антиромантик«, яким був наприклад Л. Толстой, обурюється, що вояк »на місце питання особистого, що йому робити, підсуває питання загальне, про державу, рідний край«, або про »присягу, честь«, або якусь ціль, що

* Nouvelles Littéraires, Nr. 136, p. 25; Lettres à Melisande.

** Fichte. – op. cit.; G. Simmel. – Comment les formes sociales se maintiennent, L'annee sociologique, Paris, 1898.

осягнеться аж в будучині», «взагалі про щось *відірване і неозначене*». «Особисте» – й «загальне», «теперішність» – і «будуче», «означене» і – «відірване», це суті двох бігунів: «романтизму» і суспільного утилітаризму.

Для «романтика» важнішою від добробуту – є «національна місія», від миру – боротьба за неї, від інтересів даної генерації тривалі інтереси нації, від щастя одиниці – міцність спільноти, держави. «Теолог» думає, що інтереси *species*, «загальної справи», переважають інтереси її складових частин, не рівні їх сумі і навіть від неї іноді різняться. Він думає, що кожний рід (*species*) живих істот лишається недіткнутим безперестанною зміною індивідуумів. Воля до життя коріниться і ознаймує себе властиво в ідеї, в роді: тому то лише на його існуванні в дійсності залежить воля життя». Щоб говорити прикладами, їй залежить не на львах, лише на їх ідеї, на *leonitas*. «Тому-то, признавав Платон властиве буття лише ідеям, себто *species*, родам, але одиницям тільки невисипуше повстання і зникання».*

Ренан характеризує цей «романтичний дух» (хоч і називає його іншим ім'ям) як «тяготіння до великих речей» (*le goût des grandes choses*). Дух протилежний «романтиці» живе в тій демократичній «юрбі, яка бачить своє щастя в «дешевім уряді», що не дуже каламутить спокій і вигоди одиниці, – в «завзятій волі не робити жадної жертви на річ *ненамацальних інтересів*»; в бажанні юрби, щоб її «лишили спокійно робити свій маєток», і дали змогу «найменше платити, нехтуючи всім тим, що зветься славою, силою, блеском...» «Романтичний дух» для Ренана, – це «раптова готовість дати себе забити для ідеї, до якої *не прив'язується жадного особистого інтересу*». Тому, між іншим, він, як багато інших, у війні бачить найвзнесеніший вияв цього «романтичного» духа, що огортає одиниці. Бо «війна це значить виречення егоїстичних розваг..., вона якраз щось протилежне до того браку виречення, тієї захланності в домаганні *особистих прав*, які є суттю нашої модерної демократії»**.

Цей «ідеалізм», ця «релігійність», ця «теологія», це той «романтичний дух», що ставляє вічне над дочасним; цінності, які нам «нічого не приносять» над «ненамацальними інтересами»; підпорядковування інтересів «мене», «тебе», «нас» –

* Schopenhauer. – op. cit., II, 1205.

** E. Renan. – La reforme intellectuelle et morale.

ідеї великого цілого, яке в релігійнім житті зображається Церквою в етичній – моральними засадами, в політично-державних суспільствах – нацією або державою, як поняттям, відірваним від кожночасної суми живучих одиниць, що говорять однією мовою або заселяють спільну територію...

»Коли Клемансо (читаємо в L'Humanite) ...головно журився вставити в мировий договір точку, що трактувала про зворот французьких прапорів, узятих в 1870 р., – то це глибоко релігійно, він має культ рідного краю... Він не матеріяліст, він емоціоналіст... Йому маловажно, що Франція зносить цілими роками війну, пригнітаючі фінансові тягарі в наслідок утримання в воєннім стані цілих армій... Французи під тим зглядом потерплять, але Франція дасть здивованому світові видовище незнаной *могутности*; її *честь* заблїсне, її *слава* заясніє, а це найважніше*». Ці слова писав ворог «теології» і «релігії», демократ і соціяліст, звідси його подражнений тон до тих ідей. Але як в тій цитаті блискуче схарактеризований той «релігійний дух», дух ідеалізму, з яким стоять, а без якого падають великі нації – з одної сторони, а з другої – той здегенерований «демократизм» (сплягійований нашим провансальством), який лиш дбає, в данім випадку, не про Францію, лиш про сучасних французів, про продукцію і кусник хліба замість могутности країни, її чести і з'єднання національної території. Як бачимо наша «мінімальніша» драгоманівщина не є суто українське явище, вона багато має спільного з «демократією» взагалі.

Під іншою точкою погляду, але про те саме говорить і Заратустра. Він звертається, в своїй проповіді, проти спеціальних чеснот, так улюблених антитеологістами, проти «поодинокостей», щастя теперішнього покоління (милосердя). »Затямте оце слово: кожна велика любов стоїть понад милосердям своїм (до одиниць!), бо їй хочеться улюблене – щойно створити!.. Чому? Ви питаєтеся чому? Я не належу до тих, що їх можна питатися за їх «чому»... Відвчіться вже раз того «для», о творці! Сама чеснота ваша жадає, щоб не робили ви нічого «для», «щоби» і «чому»**.

Цим «романтичним» духом віє і від віршів великої поетки, Л. Українки. Від своєї великої ідеї, як її Міріям, що йшла за Месією, вона «просити не мала... ні здоров'я, ні страви

* L'Humanite (червень 1919); F. Gutrel. – Materialisme, Idealisme, Theologie.

** Nietzsche. – Also sprach Zarathustra.

на безхліб'я»; вона дбала не (як Марта) »за потреби часу«, лише як Марія »за вічне«; за те »вічне«, за яке волів Хадіжу як свою другу жінку Айшу Магомед. На ту саму прикмету »романтичних« вартостей вказує, подібно до нашої поетки, Емерсон, коли каже, що »видимі речі – дочасні, невидимі – вічні«*. Фіхте каже, що великі рухи перемагали лиш тому, що »захоплювалися вічним«. Цікаво, що те саме слово стрічаємо в революціонера і соціяліста Сореля: »Наполеонівський вояк (читаємо в нього) жертвував своїм життям за честь бути співтворцем »вічної« епопеї і жити в славі Франції, не протестуючи проти того, що він сам все лишиться бідаком**». Шпенглер послуговується для вислову того самого поняття словами »безумовного« (яке він протиставляє »умовному«) та »іраціонального (протиставлюваного »конкретному«).

Щодо тієї наполеонівської теми, пригадаймо, що про це говорить Спенсер. Англійський соціолог з дива не може вийти, чому в той час, як імена головних діячів терору є прокляті імена, ми називаємо Наполеона »великим!« – хоч він доконав убийств, які Спенсер числить на мільйони, та які персвищають усі убийства діячів гільйотини***. Відповідь на це проста, вона полягає в тім, що люди »теологічно« настроєні цікавляться не так інтересами, як »ідеями«, »вічним«, славою і величчю Франції. Чудово виражено це у вірші чеського поета Й. Пелішка (»Поворот Наполеона«): Описує матір старуху, що віддала цісареві трьох синів, які не вернулися. Стара »жила, старіла, бідувала, – зненацька чутка залунала: з вигнання, з острова, з чужини, вертається до батьківщини народний мертвий вождь«... до Пантеону. На вулиці, приглядаючись походові, хоче вона кинути слова прокляття тому, чия ненаситна жадоба панування й війни забрала їй трьох синів і знищила особисте щастя. Але коли в юрбі побачила, як »скрізь маяли смутні прапори, ревли гармати голосні, сталеві сяли багнети, скидались коні, – на ляфеті труна сталевая гула«, – вона забула про все: »тепер вже мати почувала, що мало трьох синів було, що для Москви та Ватерлоо вона би ще кількох віддала, – для кожного з отих боїв вона б дала своїх синів вождю народному на славу, на гру велику та криваву«...**** Демократи побачуть тут »брак свідомости« од-

* R. W. Emerson. – Nature and thought.

** G. Sorel. – Reflexions sur la violence.

*** Spencer. – Introduction a science sociale, p. 171.

**** ЛНВ, VI, 24.

нієї з представниць «угнетеного народу», а Драгоманов - шкідливу афектацію, я ж бачу в цім почутті, в цім прив'язанні не до сучасних особистих турбот, лише до «речей і примар» - найшляхетніше зворушення людської душі, найвзнесліший ідеалізм, який перевертає обличчя світу. Слова Євангелії: «Коли хто приходить до Мене і не зненавидить батька свого і матір, і жінку, і діти, і братів, і сестер, та й ще свою душу, не може учеником мені бути!» Подібно у св. Тереси: «Мій Боже! Навіть коли б я була певна, що піду до пекла, це мені не завадить любити Тебе на землі, і в пеклі!» - «Можна любити тільки в майбутнє, можна хотіти тільки вперед!» - висловив це один з наших модерних поетів *.

Такий характер «романтичної», «релігійної», чи як хочете її називайте, ідеї, як ідеї «загальної», «відірваної», що ставляє себе понад усі «партикулярності», понад усе «окреме» і «поодиноке», яка, коли виявляється в національній житті, ставляє велич і потугу загалу понад щастя і добробут одиниці, кляси, даної генерації, її спокою, миру; ставляє націю як ціле - над націю як механічну збиранину; цілість з «мертвих, живих і ненароджених» - над даним поколінням; «дальних» над «ближніми», «речі і марева» над «намацальними» інтересами, максимум над мінімум, «абстрактні» вартості над «конкретні», безмотивну волю життя і влади - над всякими «чому» і «для чого», позиченими з лексикону чесного міщанина, що дбає лиш про «потребу часу». Ідею цілого протиставляється тут іншим «правдам», надгуртовим або підгуртовим (наднаціональним або піднаціональним), правилам лібералізму, і суспільного матеріалізму. Я згадав вгорі дві головні підстави всякої революційної ідеї, отже і національної: перша - волютаризм (антиінтелектуалізм), друга - войовничість (антипацифізм). *Тепер, отже, до цього приходять третя - «романтика».* І ні одна велика ідея, що сперечається з другими за панування, не є жива, коли вона не перейнята цим духом «романтики».

Я говорив про романтичний характер великих доктрин. Тепер треба підкреслити їх другий аспект: *догматизм, безсанкціональність*. Ті доктрини завжди з'являються в супроводі категоричного наказу, почуття, що наказує безоглядний послух. Ці ідеї (пише Ле Бон) сполучені з «простими» і «скрайніми почуттями»... Вони приймаються масою мов догми віри, «en bloc», або відкидаються, уважаються за *абсолютні* правди

* Луки, 14, 26.

або абсолютні помилки... »Бог, або мамона«*. Такий характер цих доктрин, і лише такі доктрини знаходять звичайно послух у масах, себто доктрини сполучені з амотивними почуваннями, прості й категоричні. Знаний італійський соціолог, Вільфредо Парето, каже, що історія робиться »почуваннями, інстинктами, пожаданнями та інтересами«, які стараються мотивувати розумом свою діяльність. Історія не є історія розуму, лише пристрастей, вона знає тільки »нелогічні вчинки« (axiomi non logiche). Маса все більше податна емоційним зворушенням, як холодній логіці розуму**. »Маси (пише інший соціолог) мало надаються до розумування, але за тем більше до чину«... Все над ними пануватимуть »догми..., тиранічна і владарна сила, що усувається від всякої дискусії«. Ці переконання завжди приймали особливу форму, яку не можна ліпше означити, як ім'ям *релігійного почування*, але яку вирізняють дуже прості прикмети: обожування ніби існуючого, Вищої Істоти, сліпа покора її приказам і нездібність до дискусії над її догмами... Таке почування може відноситися до невидимого Бога, до каміння..., ідола, до героя або якоїсь *політичної ідеї****; коли те почування має ці прикмети, воно має *релігійний характер*«. Боги, герої і догми здобувають признання, не будучи предметом дискусії. Як тільки вони стають цим предметом, вони втрачають свою міць... На *раціональній логіці* збудовані всі форми нашого знання, а саме точні науки. Але *логікою чуттєвою* і містичною інтуїцією, будуються наші вірування, себто чинники поведення одиниці і народів... Догми заволодівають нашими надіями, які вони зроджують, але ніколи розумуванням, яке вони подають. Вони тріюмфують помимо своєї »нелогічності«****.

Так пише знаний французький соціолог. І хоч у такій категоричній формі ледви чи можна прийняти його твердження, але факт лишається фактом, – що юрба »переконується« лише ідеями, яких пожиточність для себе, або взнеслість яких вона не зовсім ясно собі усвідомлює (їх »не розуміє«), але тим ліпше – відчуває. Догматизм тих »переконань« полягає в тім, що вони абсолютні, без санкцій. Як каже Гюї Гран: »не тому, що її плоди добрі, релігія правдива«*****. По-

* Le Bon. – Psychologie de Masse, La psychologie politique.

** Vilfredo Pareto. – Trattato di Sociologia generale, Firenze, 1916.

*** Le Bon. – Psych. de Masse, 47; La psych. politique, 21.

**** Там же.

***** Guy Grant. – La philosophie nationaliste.

гляд спільний всім великим національним рухам, але тільки нашим провансальцям.

»Романтичні« ідеї, (що ставлять »загальне-ідеал-на особисті інтереси), получені з релігійним почуттям (абсолютною вірою в них), дуже часто з'являються в історії в формі так званих »ілюзій«, »легенд«, »мітів«. Вже згадуваний французький соціолог каже про це: »Видиво все грало в історії значнішу роль, як дійсність. *Іреальне* мало все перевагу над реальним... На »фантазії« народу спочиває потуга завойовників і сила держав; на неї особливо треба діяти, коли хочеться пірвати маси. Всі важні історичні події, повстання буддизму, християнства, ісламу, реформації, революції соціалізму, повставали як безпосередні або дальші наслідки сильних впливів на *фантазію мас*... Більшість великих подій минулого здійснювалися під впливом *фантомів*... Історія уявляється нам, немов збиранина зусиль народів створити собі фантоми або зруйнувати їх. Стара і новітня політика це ніщо інше, як боротьба фантомів«. Стара цивілізація так само як нова шукала за гарним далеко вчасніше, як за корисним. »Вона скорше навчилася робити статуї і святині, як залізниці і електричні лампи... Люди скорше жили для ідеї, як для матерії. Обсервуючи довгий ряд віків, приходиться до переконання, що самотоке значіння в історії мали ідеї. Для них люди живуть, для них вмирають«*.

Про ці »ідеї«, про фантоми, каже *Гюйо*, що це є »*фікції*, які служать новітньому людству заміною за пониклі теологічні переконання«. Цей філософ написав окрему оду в віршах на честь ілюзії, де називає її тією, »що приносить багатий плід«; що є »міцною надією і батьком великих діл... новим божеством«; »з якої врешті решт виросте правда«; з якої »людське серце черпає силу«...** Ілюзією був сигналізований вартовим матросом кожний острівець, що при світанку дня оказувався скелястим рифом, але чи ж за це треба »закохано в химерних країнах, п'яного матроса, відкривача Америк, закувати в кайдани та кинути в море?« Та ж ким був, як не »коханцем химерних країн« Христоф Колумб? Чи такими »вандрівниками без відпочинку«, в погоні за ілюзіями не були »апостоли, яким ніщо не вистачало?« З »очима вп'яленими в далину«, всі ті »божевільні«, з мрією, що все стремлять »поринути на дно пропасти, пекла чи неба, не все одно? –

¹ Le Bon. – Psych. der Masse, 44, 45; La Psych. polit. 61.

** Guyot. – Irreligion et l'avenir.

на дно незнаного, щоби знайти *нове*»*.

Форма, яку найчастіше в людській історії приймає ілюзія – це легенда «останнього бою». Заперечення того, що є захоплююча картина катастрофи, що принесе нове. Ідеї доступні масі лише «переложені в короткі правила, що *викликають образи*, в формули, які не у змістовлюють «кілька ідей нараз» (вони недоступні масі), лише є «прості й афірмативні, гвалтовні й ясні». Однією з таких образкових ілюзій, охоплених у «гвалтовну і ясну» формулу, це легенда «останнього бою», що забезпечить перемогу справі**». Сорель пропонує ці конструкції назвати *мітом, легендою*, до яких він зачисляє первісне християнство, реформацію, революцію, мадзінізм. Віруючі католики «уявляють собі історію церкви, як ряд битв між Люципером і церковною ієрархією, підтримуваною Христом... і яка повинна остаточно скінчитися перемогою католицтва». Тим легендам Сорель надає велике значіння, він твердить, що «можна говорити без кінця про повстання і не викликати жадного революційного руху, коли нема *легенд, прийнятих масою*»***. На його думку «не *любов або ненависть*, бажання, пристрасти... Уява лише впроваджує в рух ці моторові сили, *представленням нам предмету й мети* настільки могутніми, щоб ці пристрасті розворушити», для «останнього обрахунку». Певно дійсний перебіг французької революції ні в чім не нагадував «чарівний образ, що захоплював їх перших бійців», але «без цих образів чи могла б перемогти революція?» Так само Мадзіні «стремів до того, що мудрі люди його часу звали божевільною химерою, та нині не можна мати сумнівів, що без нього Італія не стала б ніколи великою державою, і що він більш зробив для об'єднання Італії, ніж Кавур і всі політики його школи», – бо він головне був пророком національної «ілюзії», провідною зіркою італійського відродження. Про ці надії-видива казав Кардуччі, що вони є підставою всякого ідеалізму.****

Вгорі я говорив про «романтичний» характер великих революційних ідей і про їх «релігійний», догматичний характер. «Ілюзіонізм є синтезою обох: він протиставляє «змісловому»

* Baudelaire. – Le voyage (Fleurs du mal).

** Le Bon. – La Psych. politique, 126.

*** Sorel. – Reflexions sur la violence.

**** Там же.

– іраціональне, надзміслове, конкретному – невидиме і незнане, і це «теологічне» в нім; він протиставляє **доказам** – голу афірмацію, і це «догматичне» в нім. І первень **чуттєвий «ілюзіонізм»** (він не дискутує), і його первень інтелектуальний (що хоче здійснити ідею неіснуючу і принципіально протилежну конкретній) – умотивовують його **войовничість, антипацифізм**. Як такий, «ілюзіонізм» **входить складовою частиною (разом з «релігійністю»)** до згаданої **третьої підстави** всякої, **отже і національної, революційної ідеї – романтизму.**

РОЗДІЛ IV

ФАНАТИЗМ І «АМОРАЛЬНІСТЬ», ЯК ЧЕТВЕРТА ВИМОГА ВОЛЕВОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Я вже згадав, що великі ідеї, які мають накинати себе світові, *без афектів, що ідуть їм у супроводі, ніколи не мають пориваючої сили.* Ідеї діють лиш тоді, коли протягом довгого розвитку, перемінюються в почування; коли творять складову частину вдачі людини, перейнятої ідеєю. Це той «інстинкт» (Trieб) Фіхте, який треба «перекласти» на поняття, ідею, але без якого мертвою стає сама ідея. Вона має порушуючу силу лише, коли звільняється від діяння силлогістичної здібности, коли в неї просто *вірється.*

Бо в політиці, так само як в релігії, *устіх все по боці того, хто вірує,* а не того, хто сумнівається. У своїй книзі «Про кров, розкіш і смерть» каже М. Барес, що «суспільні перевороти робляться радше через переоцінку вартостей, ані ж через зміну кодексів, через *вибухи чуття* скорше, як динамітом. Стендаль, говорячи про революцію, каже, що «нація *впала в лють, і власне через це була тоді сильна*», і далі – «нарід не має сили й нічого не значить *коли він не в гніві.* Коли цей гнів втишується найменша жертва здається йому неможливою*». Це той самий, неминучий для сили якоїсь ідеї, афект, про який говорив ще Платон. На думку великого грека вартувий має бути «філософічно настроєний» щоб оборонити

* Stendhal. – Vie de Napoleon, 132, 88.

своих, а цей «філософічний настрій» полягає в тім, «що він впадає в лють, як скоро побачить ворога, – хоч би навіть перед тим він не зазнав від нього нічого злого. Але перед знайомим, мов пес, махає привітно хвостом, хоч би навіть він не бачив від нього досі нічого приязного»*. Ми вже стрічалися (в іншій зв'язку) з цим почуванням: це вже знане нам «філософічне Ні», безмотивне притягання або відштовхування, які є істотною прикметою нашої волі, і без яких мертва є всяка думка. Саме розумове переконання, умове прийняття думки, ніколи не дає порушаючої сили ідеї, лише це почування. Чудово сказав Сорель, «вмирається за погляди (opinions), але не за (доведені) певності (certitudes), за те, що віриться, але не за те, про що знається». На його думку не можна собі уявити зникнення якоїсь системи, чи режиму без існування «палкого бажання бунту» в їх противників.** Те саме мав на увазі Гегель, коли казав, що «все велике в історії зроблене людськими пристрастями»***

Про цей афект, який він називає «самолюбством» глибше говорить Спенсер. Він осуджує надмір цього самолюбства, але ще більше його брак. «Оцінювати себе за низько викликає два роди... лих. Хто не боронить своїх особистих прав, сам стягає на себе агресію (інших) і викликає тим способом самолюбство в інших; хто неоправдано недовіряє собі, той не важиться простягнути руку за речами, які стоять йому до розпорядимости. Те саме можна сказати і про патріотизм. Правда, пересада цього почуття в якоїсь нації роблять її зарозумілою і агресивною, та коли в неї замало цієї агресії, то не має потрібної сили до упоминання о свої права, які тоді топчуться іншими націями»****

З тих слів Спенсера робимо цікавий висновок: там де заламується в нації її агресивний характер, заламується рівночасно й запал до оборони своїх прав. В нашій провансальстві ті речі досі старанно розрізняли. «Ми тільки за наше лягали кістками, коли нам чинилися шкоди, ніколи не гралися ми кайданами, чужої не гнули свободи» (Старицький) – так думали в нас, і забували, що коли ми не на словах, але

* Plato. – Staat (Diderichs, Jena, 1909).

** Sorel. – op. cit.

*** Hegel. – op. cit.

**** Spencer. – op. cit., p. 223.

дійсно «лягали кістками» за свою справу, то якраз тоді, коли ми не лякалися «гнути чужу свободу», як це було під час Святославових виправ до Царгороду, Ігоревих – на Дон, під час договорів Хмельницького і Мазепи з Європою про поділ Польщі і Московщини. Революційна Франція, з якої вийшов диктатор континенту Наполеон, революційна Англія, з якої вийшов погромник Ірландії Кромвел, революційна Росія, що боролася з «німецьким імперіялізмом», щоб потім накинути свій, ще гірший, нам, Італія Мадзіні і Гарібальді, Італія визволителька Трієсту, та Італія завойовниця німецького Тиролю, Іспанія, що визволилася з-під панування маврів, і Іспанія, владителька Марокка, – всі вони свідчать, що природа та історія не знають різниці між афектом оборони і нападу. Писати, як у нас пишуть: «Боротьба за національну волю походить не з любови і бажання панувати над кимсь, а лише з ненависти до рабства»*, – значить не розуміти динаміки суспільного розвою. Природа та історія не знають рас агресивних і неагресивних, лише раси сильні і слабкі. Раси сильні – визволяються, коли вони підбиті, і розширюються коштом слабших, коли є вільні; раси слабкі – або здобуваються лиш на спазматичний бунт (коли вони під ярмом), або роздаровують своїм ворожим меншостям «національні», «культурні» та всілякі інші автономії (коли є вільні).

Не важне, чи нація агресивна чи ні, чи ідея агресивна чи ні. Важне, чи ідея сполучена з відповідним чувством, з абстрактною волею жити і рости, чи, навпаки, ця ідея є розумовою абстракцією, що хоче забити афект (як це робив Драгоманів і драгоманівці). В першому випадку – така ідея перемаже, в другому – вмре. Ці афекти Гегель звав «патосом», означаючи його як «загальні сили,... які виступають не тільки для себе в своїй самостійності, але живуть так само і в людському серці, порушуючи людські почування в їх «святая святых».** Цей патос майже однозначний для нього з пристрастю, лише позбавленою присмаку низького і самолюбного.

Без цього то патосу не може жити ніяка ідея, в тім числі й національна, і тому непростимий гріх поповнила драгоманівщина, силкуючись цю здорову і конечну підставу всякого руху, – висмяти й обезвартнити.

Цей патос у носіїв великих ідей прибирає форму того,

* Гром. Голос, 1925, ч. 6.

** Hegel. – op. cit., I, 291.

що в поточній мові зветься «фанатизм», з тим присмаком чогось негарного, яке цьому слові надають усі «ні гарячі, ні холодні», акуратні, літеплі, ліберали, демократи і інші «народолюбці». Тимчасом цей «фанатизм» знов таки є невідкличним станом душі всіх діячів і учасників великих епох, усіх, що дають себе нести великій ідеї. Цей фанатизм сторонників великої ідеї впливає вже з її «релігійного» характеру. Віруючий дивиться на свою правду як на *для всіх обов'язуючу*. Він «фанатично» ненавидить усе, що протиставлюється прийняттю його, самотньо спасенної віри. «Фанатик» – узнає свою правду за об'явлену, загальну, яка має бути прийнята іншими. Звідси його агресивність і нетерпимість до інших поглядів. Тверда віра в гасла, що він голосить, як безуслівну і обов'язкову для всіх правду, любов до ідеї, яку він хоче здійснити, безмірна ненависть до всього, що перешкаджає їх здійсненню, – ось та сума переживань, яка огортає всякого правдивого революціонера, фанатика – з конечности і з природи боронених ним думок. Ось чому любов і ненависть усе ідуть в парі, як два доповнюючі себе почування з кожного сторонника великої ідеї. Ось чому нікчемною є проповідь наших націонал-«кастратів», які одразу, самою любов'ю хочуть перескочити з царства неприєднаних суперечностей в царство незакаламученої «гармонії» з музикою. Розумові «ідеї» кастратів, що дбають лише про «просвіту» і злагодження пристрастей, що прикрують полум'я почування, де воно за ясно бучає, – є толерантні до інших, бо вони мерці, що живуть мозком, але не серцем, бо логіка річ угодова. Натомість, чуттєві ідеї «фанатиків» не знають толеранції, бо спір про догмати віри рішенняється не полюбовним судом, лише ордаліями. Ле-Бон каже: *«через те, що юрба ніколи не сумнівається щодо правдивого й фальшивого, а заразом цілком свідомо своєї сили, – вона нетолерантна»*. Всі основники якоїсь релігійної або політичної віри оснували її *«тільки тому, що зуміли викликати в масах почуття фанатизму»*; тільки тому, що навчили їх «віддавати своє життя за свій ідол», ідеал, і – нищити за нього чуже*.

Всяка нова ідея нетолерантна. «Революція, Бартоломієва ніч релігійні війни, інквізиція, часи терору, – все це явища того самого роду, спричинені масами, охопленими тими ре-

* Le Bon. – Psychologie d. Masse, 48.

лігійними афектами, які з конечністю вели до вимордування огнем і мечем усіх, хто опирався запанованню нової віри. Практики інквізиції це практики людей цілковито переконаних у правдивості своєї правди»*.

До цих слів можна хіба додати, що всі великі події в історії – наслідок фанатичних ідей. Фанатиком був убійця Генриха IV, Раваляк, якого, як він зізнав, пхнули до чину «інтереси релігії та *непоборимий гін*» (*impulsion irresistible*). Фанатиком був Франсуа I, француз, який казав, що коли б його права рук впала в єресь, він відтяв би її, – та який спонукав Карла V видалити всіх Маврів з Іспанії. Фанатиками кермувалася Франція в добу її найбільшої величі в XVI-XVIII віках, коли, як каже ворог всякого фанатизму, Бокль, «ціла нація шукала поради виключно в своїм фанатизмі». *Карлайль* бачить наймаркантнішу рису пророків у їх «*непримиримім завзяттю*» *супроти ідолопоклонства*, проти «*видимого*». Всі вони – великі іконоборці, «*ненависники неправдивих форм*». Непримиримість проти «інших богів», яку так картав Драгоманов, є – істотна прикмета всіх великих ідей та їх пророків, а *Шпенглер* за найцінніший здобуток війни для Німеччини уважає «здібність ненавидіти ворога». ** Як далека ця мужня думка від думок деяких наших провансальців, які своє льюкайство супроти всякого status quo звать «державництвом», а свою душевну вяловілість – «культурністю», що бореться з «шовінізмом».

»Фанатизм (каже німецький філософ) це захоплення *абстрактним*, відірваною думкою, яка з *запереченням* відноситься до існуючих відносин. Суттю фанатизму є те, що він у *відношенню до конкретного* спустошуючий і руйнуючий». В цих словах – цілий родовід фанатизму. Він молиться до «відіраного», – бо виріс з «теологічної» доктрини, яка думає про світ «ілюзій та оман»... Він є руйнуючий, – бо виріс з нової «релігійної» ідеї, якої місце лише на звалищах старої, їй противної... Він збудований на запереченні, на протиставленні, не на *сум* лиш на *contra*, – бо він є засадою життя, а «все, що відразу афірмативне, є і лишилось без життя»... Що за цим заперечуючим фанатизмом криється велика позитивна думка, цього не бачать лиш ті, які не мають ніяких міцних ідей – ні позитивних, ні негативних, ті «не холодні, ані теплі,

* Н.Т. Buckl. – History of civilization in England, II, pp. 12, 40; Carlyle. – Die Helden, u. das Heldentum in der Geschichte.

** Там же.

як дерево сухі, зовсім ніякі»*. Ті, які глибше дивляться на речі, бачать це позитивне; ті »люблять великих погірників, бо вони є великі почитателі».**

*До емоціональності і фанатизму великих ідей, які рушають масами, треба додати ще одну їх прикмету: »аморальність«. Це не є, звичайно, аморальність в змислі увільнення від етичного критерія, від морального ідеалізму. Навпаки, максимум етичної напруженості тих ідей, та їх сторонників є незвичайно високий, а підпорядкування особистого загальному, часто жорстоким моральним приписам, тут суворе, тверде як ніде. Отже коли говорю про »аморальність« тих ідей, то тут розумію їх суперечність з буденною мораллю провінціального »жальоскагатоса«, який етичність чи неетичність великої ідеї або руху оцінює з точки погляду політично-бездоганного міщанина; який до загально національних, взагалі громадських справ підходить з міркою своїх приватних вигід, турбот та інтересів. З цього то власне погляду »самоотвердженного малоросса« або »rosz-siwego rusina«, ці ідеї та рухи – дійсно »аморальні«. В своїй »Динамічній соціології« каже американець Ворд: »Етична і соціологічна точка погляду суперечать собі. Перша змагає до приборкання соціальної енергії, друга – до її визволення і розвитку... Правдива моральність, не менше як правдивий поступ є в емансипації суспільної енергії і в повнім виявленні сили«*** З точки погляду цієї моралі »зле – то є трусливе. Гідний погорди здається їй, хто все (пасивно) журиється, зітхає, нарікає«. З точки погляду цієї моралі – муситься відчувати ненависть до ворога, навіть коли він вам досі нічого злого не зробив (Платон), з цієї точки погляду треба розтоптати єхидну, навіть коли вона не свідомо, що шкодить (Леся Українка)*****

Напняття всіх сил душі, всіх життєвих енергій є тут чесною; »ні гарячі, ні холодні« (і яких відкидає Бог), які б »етичні« й не були б – тут гідні осуду. Тут бажані сильні, в вірі чи в безвір'ї, в любові чи в ненависті: – коли вони »праведні«, тоді вони на першій місці, коли »навертаються« – радість о них буває більшою, як о десяти праведниках.

* Hegel. – op. cit., X, B., 1, Abt., 2 Kap.

** Nietzsche. – Also sprach etc.

*** Ward. – Dynamic Sociology

**** Леся Українка. – Одержима.

Це натури »твердих на чім би вони не стояли«*... До таких »твердих« належав і Шевченко, хоч батько його, прочуваючи цю його »твердість«, сам ще сумнівався »на чім він стане«: – чи вийде з нього (як він казав перед смертю) »щось дуже добре чи велике ледащо«... Ця »твердість« – це »залізнi чесноти« і »залізнi пороки«, як казав Гоголь; сила в добрі і в злі, як казав Куліш; мораль, де »справедливості немає«, якої приписи »червоніють наче пишна багряниця... від крові людей невинних«, але в порівнянні з якими »блідим здається білий світ« буденних чеснот**», як писала Леся Українка.

Ця мораль уважає за добре, що життя робить потужнішим, а неетичним, все що ослаблює його розмах і силу. Життя, як учив один з речників нового світогляду, що рвав з ХІХ віком, – це стале зривання тяглості, це боротьба, і тому моральним є всі прикмети, які збільшують здібність до боротьби. Ця мораль »це коли ми говоримо *так* життю навіть у його найтвердіших проблемах, коли це життя, жертвуючи своїми вищими типами, радіє з власної невичерпаності«. Це мораль, що ненавидить »добрих людей«, які тому »добрі, бо не настільки ще сильні, щоби стати злими«; яка протестує проти »людяності«, що забиває віру в себе і бажання власновільно здобути своє місце під сонцем; яка знає в своїй етиці два бігуни – зміцнення життєвого інстинкту та його ослаблення.***

Мораль, про яку тут говорю, відкидала ту »людяність«, яка забороняла шкодити іншим, цінила життя понад все, ненавиділа »хижацькі інстинкти«. Вона знала іншу синтезу життя, іншу його мету, а для цієї мети, не могла служити дороговказом етика міщанина. Її метою був »сильний чоловік«, а не »цілий чоловік«, що обіймає своєю любов'ю своє й чуже. Тут – скорше обов'язувала євангельська засада, яка позволяла своїм найближчим спричиняти найбільші прикросоти в ім'я Божого, яка Боже ставила понад »іншого«, понад »ближнього«, понад усе дочасне. Тут ідеалом була »тверда« людина. А »для кожного твердого чоловіка належить разом любов і ненависть, вдячність і помста, доброта і гнів, афірмація і негація«... Або, як казала наша поетка, сильна людина та, що мріє» про терни та квітки нових шляхів, про світло й

* Достоевский. – Братя Карамазовы.

** Леся Українка. – Відгуки.

*** Вурон. – Cain.

плями нових світочів**», та що «вкупі з життям» хоче «любити й ненавидіти,... жити не тільки в минулому й тепер, але і в прийдешньому, але й у вічності»; що на всі питання так званої «моралі» дивиться з точки погляду цієї «вічності», дбаючи як про ідеал, про «*підвищення температури душі*»***.

Носії тих «вічних» ідей та самі ці великі ідеї вимагають, щоб до них підходити з іншою моральною міркою. В звичайнім понятті вони є «аморальні». «Льозент, великий історик інквізиції та її великий противник (читаємо в *Бакля*), осуджуючи жорстокість її в практиці, не може заперечити чистість її намірів«...****. Треба вже раз розрізнити моральність історії і тих що її роблять від моральності одного з мільйонів, яким не хоче ніякої історії.***** Тут відкривається вже правдивий зміст «аморальності» великих ідей. Кожна істота (каже Йодль) прагне того, або гидиться тим, що, після законів її власної природи, уважає за добре або за зле. Добре є все, що зміцнює силу, здібності й повноту життя даної species; зле – що їх ослаблює. В цім якраз «аморальність» різниться від матеріялістичної і хуторянсько-універсальної «моральності» провансальства.

Для наших інтелектуалістів пізнання було матір'ю моралі. Одиниця, мовляв, «приходить як моральний нуль на світ, пізнає речі... і постановляє потім... поступати так або сяк; може навіть у наслідок пізнання засвоїти іншу систему поступування. Пізніше... відповідно до того узнає якусь річ за добру і в наслідок того її бажає«...***** Та дійсність не така солодка й вигідна, в дійсності одиниця «хоче це (цю річ), і в наслідок того зве це добром». Душа не є щось, що пізнає, лише щось, що хоче. Цілій боротьбі за існування «чуже моральне поняття справедливости». Коли «звір... гризе того, хто його коле, ідея санкції не має з тим нічого спільного»*.

З цієї точки погляду дістають «моральну» апробату і «злі» вчинки, а осуджуються «добрі» з точки погляду «вселюдської етики». Кожна species має свою чесноту, а суперечки різних чеснот рішаються не їх згармонізуванням і порозумін-

* Леся Українка. – Утопія в белетристиці.

* Nietzsche; Леся Українка. – Утопія в белетристиці.

** Buckle. – op. cit., I, 94.

*** L. Ward. – Outlines of sociology.

**** Guyot. – op. cit.; Schopenhauer. – op. cit., I, 390-1.

ням, так само не таким шляхом відбувається запанування нової моралі. »Якими засобами приходить до влади якась чеснота?« питається Ніцше, і відповідає: »засобами боротьби. Панування чесноти можна досягнути тими самими засобами, якими взагалі досягається всяке панування. Так приходить він до своєї «*moralfreie Tugend*»*.

Не маючи жодної спільної санкції, крім себе самої, не має кожна збірна мораль над собою спільних засад («щастя всіх» і проче). Конфлікти різних чеснот (ідей, рухів) ніколи не можна вирішити їх погодженням, »гармонією«, »жадні принципи не можуть заборонити, щоб слабший уляг насильству дужчого«.*** »Мораль« не »пізнається« з досвіду, але є відразу, як платонівська, про яку згадувано вище. Вона не може пізнаватися абстрактним розумом, без відносин *species* та її інтересів, лише завжди числиться з ними.***

Природа наділила нас бажаннями, приємність і біль – це лише вигадка природи для досягнення своєї мети. »Бажання є лише в тім самім змислі, що й вогонь і блискавка«. Тому лише філістри можуть абсолютно відкидати і морально осуджувати війну, убійство, насильство, – філістри і люди з відмерлим інстинктом життя, кулішівські »євнухи«.**** Леся Українка писала: »Брудні не наші інстинкти і пристрасті, але їх спотворення через купівлю і продаж того, що не повинно ставитися на торг«*****. »Насолода й біль мають своє походження не в природі речей, але в природі пластичних організмів«...***** »Ніяка річ не є добра,... лише відповідно до того, як вона впливає на організм«...***** Тут ми знову приходимо до »спеціальної« моралі, що диктується розвитком сили окремого організму, до *Reichtum an Person*, до *Fuelle in sich*, *Jasagen zu sich*, до *Ueberstroemen*, до *Herrwerden wollen*, до того критерія правди (і моралі), який є в »зрості почуття сили«. Ті моральні ідеї є добрі, які йдуть на користь

* Guyot. – op. cit.; Schopenhauer. – op. cit., I, 390-1

** Nietzsche. – *La gaya scienza*.

*** Радек. – *Закордонна політика Сов. Росії*, Харків, 1924, стор. 25.

**** Ward. – *Outlines etc.*

***** Там же.

***** Леся Українка. – *Утопія в белетристиці*.

***** Durkheim. – *Die Methode d. Sociologie*.

в конкуренційній боротьбі за існування, що йде поміж соціальними групами або між групою та її природним оточенням; добре поступування те, яке на користь роду, зле – на його некористь*.

Та етика присвічувала Вітман-ові, коли він співав про «творчу войовничість», далеку від «чутливої мрійности». Вона ж стояла перед очима Зудермана, для якого неморальним було лише «банальне, ординарне і вульгарне».**

Мораль, яка є мораллю всіх нових і свіжих рас, всіх сильних одиниць, всіх нових, повних майбутности, ідей...

Все тут сказане *треба зчислити до однієї (четвертої) з головних прикмет всякої великої ідеї (і руху, що йде під її прапором), яку долучуємо до обговорених у попередніх розділах. Ця ідея є непримирима, безкомпромісова, фанатична, «аморальна», за свої приписи бере лиш те, що в інтересі species. Цими прикметами відзначається кожна велика національна ідея, і це, а ніщо інше, дає їй таку вибухову силу в історії.*

* Nietzsche. – Wille zur Macht.

** H. Sudermann. – Es war.

РОЗДІЛ V

СВІДОЦТВО ІСТОРІЇ – «РОМАНТИЗМ» ЯК ЧИННИК ПОСТУПУ – СИНТЕЗА РАЦІОНАЛІЗМУ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ – П'ЯТА ВИМОГА ВОЛЕВОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Історія підтверджує правдивість сказаного вище. Бо в ній перемагають лише ідеї характеру «романтичного», релігійного, ідеї агресивні, емоціональні й фанатичні. Під чийм впливом, як не цих ідей, відбувалися всі хрестоносні походи, 1793 рік, визволення Франції від англійської столітньої інвазії за Жанни д'Арк, і багато інших, про які я вже згадував в попередніх розділах?

Візьмім наші часи! Один з тих, хто робив велику війну й вів до перемоги свій нарід, пише: «При старих сталих військах, генерали грали важнішу ролю, ніж політики. Але в останній війні, коли нація була військом, було інакше. Найнебезпечнішою зброєю на війні, це не тяжкі гармати, лише *здібність* (провідників) *кріпити серця*... Чи ви колись уявляли собі, що Німеччина скаїтулює на ворожій території? (але це сталося, бо)... їй зломлено хребетний стовп. Чи ви думаєте, щось подібного могло б статися, коли б Німеччина мала на чолі такого Клемансо, Гамбетту або Пітта? Але Німеччина їх не мала. (Вона мала)... політиків, що не знали, як промовляється до серця нації*». Промовити ж «до серця» нації, як старався я довести, можна лише сугестією та однією з тих «романтичних» ідей, за які маси віддають своє життя. Такою ідеєю в світовій війні була ідея боротьби «культури з варварством». Сила тієї ідеї була така переконуюча, що вона не тільки скріпила волю союзників перемоги, але зломилла волю до перемоги в німців. Сила цієї ідеї була в її безкомпромісовості (французьке *jusqu'au bout*, англійське *knock out*), в порівнянні з якою, половичною й непевною була воля німецьких провідників, що безперестанно поновлювали свої щирі мирові пропозиції...

* L. George. – N. Fr. Pr., 11. II. 1925.

Представник другої подібної нації повторяє ту саму думку: «Двигун всякого чину є почування. *Всі великі історичні рухи* були попереджені міцними почуваннями. І власне ті особистості, яких почування були найбільш несамовиті, мали найбільший вплив на стан і характер суспільности. Чисто інтелектуальне почування юрби... Величезний успіх релігійних реформ завдячують вони переважно іраціональній силі їх чуттєвої природи, а ніколи інтелектуальній». Не лише світ кермується «пристрастями, а не інтелектом, але й... дійсні пани світу, щоб заслужити цю назву мусіли бути часто *ентузіастами і фанатиками*»*. Історія свідчить, що під впливом тих ідеологів «основувалися великі імперії, здвигалися церкви, мечети і катедри, змінилася ціла поверхня землі...** Ніби втручаючи американському соціологові, пише його французький колега: «Лише фанатики основувають релігії і держави,... На гукання Петра Ам'єнського мільйони кидаються на підбій Орієнту... Слова візонера Могамеда уділили його сторонниками силу перемоги старий греко-романський світ... Лютер затопив світ в огні і в крові«... А що, в порівнянні з ними, питається автор, зробили в історії Ньютон і Галілей? Фанатики творили історію, візюнери, винахідці зваблених видив найбільше спричинилися до зміни обличчя світу. Їм це вдалося, бо вони «несвідомо втілювали в собі ідеали своєї раси і свого часу, дали їм вираз«, бо наряд можна за собою повести, лише «здійснюючи його сни і мрії«, *бо в решті решт ідеї кермують світом*. Щоб ці ідеї втілилися, мусять вони мати до послуг собі мрійників і сновид. «В ім'я хоробливих фантазій перетворюався світ, загигали культури, нові повставали натовість... Ілюзії були найважнішим чинником в історії... Ілюзія покликала до життя піраміди,... море крові пролягало задля здобуття однієї одніської домовини, бикликано революції. основано держави«. Йодль каже: «ціла історія вчить, що успіх все по стороні народів з сильнішими пристрастями»...***

Георг Зіммель навіть підноситься до твердження, що «безхарактерність» XIX віку має своє джерело в занепаді впливу чуттєвої сторони нашої вдачі й гіпертрофії розумовости. Інтелект, за Зіммедем, взагалі, як і гроші, – безхарактерний, не з браку потрібної якості, але тому, що він цілковито стоїть

* L. Ward. – Dyn. Sociologie.

** Там же.

*** Le Bon. – Psych. d. Masse, Psychologische Grundgesetze in der Völkerentwicklung, Leipzig; F. Jodi. – Geschichte der Ethik.

по той бік вибираючої односторонності... Ми жадаємо від усіх речей... означености характеру, а часто теоретична людина все розуміє й прощає. Сплющення чуттєвого життя, яке приписують теперішності в противність до односторонньої твердості і жорстокости минулих віків; легкість інтелектуального порозуміння між людьми, хоч як різнородних натур і становищ, в той час коли так визначна інтелектуальна особистість як *Данте*, говорив, що певним теоретичним противникам треба відповідати не доказами, але ножем; тенденція до полагодження, що пливе з байдужности до основних питань внутрішнього життя, які... не може рішати ніякий розум, – аж до ідеї про світовий мир включно, що особливо плекається в ліберальних кругах, історичних носіях інтелектуалізму і грошевого обороту: *все це впливає, як позитивний наслідок, з цієї негативної риси безхарактерности**... Безхарактерність нашого віку, його угоди, який він вніс скрізь – в відносини між клясами, націями, поглядами, релігійними партіями, позбавивши людськість всяких ширших перспектив і плянів, замкнувши її в вузький круг буденщини; безхарактерність, яка поставила на карту саме існування нашої цивілізації, отже і на думку Зіммеля корінилася в гіперінтелектуалізмі, в «безвір'ї», в браку фанатичної «односторонності», емоціональности.

Не ту «безхарактерність», яка приводить народи на край загибелі, але цю «працю для порожнечі», ці зусилля фанатиків винагороджує історія. *Їхже ж твори лежать в інтересі людського поступу*, який лише їм завдячує, що це слово не є порожнім поняттям. Непорозуміння твердити, що жадоба панування належить до іншого роду понять, як інші бажання; що вона неприродна... Зусилля, направлені задоволити це бажання привели до найбільш ефективних *поступів у суспільнім розвою*. Впливові цієї жадоби панування завдячують своє сформування великі нації. Цьому ж чинникові, «підпорядкуванню великих просторів і великих мас людськості під вплив однієї регулюючої сили треба завдячувати поступ цивілізації. Великі амбіції, віра великих народів у своє післанництво, їх жадоба панування, чуттєвість їх психіки, стремління до розросту привело до притягнення цілих континентів до європейсько-американської культури. »Так само як у біології не та чи інша раса, не той чи інший організм, але

G. Simmel. – Philosophie d. Geldes.

органічний світ взагалі, тягне користі з боротьби за існування (опертій на жадобі панування кожної species, – так і в соціальній сфері не одиниця, ... але ціла суспільність користує з додатних наслідків динамічної активності (її членів). Коли піонер прорубає нову стежку в лісі, він прагне задоволити особисті свої потреби, але тим самим дає засіб задоволити... потреби всіх інших одиниць.

Так само, як за піонером, що прорубує стежку в лісі та йде нею, щоби з неї ніколи вже не скористати, йдуть інші, аж поки з стежки не стане великий шлях, так само досягнення зусиль одиниці взагалі, хоч у даний момент служать лише їй, стають початковими кроками матеріальної цивілізації, для всіх*. Такими діячами цивілізації були Колумб, Васко-да-Гама, Кіченер, перші колонізатори Америки, наші борці з кочовиками, а всіма ними гонила »жадоба панування«, всі вони були опановані сновидною ідеєю, всі вони мали щось з »очайдушности авантурничих віків« (Гоголь), всі вони проголошували »право сильного над слабим« (Куліш), про яке так основно забуло наше недолуге покоління... Бо ці зусилля (каже Сорель) в напрямку ліпшого, помимо відсутности всякої безпосередньої особистої винагороди, творять ті таємні прикмети людської вдачі, які забезпечують *безнастанний поступ у світі*.** Ту саму думку висловив Ворд: »услів'я під якими розвивається життя є того рода, що... переслідування одиницями їх мети одночасно провадить до мети природи. Почування (одиниць) пристосовані до функцій« (природи)***. Природа (каже другий філософ) лиш тим чином осягає своєї мети, що вона прищеплює одиницям певне уроєння (Wahn), завдяки якому їм уявляється добром у собі те, що в дійсности є добро для роду****. Англійський історик Сіль, в своїй книзі (The Expansion of England) каже, що британська імперія вийшла як плід »напів свідомих зусиль маси поодиноких англійців«. Британець ішов у світ шукати свободи, приватного зиску, пригоди, і забезпечення від сусідів, чи панування над ними, – а коли одного ранку прокинувся, то побачив, що є властителем найвеличнішої імперії в світі...

Правда, поступ, якого джерелом є ці почування, окупову-

* L. Ward. – Static and Dynamic Sociology.

** Sorel. – op. cit.

*** Ward. – op. cit.

**** Schopenhauer. – op. cit., T. II. 1332; IV, 44.

ється часто кривавими жертвами. Але чи можливий поступ без жертв, і чи потрібний такий поступ без жертв? Заперечувати конечність цього поступу та його шляхів значить хотіти ніколи не рушати існуючих стосунків, ніколи не рушати того, що гниє, в ім'я »гуманности« не дотикати його пальцем... Є містичний зв'язок між »жадобою панування« одиниць і поступом: »Не треба було жадного гуманітарного настрою, щоби здвигнути Асванську греблю. Ця гребля так само мало завдячує своє повстання любові до людськості, як і винайдення серуму. Фабриканти бавовни в Манчестері хотіли цієї греблі, щоб заробити, держава їй сприяла, щоб забезпечити собі Єгипет, сер Ернст Касель позичив гроші, щоб дістати добрі відсотки, Вількокс і Барк зробили пляни, гонені мистецьким інстинктом і амбіцією. Але тепер, коли цей твір стоїть і діє, подарував він чудному вузесенькому краєві без дощу... два мільйони моргів землі і до трьох жнив щороку; два роки по відкритті цієї греблі вернув Єгипет з доходів кошти будови«*... Чи цій праці можна відмовляти її великого значіння для поступу? Чи вона не довершена гоном амбітних людей до панування і оволодіння землею та її нижчими расами? Історія не знає рівності, як і природа; є там здібні і нездібні, хто хоче забезпечити собі місце під сонцем, мусить довести сою здібність до того. »Право« кожної, хоч би і з »евнухськими« інстинктами, нації на життя не існує, а коли б існувало, це було б найбільш неморальною річчю в світі...

Право нації на самовизначення? Певно, але не кожна, що »має« це право, *має його!* Це найліпше в глибині своєї душі знають самі претенденти на це право: »бунт темношкірих стоїть перед дверима (пише той сам автор), але покищо він не є ознакою державно-творчої сили«.***

В тім суть і глибше значіння зв'язку між поступом і правом на нього. Бути перейнятим великою ідеєю і фанатизмом до її зреалізування, це ще не забезпечує перемоги, *треба мати геній її справді здійснити!* Правда, що ні одна ідея не перемогла, яка не носила прикмет »романтичної« доктрини, яка не мала на своїм чолі фанатиків, але також не перемагала й та ідея, що не посувала людськість в її розвою хоч один крок наперед. Бо так само, як не може утриматися при житті й пануванні кляса, що перестала бути суспільно корисною, так само не

* E. Ludwick. – «Neue Rundschau», 1925.

*** Там же.

може утримати пануючого становища в світі нація, що не є корисна своїм пануванням для людськості. Ті раси звичайно знаходять легку синтезу між націоналізмом та інтернаціоналізмом. Pax Romana і British Empire працювали здається більше, щоб зінтернаціоналізувати і зцивілізувати світ, аніж паперові інтернаціоналістичні «кастрати». Цезар і Сесіль Родс були ліпшими інтернаціоналістами, як Ленін і Маркс.

Один з апологетів тієї теорії, пише: «Бажання свободи, про яке тепер так багато чується, це лиш відворотний бік другого бажання, так само універсального і непоборного: бажання правити іншими людьми». Один з персонажів Фукідіда каже: «Я не картаю атенців за бажання правити іншими людьми, бо це природно; але я ганьблю інших за те, що дозволяють правити собою». *Свобода* все йде разом з вищістю (superiority). Нижчий, меншевартий не може ніколи мати нічого, як тільки свободу з ласки, яка остільки ж порожня як непевна. Слабі нездарні раси не сміють сподіватися, що їх... не потурбують в оселищі*. Тому то точка погляду поступу не має нічого спільного з «мораллю». Так само, як перемагають не «моральні» раси чи системи в нагороду за свою «моральність» або «терпіння», так само гинуть вони не через «неморальність» і «несправедливість» до тих, якими правлять, лише тому, що перестають виконувати соціально корисну функцію. Так довго, як її вони виконують, їм дарують їх привілеї і насильства, а в противнім разі – вони гинуть. Так впав царат, не через насильство і злочини, лише тому, що його організація не потрапила охоронити великої імперії ані від ударів зі Сходу (Японія), ані з Заходу (Німеччина і Австрія). Коли це виявилось, – привілеї і насильства пануючої класи, які були ані менші, ані більш перед тим, раптом стали «злочинами» і царат впав. Французький феодалізм (каже Спенсер) впав в декаденцію тому, що ця система не давала вже жадних корисних для всіх наслідків, лише позістали лихі сторони. Пануючі класи не виконували більше своїх функцій, хоч даліше затримували свої привілеї. Публічна влада виконувалася виключно в приватнім інтересі, – цьому власне, а не «привілеям», «зди́рствам» і «неморальності» завдячує феодалізм революцію, що знищила його.²⁴»

Те саме в міжнаціональнім житті. Імперіялізм це не тільки «зди́рство», але одночасно виконання громадських справ. в

Atlantic Monthly, Febr. 1925, (H. H. Powers. – Independence or Civilization?).

Spencer – op. cit., 165.

громадських інтересах націями, покликаними й управненими до того. Є вищі і менш-вартні народи; що вміють *правити* іншими (і собою), і народи, що цього не вміють. Всякий поступ базується на нерівності і признає засади вищости. Хто не має відваги або даних стати рівним вищим, не має змоги стати рівноправним незалежним*.

Природа не знає гуманности й справедливости, вона знає лиш заслуги і винагороди. Коли селянин не орав і не сів природа не каже йому: він порядний чоловік, ми не можемо бачити його голодного... Вона каже: цей чоловік не сів, він не жатиме! Коли рибалка не закидує сіти в море, природа не каже: він має діти й жінку, йому треба помочи... Вона каже цілком просто, і зовсім не «людяно»: він не працював, хай терпить! Природа винагороджує лише в пропорції до зусиль і заслуг – для її мети. В суспільнім житті обов'язує та сама засада, і ні одна нація не дістане *в дарунок* жнив від «справедливої» природи, коли вона не сіяла; ні одна не дістане незалежности, коли не *хоче* і не *може* її досягнути, коли не має почуття й *сили* здорових рас, що хочуть панувати над людьми, землею, повітрям і морями, служачи собі і – *людському поступові*.

Соціалістичні «гуманісти» також підпорядковують справу справедливости і незалежности народів справі поступу, *як вони його розуміють* Для них поступ – це справа пролетаріату, і тому Енгельс писав: «Мусимо співпрацювати над визволенням західньо-європейського пролетаріату і ції меті підпорядкувати цілу решту. Тому як би й не були симпатичні балканські слов'яни, о скільки їх визвольні стремління йдуть у розріз з інтересами пролетаріату, про мене хай їх чорт візьме (können sie mir gestohlen werden!)*». Енгельс також ділив народи на «вищі» і «меншвартісні», а «збратання народів» розумів не як «збратання всіх європейських народів під одним республіканським прапором», лиш як «союз революційних народів проти контрреволюційних», ідея, сплягійована пізніше Леніном. В цілковитій згоді з «буржуазним імперіалістом», пише соціалістичний: «Теорії загального братерства народів нічого не варт, коли не береться взгяду на історичне

Atlantic Monthly, idem.

А. Донцов. – Енгельс, Маркс і Ляссаль про неисторичні нації.
Там же.

становище, на шабель суспільного розвою поодиноких народів»*.

Наведеного досить. Історія стверджує, що панувати все могли лише раси, натхнуті великим безінтересовним патосом («теологічною» ідеєю), великим фанатизмом, який є неминучою складовою частиною кожної ідеї, що глядить в будучину. Але й навпаки, раси й ідеї, які хочуть грати ролю в історії мають гукати не до світової «справедливості», лише до своєї волі і здібностей – пхнути історію наперед, працювати для «поступу».

Так ми прийшли до певного доповнення нашої четвертої підстави всякої великої ідеї: *не лиш фанатична, безкомпромісова повинна бути вона, але й служити інтересам поступу, як ми його тут розуміємо*, себто, як право сильних рас організувати людей і народи для зміцнення існуючої культури й цивілізації. Ідея, яка не в стані узгодити себе з цими останніми вимогами, мусить захиріти, як напр., еспанська або магометанська, що помимо свого фанатизму і безсумнівної «теологічності», мусіли уступити місце іншим. Ось як про це сказав Ренан: «Нація, яка замикається в чисте перестерігання свого інтересу, не може вже грати загальної ролі. Країна може мати провідну ролю (maîtrise) лише через універсальні сторони свого генія».**

* Д. Донцов. — Інгольс, Маркс і Ляссал про неісторичні нації.

** E. Renan. — op. cit.

**ТВОРЧЕ НАСИЛЬСТВО ТА ІНІЦІАТИВНА МЕНШІСТЬ,
ЯК ПОРЯДКУЮЧІ СИЛИ – ШОСТА ВИМОГА
ВОЛЕВОГО НАЦІОНАЛІЗМУ**

»Без насильства і без залізної безоглядності нічого не створено в історії« – така була теорія основоположників революційного соціалізму. На практиці – це означало: »Заступатися за кожний революційний нарід, заклик до загальної війни революційної Європи, проти найбільшої запори європейської революції«* (якою тоді була Росія). »Насильство«, »залізна безоглядність« і »війна« – були методи, якими йшли шляхом поступу »вибрані народи«. Що ці самі методи поручав революційний соціалізм у внутрішньо-національній класовій боротьбі, загально відома річ, щоб її доводити. Величезну роль насильства признає і Сорель. На його думку »насильство – це одиницький засіб, яким розпоряджають... нації, схудобілі через гуманітаризм, щоб віднайти своє давнє завзяття.«** Говорячи про боротьбу Риму з Картагіною, Вольтер писав, що така вже людська натура, що »прагнути величності своєї країни, це значить прагнути нещастя своїм сусідам. Той, хто хотів би, щоб його рідний край не став ніколи ані більший, ані менший, ні багатший, ні бідніший, був би горожанином всесвіту«... Іншими словами, на думку фернейського мудреця, з експансії своєї країни зрікається лиш той, в кого цілком завмерло почуття патріотизму, хто прагне не розвою, не поступу, лише застою з правилом »не руш мене«. Тому то, нація або ідея, яка стремить розірвати залізні пута індивідуалізації; яка дбає не про конкретне, але про »вічне« – мусить признати величезну роль в житті націй насильству. Без нього не усунути ні змиршавилого, без нього не розчистити площі до будови нового. Без нього ні балканські, ні »російські«, ні англосаксонські народи не могли б приступити до здійснення »універсальної сторони свого генія« на користь собі, людськості й поступові. Інакше й не могло бути, бо коли історія є боротьбою за панування й владу, за взяття в посі-

* Д. Донцов.

** Sorel. – op. cit.

дання, – то творче насильство мусить грати велику роль в цім процесі, бо привлащення – це передусім бажання поконати, це формування і перетоплення матерії після свого бажання, волі і сили.

Італійський соціолог *Вільфредо Парето*, каже, що «віра й боротьба різних релігійних доктрин і людей... є неминучий цемент для здорового народного життя», Нарід *senza fide* (без віри) *в свою місію*, мусить згинуть*. А що віра логічно веде до бажання накинута її іншим, то ясною є роль сили в історії. Кожна Церква (релігійна чи політична) лише зачинає тим, що є церквою гоненою, але щоб утриматися при житті, вона мусить перейти через стадію, яка зветься *ecclesia militans*. Тим засобом перемагає *всяка нова ідея*. Цей засіб (насильство) не є з тих, що можуть бути, а можуть і не бути. Агресія, через яку нова ідея приходить до життя, не є припадкова, вона іманентна кожній «теологічній», релігійній або національній ідеї, що прагне зайняти на якійсь території, або в умах якоїсь маси місце ідеї собі ворожої. Маври і еспанці, франки і Атілла та Голляндія, Москва і татарщина, – до безконечности можна б збільшувати ці приклади... Автор «Заратустри» каже: «В кожному учителі, провіднику сидить та сама «злоба», що ослаблює здобувця... Нове є в кожному разі «зле», як таке, що хоче здобувати, валити граничні каміння і старі святощі – валити «творчим насильством», про яке говорить і Сорель, і Енгельс, і Парето, і Дарвін, і Спенсер під різними назвами і різними окказами, і якого приклади дає нам історія аж до наших днів. Агресивність, не компроміс – такий шлях кожної нової ідеї, яка протиставляє себе другій, яка разом з цією другою себе взаємно виключають.

Ця відповідь є відповіддю на питання – «як»? Разом з тим стоїть ще може важніше питання – «хто»? Хто впроваджує в світ і здійснює якусь ідею? Провансальці, демократи і прочі народолюбці відповідали – *завше народ!* Ми відповідаємо – *ніколи народ!* Народ є для всякої ідеї, чи в її статичному, чи в динамічному стані – чинник пасивний, той що приймає. Чинником активним, тим, що несе ідею; тим, де ця ідея зроджується є – активна, або *ініціативна меншість*. Називають її різно: «класово свідомий пролетаріят» (в противність до переважаючої маси «несвідомого»), національно свідомі інтелігенція», «аристократія», «правляча кліка», «тирани», (її

V. Pareto. – op. cit.

– Nietzsche. – La gaya scienza.

політичні твори: ССР, фашистська держава, «Unegalitare-« або «Führerdemokratie» (Alf. Weber), але – суть цієї меншости та її роля в усіх громадських одиницях та сама. Це група, яка формує, неясну для «неусвідомленої» маси, ідею, робить її приступною цій масі і, нарешті, мобілізує «народ» для боротьби за цю ідею.

Особливо про одну з цих ідей, про національну, каже Шпенглер: «Нація, як усі великі символи культури, це внутрішнє посідання *немногих* людей»*. Другий констатує: «єгипетська, європейська, середньовічна, ісламська культура арабів, вивели себе з *невеличкого числа* релігійно переконаних, які витиснули свою печать на найменших елементах цих культур»**. Меншістю ж є й «аристократія», що править країною. Ворд дає такий драстичний приклад що до цього: «Коли б (пише він) якась культурна держава, скажім Англія, Франція або З'єднані Держави Америки, втратила зненацька всякий уряд і на час впала в стан дійсної анархії, чи можна припустити, що формування уряду, при таких обставинах завдачувано в *акції народу*, викликаній невігодами через брак уряду? *Напевно ні*... Та «як швидко такий уряд зложила би *жменька одиниць*, що мала б впливи в країні, та яких головний мотив при стремлінні повернути якийсь уряд, була б *любов влади*. *Нарід ніколи не домагається уряду*, скрізь уряд повстає сам собою. В історії народів ще ніколи не сталося, щоб нарід підняв початкові кроки для формування уряду. *Уряди завжди устанавлялися меншістю, що шукала влади, але ніколи більшістю, що шукала охорони*»***.

Поставте, замість слова «уряд», порядкуючу, організуючу, провідну силу взагалі, – і побачите, що правило устанавлене тут Вордом, можна розширити не лише на процес творення уряду, але взагалі на *процес організації всякого гурту: як існуючого, себто того, що має вираз у готових установах, так і ідеального, що є покищо «громадською думкою», пляном, що лиш хоче втілитися в установах*. Ніколи пасивна юрба, лише активна меншість є суспільно-творчою силою, чи то будуть «варяги», чи конкістадори, чи певна кляса, що репрезентує націю, чи нація, що репрезентує їх «союз», чи купка «подстрекателів» або «rodzegaszu», – скрізь меншість. Роля цієї меншости величезна, особливо як *повитухи нових ідей*.

* Spengler. – op. cit.

* Le Bon. – op. cit.

*** L. Ward. – Dynamic Sociology I.

Хочу ще тут навести глибоку аргументацію Г. Зіммеля. Він твердить, що суспільність утримується спершу »інтераkціями« між одиницями, а пізніше створює собі осiбні органи влади, що ведуть самостійне життя. »Тим способом спільнота релігійна втілюється в клірі, політична суспільність в адміністрації і в війську... армія, в свою чергу, в старшинськiм корпусі, всяка стала асоціація в своїм комітеті, всяка партія політична в своїм парламентарнiм заступництві«... Ці меншості є органи груп, що існують самі для себе. Там, де ці органи ще не сформовані, там, – особисті елементи мають субстанціональне існування (лиш там грає ролю »нарід«). Коли ж ці правлячі групи зорганізуються, вони розпочинають власне існування незалежне від членів групи. Ці органи (а ніколи нарід«) заступають ідеї і сили, які утримують групу в данiм стані. Спільноти, що не вміли витворити собі таких органів, таких самостійних *меншостей*, які стояли б понад одиницями, втілюючи в собі стремління й завдання групи, – кінчили катастрофою. Вони розкладалися й гинули, коли ці групи не були нічим іншим, як сумою їх членів, коли єдність групи лишалася в безпосередній залежності від ітераkції поодиноких членів. Навпаки, там, де такі зрізничковані органи групи витворювалися, група ставала рухливішою. Коли для всякого політичного зарядження, правничого, або адміністративного, треба вправляти в рух цілу групу, її акція грішить тяжкістю, що впливає з труднощів не знає соціальної орган (*меншість*), створений для ясної йому, стисло означеної мети, і тим способом *він ліпше спричиняється до збереження групи* роблячи соціальної акцію докладнішою і раптовішою... »Отже, в великiм числі випадків, інтерес, який каже *заступити юрбу меншістю*, походить з того, що стисліша група... має більше свободи в руках, більш легкості щоб зібратися, більш точности в чинах«. Крім того така організація меншості, правлячої групи, дає ліпший напрямок гуртовим силам. Бо юрба ніколи не підноситься вище певного, досить низького інтелектуального рівня. Збиранина людей зміцнює афект кожного з її членів, силу почування й хотіння, але не силу розмислу. Коли група мусить діяти як єднота, коли йде про доцільний рух *en masse*, таке заступництво маси особливим органом є неминуче. Коли це заступництво конче потрібне, але юрба ще не має свого провідного органу, то меншість, що здібна провадити нею, »мусить *завоювати* тяжкою боротьбою впливи на масу«.

Ілюстрацію цього ми бачили в революції на Україні. Невигоди, які повстають для суспільности, позбавленої зрізничкованих органів, роблять її меншвартною в боротьбі з чужими силами. Правда, бувають випадки, коли орган групи зачинає трактувати себе як самоціль, більше дбає про власні кастові інтереси, як групи, якої виразником повинні бути. Це випадки, коли органи не можуть подолати доручених (або привласнених собі) функцій. *Тоді настає розклад суспільности* (Польща перед поділами, Україна кінця XVIII в., Росія Миколи II); або революція, «коли треба вернути до безпосередніх акцій і контракцій між одиницями», коли маса знов бере в свої руки функцію, зле справовану «меншістю». «Всі революції, через які якась політична *група* (меншість), повалюючи свій уряд, знов ставить законодавство і адміністрацію під безпосередні впливи особистих ініціатив, є соціологічні феномени цього порядку». Але кличе маси на арену – знов таки меншість! Отже при всякім стані суспільности, для утримання її при життю, для успішної оборони і всякої акції взагалі – неминучою умовою є існування *активної, відважної, спрагненої влади меншости*, цієї правдивої носительки великих ідей, найважливішого чинника історії*.

Творче насильство – як «що», ініціативна меншість – як «хто», ось підстава всякого майже суспільного процесу, спосіб, яким перемагає нова ідея. Ці два моменти, як домагання практичної політики, є шостою підставою і складовою частиною всякої нової ідеї, що здобуває собі право на життя.

* G. Simmel. – L'annee sociologique, 1898.

СВІТОГЛЯД «ФАВСТІВСЬКИХ» І «БУДДИСТСЬКИХ» НАРОДІВ, – ДИЛЕМА: АБО-АБО

Виложена ідеологія не є фантазією, ані мозковою теорією, – вона є практичним символом віри всіх здорових і шляхетних рас, *вона ж забезпечувала й забезпечує їм панування й посідання дїбр цього світу*. Тисячу прикладів дає на це історія!

Ось що каже німецький філософ про римлян: «Війська уживалися для політичних підприємств, для здобуття багатств, слави, для абстрактного панування («теологічні» вартості!). Відносини до інших народів були *чистими відносинами сили*... Їх Бог є лише капітолійський Юпітер і вони не респектували «сакра» інших народів. Катон говорив, по кожному засіданні сенату, своє «*ceterum censeo*» і Катон був правдивий римлянин. Отже римський принцип – це була *холодна абстракція панування* і примусу, як «*чистий егоїзм волі*», принцип чину для чину. *Монтеск'є* каже, що було сталим звичаєм римлян зміцняти між собою карність... Публій Назіка казав їм, *без жадної потреби*, будувати воєнну флоту. Байдикування лякалися вони більше, як ворогів». Серед них панував правдивий «страх спокою», так характеристичний для могутніх рас. Вони були «твердо переконані, що лише Рим мав приказувати іншим, і власне тому, що римляни, погорджуючи «конкретним», «поодиноким», «змісловим», гонили за «абстрактними», «теологічними», «вічними» вартостями, – перемагали вони своїх, занадто до «конкретного» прив'язаних, противників: «Римляни (пише той самий Монтеск'є) були славолюбні з гордості, Картагінці – з жадоби, перші хотіли панувати й приказувати, другі – посідати; в наслідок того – останні «провадили війну, не люблячи її», і тому підпали владі Риму. Ту саму думку висловив і *Корадіні*, закидаючи землякам, що для них тому така тяжка була війна, бо вони провадили її «з пацифістичними настроями». Картагіна працювала для дочасних дїбр: для неї, немов для провансальця самостійність постільки мала значіння, поскільки не вимагала жертв у борні за неї, – для Риму ж самостійність була самоціллю, добром в собі, тому він став світовою імперією. «Програні битви, упадок торгівлі, вичерпання державного скарбу.

постання сусідних племен могли змусити Картагіну прийняти найтвердші мирові умови. Але для рішень Риму міродатним був лише огляд на його *славу*, а що він, як йому здавалось, не міг існувати, без панування, то не було ані надії, ані страху, які могли б його змусити, прийняти не ним податкований мир«. Для Риму значило лише »загальне«, а не »конкретне«, »тілесне«. Тому, »по битві під Каннами, навіть жінкам забороняли проливати сльози«. Для характеристики протилежного, слезаво-»людяного« настрою zdeгенерованих рас (так близького нашим провансальцям), автор згадує: трусість, нездарність і м'якотілість азійських народів«, а передусім філіпікуса, який »перед розпочаттям битви, розплився сльозами на думку, скільки тепер згине людей... Інші сльози проливали ті араби, які плакали з болю, коли їх начальник заключив завіщення зброї«*.

Це була відданість не існуючому »тілесному«, лише одній абстрактній великій ідеї, найшляхотніший ідеалізм (що його й тіні не мали »гуманітаристи«), який вносив ці народи на шпиль панування. Цим фанатичним духом, жаждою панування і відданістю ідеї, своїй місії, були перейняті й англосакси. »Війна створила нашу імперію, війна і завоювання« – каже лорд *Робертс*, переможець бурів (*Message to the nation*). І цю тезу доводить цілий ряд англійських істориків.

Історик Сільї згадує з признанням про знану лиш великим душам відвагу людей, »які збудували імперію«, і які »були в суті речі піратами«. Не »гуманітаристи«, не »євнухи« були ці будівничі, лише поети чину; що носили далекі ідеї в собі – мали велич, потрібну щоб доконати велике діло. Це було тяготіння до пригод відважних людей, що мріяли про блискучі діла, *dreaming a greatly...* Мрійники, які перетворювали свої видива в дійсність, які ніколи не уникали небезпечної борні. Це були пірати й аристократи, адмірали й торговці невільниками, це були люди типу славного »отамана« Джексона, якого »бандитський« напад допровадив згодом до підбиття Полудневої Африки: ті, про яких казав Кіплінг, що вони не були »ні Боги, ні діти«, лише »мужчини серед світу мужчин«. Не сухі »принципи«, не недокровні теорії, лише далекозорі, з залізним завзяттям люди, що дбали про »завтра« і про »відірваний« принцип панування, створили цю імперію,

про яку ні один англієць не міг думати без дрожі захоплення»*. Ціла філософія тих людей була в цитованім уже вірші Бодлера – вони »від'їздили, щоб від'їздити«, щоб задовольнити свою жадобу пригод, або, як казав один з цих конкістадорів, Вальтер Ралей, »щоб відкривати незнані країни, завойовувати їх і взяти їх в імені короля в посідання«... Чим відрізняється ця філософія від римської?

Про неї каже *Токвіль*: Справа, якої успіх потрібний для Англії, є в очах англійця справою завжди справедливою... З засади, що інтерес Англії є міркою справедливості, плинула безоглядність англійської політики супроти всього, що їй стояло в дорозі: тверда й безмилосердна в здавленню бунтів, байдужа на терпіння й скарги тих, над якими панувала**», ця раса спричинилася рівночасно більше для людської цивілізації, як якабудь інша.

Сорель бачить аналогію між античною людиною героїзму і людиною, що вибирається на підбиття Far West-у***. Типовим виразником цієї енергії був Форд, який казав: »Все є можливе... Глядіти все наперед себе, безнастанно думати про нові проблеми... Власне такий спосіб думання створює нове становище, в якому *є все можливе*«.**** Неправда, як це різниться від »залізних законів історії«, ходу »еволюції«, і т.п.? *Теодор Рузвельт* казав: »Людина, що любить чужі країни так само як свою, шкідлива для суспільності«. Боронити свій край і дбати про його велич – це найвищий закон*****. Це є вперта, невисипуща енергія сильних народів, »відвага шляхетних рас, абсурдна, спонтанна, з байдужністю й погордою до втрат і вигоди тіла, до життя й добробуту«*****. Шпенглер уважає взагалі цей дух за *дух окцидентальної цивілізації*. Характеристичними прикметами її є: »*Переборення опорів*,... активність, рішучість, самоутвердження... боротьба проти вражінь *моменту*,... проти близького, *схопимого*, *накинення* того, що має *загальність* і *тривалість*...«

Це світогляд цілковито суперечний азійському, індуському.

*Mysl. Narod. 41, 1924; J. R. Seeley. – The Expansion of England. London, 1883.

**Там же.

***Sorel. – op cit.

****Форд – Моє життя

* ****Заграба, 1924.

*****Sorel – op cit.

»Історія західного європейця це доля, якої він сам прагнув, індуська – доля, що йому притрапилася«. Його ідеал це «від моментальної зміслової дійсності суворо відділене абстрактум», це «вища поезія сили, непогамованої волі, пристрасти змітати всі перепони«. Це поезія того «божевільного» Лесі Українки, який «волю здобуває, щоби гнатися на безвість до загину«. Воля влади це не сама експансія, це «експансія як переможення лиш зміслового», те що перескакує своїм духовим зором через «мене», «тебе», через «ближніх», через «тепер» і «тут»; це стремління до «безконечного», в сенсі простору, як і в сенсі часу. Ця людина мала свого Бога не в змісловім оточенні, яке треба було перемогти, лише в «невидимім», яке треба було здійснити в боротьбі і змаганні*. Хто має свого Бога, той (каже Гюйо) для нього, для великої мрії відкидає догоди цього світу.** Чи не цю думку мав і Шевченко, який аж тоді хотів линути й молитись до Бога, коли Він «спалить осквернену землю»?

Такий є дух Окциденту, і коли деякі його народи хиляться до впадки, то не тому, що не переймаються засадами фальшивої «гуманности» і «справедливости», але тому, що цієї дух, як ми його щойно схарактеризували, від них відлітає. І навпаки, тому були погружені в свій сон невільника «барвисті» народи, що не приймали цієї всеодушевлюючої ідеї. Я говорив вище про те, як занепад цієї ідеї, волі життя й влади в однім напрямку, у млівч тягне її атрофію і в другім. Хто не вміє нападати, той не вміє боротися. Тен (Taine) каже, що буддистська доктрина, яка зачала з заборони всякої агресивної війни, *скінчила заборону війни оборонної*. В противність до Платона, який вимагав інстинктову ненависть до ворога, буддизм проповідує любов до нього. Де панує ця доктрина, *чужинця трактують як свого*. В противність до «зокциденталізованого» аріянства, яке ідею, «вічного» ставить над все дочасне, в буддистських країнах «ліпше є шанувати свого батька й матір, аніж служити небесним і земним богам». Коли «ця доктрина злагіднила людину (пише Тен), то за ціну її змертвечіння» (en amortissants).

Ця доктрина ослабила людей, що визнавали її, «вони стали менш чинні і більш соціябільні», і від того часу менше руйнували і менш творили.***

* Spengler. – op. cit.

** Гюйо.

*** H. Taine. – Nouveaux essais de critique et d'histoire.

Цікаво, що і Тен приходять тут до протягнення знаку рівності між (як сказав Ніцше) Ja-Sagen і Nein-Sagen, між афірмацією і негацією (Гегель), між занеханням експансії, відпочинком – і смертю. Цитований нами німецький філософ бачив свій ідеал у, суворо відділенім від зміслового, «абстрактумі»; другий, його попередник, в «абстрактно загальнім», ворожим усякому «партикулярному» і всьому «втіленому». Буддисти натомість засвоїли собі як ідеал якраз щось протилежне цьому. Цим пояснюється і та незначна роля, яку грають буддистські раси в історії. Бажання, воля, є правдива сила в емоціональнім світі. Народи, позбавлені цих бажань, цих пасій (які журяться лиш зберіганням роду і продовженням його), мусять згинуть. Ті, що посідають цю волю атрофованою або ослабленою, лишаються позаду в життєвій боротьбі.

Продовжуючи свої спостереження про буддизм, Тен каже, що пропаганда буддистів «покиньте ваші пристрасті, толеруйте ворогів, лишть ненависть» (скільки в цім драгоманівщини!), – не для європейської людини. «Їх мудрість не зроблена для чинних рас Європи. Буддистська наука кличе до зречення, *а ми хочемо діяти* (пригадується знова Гете «з початку був лиш чин»); вона нас учить нічого не бажати, *а в нас бажання є сильніше за життя*. Нарешті, як винагороду за наші зусилля вона нам обіцяє нірванну (наш рідний соняшно-клярнетний спокій!), цілковитий відпочинок, *якого сама ідея лякає нас*. Сакія Муні прийшов не для нас, він нас не врятує»*.

Це не є ідея окциденту. «Нація, яка... відкидаючи всяку ідею слави... блиску, індивідуальної вишости, зводить все до задоволення матеріяльних прагнень мас, себто до заспокоєння потреб насолоди найбільшого числа, стане готовою жертвою для завоювання. «Хто хоче спасти своє життя, губить його». Інтерес ніколи не зможе уґрунтувати чогось; маючи страх перед речами великими й героїчною посвятою, він доводить до стану ослаблення й деморалізації».**

Живуть і панують лише раси, які не знають сумнівів, які не задумуються над правом на власне існування і на існування коштом слабших і нездар: раси, які покладаються не на обставини, але на свою невгнуту силу, для яких і розріст і їх ідея є догмою абсолютною, не релятивною, шукаючою санкції, вартістю. «Бо не знати, чи від початку світа можна назва-

* H. Taine. – Nouveaux essais de critique et d'histoire.

** Renan. – op. cit.

ти однісіньку культуру утримати, стаючи на засади, яких вартість уважалася лише релятивною». Сильні народи – це ті, в школах у яких «вливалося залізо в душу дітей», а не розслаблюючі доктрини «загальної справедливості», пошанування ворогів*.

В цих двох світоглядах, окцидентальнім і буддистським, втілюється боротьба рас сильних з расами слабими, які лише в дегенерації сильних бачать свій рятунок. Але кожна здорова нація, яка не хоче згинуть, повинна стрясти з себе «буддизм», бо він є смерть і гибель. «Мрійники про всесвітній мир і братерство народів (каже Шпенглер)... це духові *провідники феллахства*, це лиш інша форма пацифізму. Здане на себе саме міркування (інтелект) все було вороже життю й історії, невойовниче... Світовідчужання всього расового, рішення бути суб'єктом, а не об'єктом історичного розвою (бо третього не має, коротко – воля влади, мусить тепер боронитися перед доктриною, якої прихильники... думають заступити дійсне – логічним, владу фактів – абстрактною справедливістю, долю – розумом... Колись переміг Рим решту античного світу тим, що зумів викреслити з своєї політики феллахські інстинкти... Успіхи феллахів означав би зречення нації з історії *не на річ вічного миру, лише на річ інших*». Така феллахська нація вернула б до первісного стану спокою, зняряддя в руках інших, до стану, який «хитається між довгим терпінням і переминаючими вибухами люті»...**.

Чи треба звертати увагу читача на аналогії, які мимоволі самі напрошуються? В кожному разі, в однім Шпенглер мав рацію: люди будуть вічно ритися в землі, будувати піраміди, завойовувати країни, організувати незорганізоване і боротися між собою. Хто хоче вирватися з-під влади цього закону в ім'я феллахського «миру» і «загальної справедливості», лишиться його пасивним виконавцем. Хто не хоче працювати для своїх абстрактних ідеалів, працюватиме «на фараона». Лише ця дилема стоїть перед нами.

* G. Le Bon. – Psychologische Grundgesetze in d. Völkerentwicklung.

** Spengler. – op. cit.